Dumitru Sandu

DEZVOLTARE COMUNITARĂ

Cercetare, practică, ideologie

POLIROM
2005

Cuprins

Principalele abrevieri 13

Capitolul 1
Dileme ale dezvoltării comunitare (DEVCOM) în România 15
O inovaţie socială 15
Întrebări fundamentale 17
Primăria sau ONG-ul? 17
Specialistul sau comunitatea? 18
DEVCOM oricum? 19
Opţiuni 19

Capitolul 2
Ce este „dezvoltarea comunitară"? 25
„În", „prin" şi „pentru" comunitate 25
Schimbare voluntară „prin" comunitate 26
„Comunitatea" din DEVCOM 29
„Familia" DEVCOM 34

Capitolul 3
Participarea comunitară 43
Acţiune comună în interesul grupului de apartenenţă 43
Evaluarea socială a proiectului de acţiune comunitară 45
Asociaţiile pentru aducţiunea apei potabile – un caz de participare comunitară 46
Structura asociaţiilor 48
Aspectul cronologic 48
Condiţionări ale adoptării şi difuziunii asociaţiilor 51
Aspiraţii de confort 51
Iniţiere şi organizare 52

Gradul de calificare tehnică 54
Tipuri de agenţi comunitari 55
Cazul „promotorului local" ca tip de agent comunitar 56
Promotorii „promotorului local" 57
Conţinutul inovaţiei 58
Serialitatea fenomenului 58
Difuzarea inovaţiei 59
Evaluare de impact 59
Revederea fundamentelor 62
Cultura participativă 64
Anexă. Un sondaj asupra participării comunitare în 14 sate 71

Capitolul 4
Construirea spaţiilor de participare comunitară 77
Analogia cu sistemele dinamice adaptative (modelul Kauffman) 78
Codificarea bunelor practici în DEVCOM.
Modele ale unor centre pentru dezvoltarea comunitară 82
Modelul Schuftan 84
Educaţia populară în spirală 86
Un model comprehensiv al DEVCOM : ANDEO 87
DEVCOM şi facilitare din perspectiva ANDEO 90
Relevanţa cadrelor de „dezvoltare comprehensivă"
pentru DEVCOM 97
Anexe 100
Construirea societăţii civile europene prin dezvoltarea comunitară 100
Preambul 100
Pregătirea pentru dezvoltarea comunitară 102
Teoria şi cercetarea dezvoltării comunitare 103
Dezvoltarea comunitară şi problematica rurală 103
Dezvoltarea comunitară şi regenerarea urbană 104
Dezvoltarea comunitară şi dezvoltarea durabilă a mediului 104
Dezvoltare comunitară, învăţare permanentă şi dezvoltare culturală . . . 105
Dezvoltare comunitară, dezvoltare economică locală
şi economia socială 105
Dezvoltare comunitară, minorităţi, migraţie,
rasism şi discriminare 106
Despre antreprenoriatul social 107

Capitolul 5
Cunoaşterea diversităţii – condiţie a DEVCOM 109
Tipologii relevante ale satelor României 109
Experienţa de migraţie internaţională pe tipuri de sate 111
Tipologia culturală a satelor 118
Câteva concluzii privitoare la tipologia culturală 127
Satele pe scala sărăcie-dezvoltare comunitară 130
Indicele dezvoltării satului 131
Unde sunt satele de maximă dezvoltare/sărăcie 135
Nivel regional 135
Nivel comunal 137
Nivel de sat 138
Sărăcia comunitară ca izolare (grila FRDS) 141
Tipologia socială a comunităţilor de romi din România 145
Tipologia „accesibilitate, infrastructură, venit" (AIV) 146
Cine trăieşte în comunităţile sărace? 147
Ignorarea sărăciei comunitare în practica DEVCOM 151

Capitolul 6
Ideologii implicate în DEVCOM 153
Ideologii sistematice 154
Succesiuni istorice 154
Nuclee ideologice 156
Ideologii sociale 159
Democraţi, comunitarişti, autoritarişti şi rebeli în România socială . . . 159
Întrebări şi scop 159
Dezbaterea privind inconsistenţa de status 161
Contexte ale frustrării sociale şi mobilizării 163
Ipoteze 164
Date şi metodă 168
Rezultate 172
Profilul grupurilor AAP 173
Inconsistenţa la nivel de gospodărie: predictori structurali şi cognitivi ai grupurilor de acţiune 177
IS ca variabilă dependentă 179
Concluzii 180
Ideologii difuze în domeniul identitar-etnic 187
Naţionalismul între universalism şi particularism 187
Caracterul contradictoriu al ideologiilor difuze 195
Radicalismul în ideologiile sociale 197
Regionalizări identitare 202

Fenomene şi spaţii identitare 202
Tradiţionalism identitar 203
Regionalizarea problemelor sociale 206
Concluzii 210

Dicţionar de termeni folosiţi în analiza dezvoltării comunitare/DEVCOM . . . 213

Bibliografie 223

Capitolul 1

Dileme ale dezvoltării comunitare (DEVCOM) în România

O inovaţie socială

„Dezvoltarea comunitară" este o etichetă tolerantă pentru o familie, relativ dezorganizată, de practici sau modele de intervenţie locală care au sau tind să aibă ca rezultat „mai binele comunităţii". Individualizările în această familie vin din multiple direcţii: domeniul „mai binelui", iniţiatorul intervenţiei, modul de a da viaţă „gândului", intenţiei de dezvoltare, actorii schimbării, tipul de comunitate etc.

Într-o formulare sintetică, detaliată în secţiunile următoare, voi spune că DEVCOM se referă la *schimbări voluntare în, prin şi pentru comunitate*. Care este statutul schimbărilor de acest gen în România de după 1989?

La prima vedere, DEVCOM este, în contextul românesc de după Revoluţia din decembrie '89, o inovaţie socială. Sintagma şi algoritmii de acţiune pe care îi desemnează reprezintă noutăţi relative la timp şi loc. Vom vedea pe parcursul lucrării cât de nouă este abordarea în context românesc şi pe timp lung, care trece dincolo de zidul comunist al secolului trecut.

Deocamdată, reţinem că este vorba despre o inovaţie socială. Nu a trecut nici un deceniu de când în România se vorbeşte tot mai frecvent despre „dezvoltare comunitară". Apar ONG-uri şi proiecte ale unor ONG-uri, asociaţii[1], cursuri şi materiale universitar-academice (Zamfir, 2000) sau acte guvernamentale care operează cu sintagma respectivă. Iau naştere controverse la modul explicit sau implicit în legătură cu rolul posibil al dezvoltării comunitare, al noilor actori ai dezvoltării. Fermentul care susţine dezbaterea este dat în bună

1. Cazul ARDC (Asociaţia Română de Dezvoltare Comunitară).

măsură de oportunităţile de rezolvare a unor probleme sociale locale prin programe de combatere a sărăciei sau de dezvoltare care deschid drumul spre resurse, în funcţie de capacitatea comunităţilor locale de a se autoorganiza sau mobiliza pentru participare. Scheme de intervenţie socială comunitară sau regională bazate pe idei de parteneriat, participare locală, mobilizare a capitalului social etc. sunt tot mai mult experimentate în context românesc. Acestea au fost preluate, majoritar, din practica şi cu sprijinul unor instituţii şi organizaţii internaţionale aparţinând de Uniunea Europeană, Banca Mondială, UNDP (United Nations Development Programme), DFID (UK Department for International Development) etc.

Cercetarea socială aplicativă este din ce în ce mai mult implicată fie în fundamentarea unor programe sociale care au în designul lor componenta DEVCOM, fie în estimarea impactului social al unor astfel de programe sau proiecte. În tot acest context, mai mult la nivel academic decât practic, apare şi recursul la tradiţiile fondatoare de genul celor instituite prin concepţia şi practica echipelor sociale în perioada anilor '30, în cadrul mişcării sociale patronate de Dimitrie Gusti.

Pe un astfel de fundal, de noutate şi dezbatere atât în plan practic, de intervenţie socială, cât şi de cercetare socială, elaborarea unui manual de dezvoltare comunitară acum şi aici poate părea imposibilă sau hazardată. Cum un manual este o codificare de experienţă, în contextul dat, nu poate fi vorba să ţintim spre elaborarea unui manual standard. Ar fi posibilă adaptarea unui manual elaborat în alt context cultural pe tematică DEVCOM. Utilitatea lui formativă îmi pare a fi însă discutabilă. Cultura şi problematica socială locală contează foarte mult în DEVCOM. O adaptare de coduri tehnice sau culturale pentru a fonda intervenţii eficiente social şi economic nu se poate face însă decât prin experimentare, la nivel de practică socială. În timp, pe baza cunoaşterii unei astfel de experienţe se poate ajunge la codificări de tipul manualelor standard.

În consecinţă, ceea ce propun în continuare este o primă formă de „manual de explorare" a domeniului DEVCOM din perspectiva problematicii sociale actuale din România. Voi încerca să realizez un cadru conceptual de integrare a teoriilor, tehnicilor de intervenţie, metodelor de cunoaştere din domeniu, prin raportare la practici şi analize asupra DEVCOM în situaţii sociale diferite, din ţară şi din străinătate. Formarea unor specialişti în DEVCOM sau socializarea unor noi actori care să favorizeze procese de dezvoltare locală bazate pe iniţiativă şi participare locală ar putea fi ajutate de contactul cu o prezentare

axată pe ideea de coerenţă şi diversitate. Deocamdată, intervenţiile comunitare de tip DEVCOM au fost preluate în spaţiul românesc mai mult prin conţinutul lor tehnic, ca agregare de reguli care prin aplicare este de aşteptat să ducă la „mai binele comunitar". Şi nu este rău, pentru că procesul de învăţare socială a dezvoltării prin proiecte şi prin participare directă a beneficiarilor schimbării nu se poate lansa şi realiza decât prin încercări şi erori, prin trăire directă.

Este necesar însă ca, odată lansate, procesele de dezvoltare participativă să fie sprijinite la nivel social prin formarea unor actori specializaţi sau calificaţi care să poată susţine procesul din interior, dar cu avantajele cunoaşterii principiilor şi a practicilor bune din domeniu. Lor le revine rolul de a adapta efectiv practicile DEVCOM la contextul naţional, regional şi comunitar pe care îl cunosc şi de care sunt interesaţi.

Desigur, selecţiile din literatura de specialitate şi din sfera exemplelor, comunităţilor sau instituţiilor invocate sunt afectate de propria scară de valori, de experienţele personale din domenii conexe DEVCOM. Care anume sunt experienţele de viaţă sau de cercetare ce m-au apropiat de tematica tratată în volum – se va vedea cu uşurinţă din cuprins, din exemple şi date. Ceea ce este însă mai puţin vizibil, dar foarte important voi încerca să fac explicit încă dintru început. Este vorba despre orientările valorice care îmi subsumează demersul şi despre ipotezele pe care le susţin în înţelegerea dinamicii de dezvoltare a comunităţilor locale din România anilor 2000.

Întrebări fundamentale

Primăria sau ONG-ul?[1]

În prezent, primăriile şi, în genere, administraţiile locale sunt principalul agent de DEVCOM în majoritatea localităţilor ţării. Dezvoltarea locală se produce însă tot mai mult prin proiecte cu finanţare locală sau extralocală. Participarea populaţiei locale la luarea deciziilor de dezvoltare şi la implementarea proiectelor este foarte diferită de la o situaţie la alta.

Pot ONG-urile să concureze primăriile în mobilizarea comunităţii pentru împlinirea propriei dezvoltări? Ce relaţii pot şi trebuie să existe între administraţia

1. În fapt, polaritatea menţionată face parte dintr-o serie mai largă de opoziţii, ai cărei termeni esenţiali sunt statul, instituţiile de caritate, ONG-urile, piaţa. DEVCOM operează diferit, în funcţie de fiecare dintre aceste cadre de referinţă (Kenny, 2001). Asupra semnificaţiei acestor cadre de referinţă voi reveni.

locală şi ONG-uri în procesul de dezvoltare locală? În ce variantă este descurajată în mai mare măsură tentaţia corupţiei? Care este rolul liderilor informali şi al structurilor tradiţionale de asociere în promovarea şi susţinerea unor proiecte de dezvoltare locală?

La toate aceste întrebări se răspunde prin opţiuni pentru administraţia publică locală sau pentru sectorul ONG. Argumentul standard pentru prima variantă este dat, de obicei, în termeni de putere şi competenţă; în sprijinul celei de-a doua variante sunt invocate flexibilitatea, capacitatea sporită de a mobiliza resursele locale de cooperare, transparenţa sporită, distanţarea de jocurile politice. La rândul ei, opţiunea favorabilă administraţiei susţine că ONG-urile nu au competenţă, folosesc banii din proiecte pentru îmbogăţirea celor care le coordonează şi – nu pentru binele public – sunt supradeterminate de către donatori externi sau elite locale, şi nu de interesul grupurilor marginale pe care ar trebui să le servească.

Ipoteza de acţiune pe care o susţin este cea a interacţiunii celor două categorii de actori în activităţile DEVCOM. Pot interacţiona la modul cooperării sau competiţiei sau controlului reciproc. Astfel, îşi pot spori şansele de reuşită în condiţiile unor resurse limitate şi pot reduce tentaţiile de corupţie prin provocarea permanentă a partenerului sau competitorului la o transparenţă sporită. Desigur, nu este suficient să spui că ambele categorii de actori contează. Rămâne de răspuns la întrebările „cum?", „unde?" şi „de ce?". Cum pot coopera, în ce contexte interacţiunea este mai bună sau mai proastă, de ce natură sunt obstacolele de interacţiune eficientă între administraţie şi ONG?

Specialistul sau comunitatea?

Cine stabileşte agenda de dezvoltare locală, cine dă cele mai bune soluţii la probleme, viziunea cui contează? A specialistului sau a comunităţii? Specialistul poate fi facilitator local sau din partea unui ONG extralocal, consultant sau reprezentant al instituţiei care asigură resursele pentru acţiunea comunitară. În principiu, majoritatea programelor de dezvoltare locală îmbrăţişează ideologia participării comunitare, a implicării săracilor sau altor grupuri comunitare în identificarea problemelor şi în luarea deciziei. Cât de întemeiat prin fapte este un astfel de discurs? În ce măsură puterea finanţatorului şi orgoliul de expert/consultant pot să alimenteze practici elitiste sub paravanul unor mecanisme formale de consultare locală sau de evaluare? Atâta vreme cât există încă o cultură democratică slab structurată, iar sursele de informare publică lucrează cu mult zgomot şi cu puţină obiectivitate, în timp ce evaluările de programe

de dezvoltare sunt realizate majoritar sub umbrela celui care finanţează sau gestionează proiectul, şansa de simulare a democraţiei în programele DEVCOM este foarte mare. Cele de mai sus nu reprezintă o pledoarie pentru renunţarea la facilitare, expertiză sau consultanţă. Acestea sunt extrem de necesare în foarte multe cazuri. Important este însă ca şi mecanismele respective să fie evaluate sub aspectul eficienţei şi al concordanţei cu ideologia participativă.

DEVCOM oricum ?

Schimbările de tip DEVCOM sunt prin definiţie destinate „mai binelui" comunitar. Se pune însă întrebarea dacă în fapt lucrurile stau totdeauna conform definiţiei. Care este raportul între bunăstarea comunitară ţintită prin proiectele DEVCOM şi beneficiile elitelor locale, donatorilor sau ONG-urilor operaţionale? Cât de durabile sau sustenabile sunt schimbările induse prin proiectele DEVCOM? În absenţa unor mecanisme de raportare transparentă a rezultatelor acţiunii comunitare şi a unor evaluări competente şi obiective, riscurile de a obţine efecte minime, de scurtă durată pentru populaţia locală sunt foarte mari.

Opţiuni

Ca o concluzie la acest capitol de deschidere a lucrării, menţionez principalele premise ale abordării pe care o propun:

1. Diversitatea este cel mai bun mediu pentru a găsi soluţii la dezvoltarea comunităţilor locale. Raportările le voi face la perioada interbelică, la perioada comunistă, la societăţi cu tradiţie în promovarea DEVCOM, la instituţii, comunităţi şi autori din zone foarte diferite.
2. DEVCOM nu se reduce la o listă de reguli de bune practici, indiferent cine propune respectiva listă. DEVCOM ca „reţetă" poate fi eficientă în unul, două sau câteva cazuri, dar nu ca ghid pentru un proces de durată care să ducă la o dezvoltare durabilă. Nu se reduce nici la operaţii de genul facilitării. Pentru a fi eficientă, DEVCOM trebuie integrată în strategii de dezvoltare locală comprehensivă şi durabilă.
3. Respectul diversităţii socioculturale în ajustarea strategiilor DEVCOM este fundamental pentru succesul acestor practici de dezvoltare. În consecinţă, agenţii comunitari, cei care aduc schimbarea prin DEVCOM, trebuie să cunoască nu numai legi, reguli de acţiune eficientă, ci şi cultura locului

unde vor să intervină şi plaja de oportunităţi cu care să „in-formeze" comunitatea locală.

4. Oricât de lungi ar fi listele cu reguli pentru practicile de succes în DEVCOM, ele vor fi incomplete, greoaie. De aceea, identificarea unui set limitat de principii fundamentale pentru acţiunea eficientă în DEVCOM este de o importanţă majoră. Pentru cazul societăţii româneşti actuale cred că variabilele-cheie, fără de care nu se poate interveni eficient în DEVCOM, sunt ANtreprenoriatul social, DEfinirea situaţiei sociale (ce cred oamenii locului despre problemele pe care le au şi despre posibilele soluţii) şi informaţia asupra Oportunităţilor - ANDEO. Antreprenoriatul social este înţeles ca antreprenoriat în care misiunea socială este mai importantă decât profitul. Modelul ANDEO pe care îl propun este o ipoteză de lucru în domeniu, în sfera DEVCOM din România, bazată pe sinteza documentară şi de experienţă locală.
5. Pentru situaţii sociale diferite vor trebui elaborate coduri specifice de acţiune eficientă care să menţină câteva reguli generale, dar să lucreze, în acelaşi timp, cu multiple specificări. Învăţarea diversităţii, a tipurilor sociale care domină aria de intervenţie este primul pas în DEVCOM de performanţă.
6. Nu există actori comunitari buni sau răi prin definiţie. Societatea civilă, administraţia locală sau donatorii pot juca roluri pozitive sau negative în proiectarea şi/sau implementarea DEVCOM. Orientările care promovează sinergia între diferiţi actori (cum este cazul developmentalismului) par să aibă şanse de succes sporite. În dezvoltarea locală există o mare diversitate de constrângeri şi de configuraţii valorice comunitare. Din cauza acestui fapt este indicat, cred, să fie admisă, ca singur judecător, evaluarea din perspectiva beneficiarilor, desfăşurată cu mijloace ştiinţifice. Altfel, fără testarea efectivă a rezultatelor, preconcepţii de genul „societatea civilă este cea corectă", „administraţia publică ştie ce trebuie făcut" sau „numai experţii se pricep" nu sunt decât forme de prejudecată socială.
7. Succesul DEVCOM depinde de valorile tuturor actorilor potenţial relevanţi pentru acţiunea comunitară. Clişee de genul „la noi DEVCOM nu merge, pentru că membrii comunităţilor, potenţialii lor beneficiari, nu au valorile democratice necesare", nu ajută la rezolvarea difuzării acestei invovaţii redescoperite care este DEVCOM. Desigur, sunt inerţii în mentalul colectiv care, pe linie comunistă sau tradiţionalistă, pot bloca deschiderea spre acţiuni voluntare în, prin şi pentru comunitate. Ceea ce contează însă nu este numai harta valorilor populaţiei actor-beneficiar, ci întreaga hartă a valorilor care structurează comportamentul tuturor actorilor implicaţi în DEVCOM. Contează şi valorile ONG-urilor şi cele ale guvernanţilor de la

nivel central şi local şi cele ale donatorilor. Mai mult, este important nu numai ce cred agenţii de schimbare comunitară, ci şi ce cred ei în legătură cu participanţii potenţiali la acţiune. Este important modelul lor despre participarea locală sau comunitară. Pot lucra cu modelul participării dezinteresate, cointeresate sau forţate. Desigur, ultima alternativă nu intră în sfera DEVCOM. Participarea strict altruistă, cu motivaţie morală sau religioasă, dar fără nici un interes personal este un caz extrem. În schimb, participarea cointeresată este cea care apare cel mai frecvent în practica DEVCOM. La rândul ei, poate fi de cointeresare prin conjugare de interese publice şi private sau poate fi cointeresare prin interes pentru accesul la bunul public produs prin acţiunea comunitară. Altfel spus, poate fi cointeresare extrinsecă, bazată pe o motivaţie diferită de rezultatul acţiunii comunitare, sau una intrinsecă, asociată cu rezultatul acţiunii respective. Adoptarea unui anumit model despre participanţii la acţiune este extrem de importantă. Cred că atât participarea prin cointeresare de tip intrinsec, cât şi cea prin cointeresare de natură extrinsecă sunt de maximă relevanţă pentru majoritatea acţiunilor de tip DEVCOM.

8. Lucrarea include şi pagini de manual standard[1], cu rezumarea şi prezentarea unor analize anterioare din domeniul de referinţă, dar şi pagini de cercetare. Acestea din urmă sunt necesare, cred, dată fiind noutatea domeniului.

---

1. O primă formă a acestui volum a fost realizată la sugestia colegei mele dr. Mihaela Lambru, ca suport de curs în cadrul unui program de master pe care domnia sa îl conduce. Îi rămân îndatorat pentru idee şi susţinere. Fiind vorba despre intrarea într-un domeniu puţin explorat în publicistica românească de specialitate, îmi propun anumite actualizări periodice ale lucrării pentru a capta şi sistematiza o experienţă socială de maxim dinamism. Forma actuală a cărţii a beneficiat deja de sugestii utile şi/sau furnizare de materiale pentru documentare din partea mai multor specialişti în domeniu : dr. Mircea Comşa de la Facultatea de Sociologie şi Asistenţă Socială de la Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, Ioana *Popescu, preşedinte executiv al Centrului de Asistenţă Rurală (CAR, Timişoara),* Alina Jantea, coordonator de programe la DC Communication, lector Cosima Rughiniş de la Facultatea de Sociologie şi Asistenţă Socială, Universitatea Bucureşti, cercetătorul ştiinţific Iuliana Precupeţu de la Institutul de Cecetare a Calităţii Vieţii. Tuturor le aduc mulţumiri. Desigur, responsabilitatea pentru conţinutul şi forma lucrării îmi aparţine în întregime.

Cursurile pe care le ţin de câţiva ani de zile pe teme de dezvoltare comunitară şi regională în cadrul Facultăţii de Sociologie şi Asistenţă Socială din Bucureşti au fost un bun prilej de a structura volumul. Studenţi din grupele cu care am lucrat pe teme aferente lucrării au fost, de asemenea, parteneri utili în rafinarea abordării DEVCOM în context românesc.

În fine, în seria precizărilor ce ţin de modul de lucru, menţionez că lucrarea mi-a prilejuit revenirea la texte mai vechi sau mai noi, nepublicate în volum propriu. Le-am revăzut din perspectiva intereselor acestei lucrări şi am selectat ceea ce am crezut a fi de folos.

Am reintrodus în circuit, spre exemplu, un text publicat cu aproape 30 de ani în urmă, referitor la participarea locală. „Participare locală" în comunism? Cititorul va putea judeca el însuşi. În fapt, istoria pe care o relatez acolo este mai mult decât un episod întâmplător. Asociaţiile de aducţiune a apei potabile din zona Şeica Mare-Axente Sever-Agârbiciu-Şoala, de lângă Copşa Mică, reprezintă o formă exemplară de difuzare a unei inovaţii sociale pe suportul unor forme tradiţionale de organizare socială – vecinătăţile de tip săsesc[1].

Volumul are caracter de introducere în teoria şi practica DEVCOM. O serie de aspecte foarte importante, precum cele referitoare la ideologiile şi cazurile de succes din domeniu, sunt numai tangenţial menţionate. Analiza condiţiilor instituţionale ale eficienţei DEVCOM şi metodele de evaluare a impactului proiectelor DEVCOM sunt, de asemenea, capitole care urmează să fie dezvoltate într-o viitoare ediţie a lucrării.

Volumul este conceput în principal ca instrument pentru a trece de la practica empirică, „naturală" a DEVCOM la o practică bazată pe reflexivitate. Conceptele, principiile şi ideologiile invocate în lucrare pot contribui substanţial la formarea unor actori capabili să susţină participarea comunitară prin înţelegere, flexibilitate şi raportare la principii de acţiune implementate deja în diferite contexte naţionale.

Dicţionarul de termeni prezentat în ultima parte a lucrării are o arie de cuprindere mai largă, trece dincolo de spaţiul DEVCOM şi introduce concepte pe care le cred utile în analiza dezvoltării sociale. Reprezintă, în bună măsură, o codificare a conceptualizărilor principale pe care le socotesc folositoare în domeniu şi pe care le-am utilizat, în bună măsură, în lucrările mele anterioare asupra proceselor de dezvoltare, de modernizare şi de tranziţie.

Dezvoltarea comunitară abordează teme şi registre diferite de tratare din domeniu. În consecinţă, lectura ei poate fi diferenţiată în funcţie de interes, de statut. Lucrarea cuprinde şi secvenţe de text prezentate în casete şi anexe. Deşi volumul este destinat în primul rând unui cititor de nivel universitar, sper să fie relevant şi pentru cei care joacă rol de agenţi comunitari, conducători

1. Pentru abordări antropologice ale vecinătăţilor de tip săsesc din Transilvania în secolul XX, vezi Mihăilescu (2002), iar pentru relaţiile de vecinătate din zona Munţilor Apuseni, vezi Totelecan (2003).

de agenţii de dezvoltare sau de ONG-uri, practicieni în administraţia publică centrală sau locală, interesaţi de dezvoltarea participativă. Dicţionarul cu termeni utili în analiza dezvoltării în general şi a celei comunitare în mod particular încearcă o codificare a unor termeni care circulă de cele mai multe ori în formule difuze. Secţiunea respectivă conţine, majoritar, concepte de bază pe care am încercat să le definesc şi să le operaţionalizez în diferite abordări.

Pentru spaţiul universitar şi de cercetare ar putea fi utilă parcurgerea integrală a lucrării. Pentru proiectanţi, decidenţi sau practicieni ai DEVCOM, poate fi adecvată o lectură selectivă, în funcţie de interesul dominant.

În prezent, „dezvoltarea comunitară" se referă atât la teoria, cât şi la practica din domeniul schimbărilor voluntare „în, prin şi pentru comunităţi". Un manual care să vizeze simultan regularităţi ale DEVCOM în genere şi reguli de acţiune pentru DEVCOM în România este greu, dacă nu imposibil de elaborat. Prezentul volum încearcă să pună fundamentele pentru viitoarele manuale de practică în DEVCOM şi pentru manualele de teorie DEVCOM. Într-o societate pentru care DEVCOM este o inovaţie socială redescoperită, punctul de pornire ar putea fi, sper, un volum ca acesta. Dacă este aşa sau nu, rămâne la latitudinea lectorului.

Capitolul 2

Ce este „dezvoltarea comunitară" ?

„În", „prin" şi „pentru" comunitate

Un grup de persoane din Satu Nou află, din satul vecin Poiana, că „de la Bucureşti se dau bani pentru drumuri dacă satul este sărac, oamenii din sat vor, se unesc, pun şi ei măcar muncă şi completează hârtiile cerute de cei de acolo, de la Fond. Nu este musai să fie şef primarul, dar trebuie să îşi aleagă dintre ei un preşedinte, un contabil şi un casier". Şi de la acest prim pas pot urma alţii, dacă grupul de iniţiativă este susţinut şi de alţi săteni şi există printre ei cineva care ştie să scrie un proiect: vizita locală a unui reprezentant al Fondului pentru a verifica în ce măsură cele scrise în proiect sunt corecte, aprobarea proiectului, obţinerea banilor necesari, selectarea firmei care realizează proiectul în baza unei licitaţii, participarea populaţiei locale la construcţia drumului etc. Intervin în proces evaluatori, supraveghetori, autorităţi ale administraţiei locale, ONG-uri etc. Exemplul este fictiv, dar rezumă o situaţie tipică pentru practica de intervenţie locală de dezvoltare (vezi în Voicu *et al.*, 2002). „Fondul" ar putea fi Fondul Român de Dezvoltare Socială (FRDS), iar comunităţi care depun cereri la Fond, indiferent că se cheamă Satu Nou sau Poiana, sunt multe în ţară[1].

1. Cele două nume au fost alese pentru a trimite la ideea de nume comune de sat în România. În registrul de toponimie acestea au frecvenţa maximă de apariţie în lista numelor de localităţi din mediul rural românesc. La recensământul din 2002, dintre cele 12.730 de sate, 42 purtau numele de Satu Nou, iar 35 se numeau Poiana. Nu întâmplător, cele mai multe „sate noi" sunt în regiunea cu cel mai ridicat nivel al fertilităţii, respectiv în Moldova (18 dintre cele 42), iar cele mai multe „poieni" apar tot în Moldova (20 din 35). Satele „noi" sunt, foarte probabil,

Este acţiunea de la Satu Nou un posibil exemplu de dezvoltare comunitară? Dar dacă procesul ar fi fost pornit nu de la un grup de iniţiativă locală, ci de la un facilitator venit de la un ONG din afara localităţii, ar mai fi fost vorba despre acţiune comunitară? Sau dacă începutul procesului se afla, într-o decizie a Consiliului Judeţean, transmisă primarului care, la rândul lui, ar fi organizat „ca la carte" lucrurile la nivel local, cu grup de iniţiativă, adunare generală sătească, comitet de coordonare a proiectului etc.? Ar mai fi fost cazul să calificăm acţiunea drept DEVCOM?

Dacă însă, în loc de drumul de la Satu Nou, ar fi fost vorba despre „apeductul de pe Uliţa Lungă", construit de o vecinătate în Şeica Mare, lângă Mediaş, în anii 1900 (vezi descrierea cazului în capitolul 3), cu reluarea procesului de difuzare a respectivelor inovaţii sociotehnice în întreaga zonă Copşa Mică-Mediaş în anii 1960-1970? Şi exemplele pot fi continuate. Răspunsul la întrebarea anterioară nu poate fi dat, evident, decât prin lămurirea sensului curent al noţiunii de DEVCOM. Este ceea ce voi încerca să fac în continuare.

O posibilă sinteză a diferitelor sensuri atribuite „dezvoltării comunitare" trimite spre definirea sa ca schimbare voluntară în, prin şi pentru comunitate[1]. Altfel spus, este vorba despre o familie de schimbări în plan social (nu individual) pentru care se specifică locul, modul de realizare şi finalitatea. Toate cele patru elemente – motivaţia, spaţiul, modul de realizare şi finalitatea – sunt necesare pentru ca schimbarea să îndeplinească cerinţa de a fi de tip comunitar. Elemente de gradualitate intervin însă în legătură cu fiecare dintre ele. Transformarea se poate produce pentru toată comunitatea sau numai pentru o parte din ea, cu participarea unora sau a tuturor membrilor ei, cu impact pentru puţini, mulţi sau toţi membrii.

Schimbare voluntară „prin" comunitate

În principiu, nu poate exista dezvoltare comunitară fără satisfacerea celor patru criterii anterior menţionate de intervenţie la nivelul unui grup social („în comunitate") în folosul membrilor săi („pentru comunitate") şi cu

apărute prin „roire" sau colonizare, iar „poienile" sunt locuri privilegiate de aşezare umană prin acelaşi proces de desprindere din satele-„matcă" (Stahl, 1998).

1. Elena Zamfir (2002, p. 252) pune accentul, în caracterizarea DEVCOM, pe resurse (financiare, de muncă, naturale, de solidarităţi şi de capacităţi) şi obiective („orice bun de interes comunitar").

ajutorul lor („prin comunitate") voluntar sau semivoluntar. Esenţială cred că este dimensiunea participativă legată de mobilizarea membrilor comunităţii. O participare voluntară, lipsită de constrângeri presupune, în bună măsură, şi dimensiunea de finalitate, de implicare în acţiune sau în schimbare pentru satisfacerea unor nevoi interne ale majorităţii membrilor grupului sau ale unora dintre aceştia care sunt percepuţi ca fiind realmente într-o situaţie dificilă.

Se pune firesc întrebarea legată de câţi membri din grup trebuie să participe la acţiune pentru ca aceasta să fie calificată ca fiind de tip comunitar: doi, trei, majoritatea sau toţi. Participarea integrală a grupului sau a majorităţii membrilor săi este un fenomen relativ rar, asociat mai degrabă cu situaţiile de viaţă socială de tip tradiţional sau cu calamităţi, crize. În grupurile sociale cu grad redus de tradiţionalism şi în situaţii normale de viaţă, problema care se pune este cea a implicării unei părţi a membrilor grupului. Câţi anume, nu contează. Important este ca ei să lucreze în folosul comunităţii şi la modul voluntar sau cointeresat.

„Voluntar", „forţat", „cointeresat" sau „altruist" semnifică tot atâtea variante de motivare pentru implicarea în acţiunile DEVCOM. Pentru ca acţiunea să fie de tip comunitar, este necesar oare ca implicarea să fie strict voluntară şi altruistă, persoana care participă să intre în angrenajul acţiunii cu finalitate de grup strict voluntar şi fără nici o motivaţie personală, asociată cu un interes particular? Discuţia poate părea speculativă, de ordin terminologic, din seria celor de tip „angelologie"[1]. Nu este însă aşa, întrucât tipul de motivaţie care trebuie stimulat pentru participarea comunitară este determinant pentru modul în care sunt structurate politicile DEVCOM, pentru organizarea acţiunilor comunitare. O simplă clasificare a motivaţiilor de implicare în acţiunile de interes comun în funcţie de cointeresare şi voluntariat indică patru tipuri de situaţii – participare dezinteresată/altruistă, prin cointeresare, grupală şi forţată (vezi tabelul 1). Acestea sunt tipuri ideale de motivaţie pentru că în practica de participare pot fi combinate, pentru acelaşi individ, tipuri diferite.

1. În dogmatica preocupată de caracteristicile îngerilor, în Evul Mediu apăreau întrebări strict speculative, de tipul „câţi îngeri încap pe un vârf de ac?".

Tabelul 1. *Tipuri de motivaţie pentru participare comunitară*

Condiţii de libertate Participare...	Raportul conştientizat între interesul personal şi cel de grup	
	discordant	concordant
voluntară	A. participare dezinteresată	C. participare grupală (ca membru al unui grup)
semivoluntară	B. participare prin cointeresare	
sub constrângere	D. participare forţată (funcţională sau disfuncţională pentru cel forţat să participe)	

Evident, în sfera DEVCOM nu intră participarea forţată, prin constrângere. Cea de tip voluntar, dezinteresat, altruist nu pune probleme de încadrare. Este evidentă în special în cazul donaţiilor necompensate de avantaje materiale directe. Conformarea morală sau câştigurile simbolice de prestigiu sunt motivaţiile pentru participarea altruistă.

În variantele utopic-romantice de DEVCOM, implicarea se reduce numai la acest gen de motivaţie şi la implicarea ca membru al unui grup social considerat a fi comunitatea. Pe cale de consecinţă, ideologiile şi campaniile, facilitarea şi acţiunile DEVCOM se centrează pe ideea mobilizării la nivelul proceselor de înţelegere, al ataşamentului comunitar, al identităţii comunitare etc. Este controversat statutul participării prin cointeresare. Antreprenorul local care contribuie cu bani sau utilaje la realizarea unei şcoli din localitate nu pentru că doreşte, ci pentru că are nevoie de aprobări, facilităţi sau pur şi simplu de credit de încredere de la primărie, poate fi considerat un actor cu participare comunitară? Mai mult la modul informal decât formal, astfel de reţele de interese sunt frecvent puse în funcţiune de autorităţile locale atunci când au de realizat acţiuni de infrastructură locală de interes public. Includerea sau neincluderea participării prin cointeresare în sfera DEVCOM depinde de definiţia folosită. În accepţiunea adoptată aici, participarea prin cointeresare este o formă de participare şi, implicit, dezvoltare comunitară prin simplul fapt că cel care o realizează este membru al comunităţii şi participă la o acţiune de folos public, chiar dacă în baza unei motivaţii de tip interes personal. Diferitele forme de parteneriat implicate în DEVCOM sunt acţiuni cu funcţie de realizare a unor bunuri publice prin conjugarea unor interese de ordin diferit, inclusiv în variantă public-privat. Singura problemă pe care o pot crea formele de participare comunitară prin cointeresare este cea legată de variate acte de corupţie care îi pot fi asociate. Proceduri de transparenţă şi formalizare a relaţiilor de interes ce pot duce la DEVCOM sunt esenţiale pentru a reduce riscurile de corupţie în promovarea stimulării prin cointeresare.

La fel ca în cazul oricărei acţiuni umane, motivaţiile pentru implicarea în DEVCOM pot fi asociate cu tradiţia, valorile, sentimentele sau raţionalitatea raporturilor dintre scopuri şi mijloace[1].

„Comunitatea" din DEVCOM

Referentul de bază al acţiunilor de tip DEVCOM este comunitatea. O acţiune este de tip „comunitar" în sensul că se leagă în mod specific cu o comunitate. Sensurile în care este folosit cuvântul sunt derutante de multe ori. Conceptul de comunitate face parte din seria celor cu graniţă imprecisă, cu sensuri multiple, pornit în bună măsură din sfera gândirii romantice (Amerio, 2003), dar, paradoxal, util în contexte teoretice şi practice foarte diferite tocmai prin gradul ridicat de plasticitate:

> Ce rămâne astăzi din conceptul de comunitate? Pe plan general, nu foarte mult, pentru că a fost utilizat în moduri atât de diferite (Hillery numărase deja vreo nouăzeci de definiţii diferite ale termenului), încât a ajuns să nu mai indice mare lucru, mai ales în Statele Unite. În Europa, a rămas, cel puţin într-un anume sens, legat de viziunea lui Tönnies; în acest sens, fiind o noţiune de ordin specific sociologic, e greu să nu împărtăşeşti criticile care i-au fost aduse: ideea de solidaritate, problemele de identitate, faptul că poziţiile care reiterează într-o oarecare măsură un punct de vedere nu neapărat utilitarist şi „de piaţă" în privinţa convieţuirii umane pot fi exprimate mai corect cu ajutorul altor noţiuni. Chiar şi în psihologia comunităţii, aşa cum ne este oferită de modelele sale americane,

1. Tipologia weberiană a acţiunilor umane ca fiind raţionale prin scop, raţionale prin valori, afective sau tradiţionale este pe deplin aplicabilă şi tipurilor de participare comunitară. Similar, tipurile de autoritate identificate de Weber – legal-raţional, tradiţional şi carismatic – sunt identificabile în desfăşurarea acţiunilor comunitare: „Există trei tipuri pure de autoritate legitimă. Fundamentul pretenţiei lor la legitimitate poate fi în esenţă unul dintre următoarele:
(1) Caracterul raţional – bazat pe convingerea comună privind legalitatea regulilor şi dreptul celor împuterniciţi în acest sens de a exercita autoritatea; (2) caracterul tradiţional – bazat pe convingerea comună privind caracterul sacrosanct al tradiţiilor existente şi legitimitatea autorităţii împuternicite prin acestea; sau (3), caracterul carismatic – bazat pe devotamentul aparte faţă de sfinţenia, eroismul sau orice alt caracter al unui individ care produce o impresie puternică şi faţă de dispoziţiile publice ale acesteia (*i.e.*, autoritate carismatică)" (Weber, 1999, p. 31).

conceptul originar de comunitate pare să fi pierdut multe dintre conotaţiile sale (Amerio, 2003, p. 38).

În limbajul curent, dar şi în analizele sociale de specialitate, familia, şcoala, enoriaşii unei biserici, un sat, o vecinătate sunt calificate drept „comunitate". Mai mult, se vorbeşte şi despre „comunităţi virtuale", în care membrii sunt legaţi prin „firele" Internetului, sau despre „comunitatea oamenilor de afaceri" ori despre „comunitate politică". Ce au în comun toate aceste forme de grupare a oamenilor pentru a beneficia de apelativul „comunitate"? Singura trăsătură comună pentru o atât de largă varietate de entităţi sociale este unitatea valorică sau, mai exact, probabilitatea de a avea membri cu orientări valorice similare. Noţiunea de *comunitate* se aplică în special grupurilor care au sau tind să aibă o cultură specifică. Satul tradiţional[1] şi familia sunt cazuri exemplare. Sunt grupuri de dimensiuni reduse, cu o interacţiune puternică între membrii lor, pe durate mari de timp, cu experienţe comune şi, în consecinţă, cu valori comune.

Noţiunea de *comunitate* este folosită atât pentru grupuri care au efectiv coerenţă sau unitate în planul valorilor, cât şi pentru cele care au potenţial de a evolua spre o astfel de stare. Similarităţile de status ocupaţional, rezidenţial, de localizare, de vârstă etc. constituie una dintre categoriile de factori care sporesc probabilitatea de similaritate de orientare valorică între membrii grupului. Interacţiunile intense, în funcţie de interese sau alte criterii, sunt, de asemenea, o condiţie favorabilă constituirii comunităţilor. În consecinţă, pot fi distinse comunităţi actuale, comunităţi de status şi de interacţiune. O a patra categorie este formată din comunităţile cumulative (figura 1), în funcţie de criterii multiple – valori, status, interacţiune –, „comunităţile mici" despre care vorbeşte Redfield (1955).

În concluzie, *„comunitatea" desemnează o grupare umană caracterizată prin probabilitate sporită de unitate valorică a membrilor ei.* Sursele orientării comunitare pot fi asociate în principal cu interacţiunea, similitudinile de status sau opţiunile personale. Dacă probabilitatea de unitate valorică este dată de similitudinile de status (rezidenţă, ocupaţie, vârstă, etnie etc.), se

1. O investigaţie asupra sensului trăit al „comunităţii" la nivelul unor activişti comunitari din Irlanda, spre exemplu, duce la concluzia că sensurile majore atribuite conceptului sunt cele de „comunitate geografică" şi de „comunitate de interes". În context apare şi întrebarea relevantă dacă nu cumva „comunitatea" nu este decât „un sat imaginat" (Powell, Geoghegan, 2004, pp. 172-173). În fapt, toate comunităţile care nu sunt „de intercunoaştere", dar au componentă identitară, au caracter de „comunităţi imaginate" (Anderson, 2000).

cheamă că avem de-a face cu comunităţi de tip „etic"[1]. Comunităţile de tip „emic" sunt cele în care unitatea valorică nu mai este de tip potenţial, ci actual, şi pot fi comunităţi de credinţă, de prietenie, ideologice etc. Comunităţile acţionale sau pragmatice îşi au fundamentul în acţiuni sau interacţiuni comune. Comunităţile de unitate multiplă sunt bazate pe similitudini de status, pe interacţiune şi pe orientări valorice efective (figura 1).

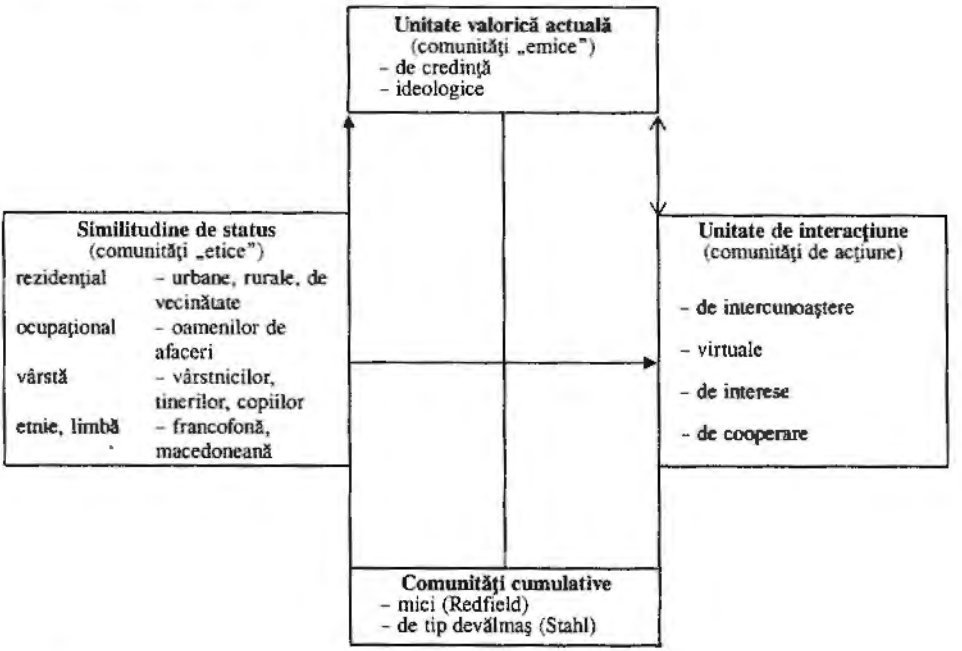

Figura 1. *Tipuri de comunităţi în spaţiul de atribute al conceptului de comunitate*

1. „După Pike, când avem de descris un eveniment uman, există două atitudini posibile. Una, denumită etică, constă în interzicerea oricărei ipoteze asupra funcţiei evenimentelor relatate, care le caracterizează numai cu ajutorul criteriilor spaţio-temporale. Cealaltă, denumită emică, dimpotrivă, constă în interpretarea evenimentelor după funcţia lor particulară în lumea culturală particulară din care fac parte. (N.B. : Termenii englezeşti *etic* şi *emic* au fost creaţi pornind de la *Phonetics* [= Fonetică] şi *Phonemics* [= Fonologie].) După Pike, distribuţionalismul este exemplul unui punct de vedere etic, exterior asupra limbajului. Cu acest titlu, el nu poate oferi descrierii decât un punct de plecare ; pentru a alege dintre multiplele reguli şi clasificări care sunt de asemenea admisibile din punct de vedere distribuţionalist, trebuie să i se suprapună o analiză emică, ce caracterizează, pe de altă parte, unităţile prin funcţia pe care le-o dă subiectul vorbitor" (Ducrot, Schaeffer, 1996, p. 45).

Comuniunile[1] sunt forme particulare de comunitate umană cumulativă caracterizate prin unitate valorică şi identificare afectivă. În funcţie de domeniul de manifestare, de valorile care o fundamentează, comuniunea poate fi religioasă, familială etc. Relaţia esenţială în comuniune este cea de identificare afectivă. În relaţia catehetică, spre exemplu, Augustin susţine modelul „comuniunii, fraterne", adaptarea la ascultători „printr-o dragoste frateră, paternă şi maternă", în aşa fel încât se ajunge la situaţia în care „locuim unii în alţii" (Augustin, 2002, p. 81). Extinzând metafora, s-ar putea spune că prin comuniune se înţelege o interacţiune socială în care actorii „locuiesc unii în alţii". Expresia biblică a comuniunii sociale fundamentate religios este în Ioan, 13,34: „Poruncă nouă dau vouă: Să vă iubiţi unul pe altul. Precum Eu v-am iubit pe voi, aşa şi voi să vă iubiţi unul pe altul". Calea comuniunii prin iubire este limpede indicată atunci când se afirmă că: „Întru aceasta vor cunoaşte toţi că sunteţi ucenicii Mei, dacă veţi avea dragoste unii faţă de alţii" (Ioan, 13,35).

Noţiunea de *comuniune* se apropie foarte mult şi de cea durkheimiană de „comunitate morală" bazată pe integrare socială şi pe integrare morală, cu puternice ataşamente afective şi cu împărtăşirea unui set de valori comune.

Desigur, sensul noţiunii de *comunitate* rămâne încă vag chiar în varianta de definire propusă anterior, prin referire la „grupuri cu probabilitate sporită de unitate valorică". Ce înseamnă „unitate valorică", ce dimensiuni poate avea o comunitate, cu ce fel de comunităţi avem de-a face în cazul DEVCOM?

„Unitatea valorică" despre care discut vizează nu numai similaritatea de opţiuni valorice pentru membrii grupului, ci şi conştiinţa similarităţii şi, implicit, o conştiinţă identitară, o conştiinţă de „noi". În practica DEVCOM sunt avute în vedere în special comunităţile locale de tipul satelor, oraşelor, cartierelor, vecinătăţilor etc. În privinţa dimensiunii pe care o poate avea un grup uman pentru a putea fi considerat comunitate, este greu de formulat o regulă. Formal vorbind, prin aplicarea strictă a definiţiei adoptate, şi Bucureştiul este o comunitate, cu cei aproape două milioane de locuitori pe care îi are, ca şi un sat de 30-100 de persoane. Cele două aşezări sunt comunităţi locale în sensul că sunt grupări de gospodării cu localizare diferită. Locuitorii satului se ştiu însă între ei, reprezintă, foarte probabil, o comunitate de intercunoaştere, ceea ce nu este cazul pentru oraşul-capitală. Diversitatea ocupaţională şi socială este, de asemenea, incomparabil mai mare în Capitală decât în sat. O conştiinţă identitară specifică şi o cultură de locuire specifică există însă pentru fiecare dintre cele două comunităţi.

1. Termenul este folosit în special în limbaj religios cu sensul de „1. Unire puternică, legătură strânsă. 2. Împărtăşanie, euharistie" (Stoian, 1992, pp. 63-64).

În situaţiile practice de cercetare socială sau de planificare a acţiunilor este util să fie adoptat un concept de gradualitate în înţelegerea comunităţii. Din perspective diferite, acelaşi grup uman are grade diferite de comunitarism, de şanse de manifestare a caracterului de comunitate[1]. Operaţional vorbind, comunitatea este recunoscută prin cel puţin unul dintre următoarele trei atribute:

- similaritatea culturală a membrilor ei;
- interacţiune intensă între membrii grupului;
- similaritate de status între membrii grupului (ocupaţie, educaţie, vârstă, localizare etc.).

Cu cât un grup este format în mai mare măsură din persoane care se aseamănă prin status şi orientări valorice şi interacţionează mai mult între ele, cu atât este mai probabil ca ele să se manifeste în mai multe situaţii prin comportamente de unitate valorică, prin alegeri similare şi prin conştiinţă identitară. Este foarte puţin probabil ca persoane foarte diferite ca status şi credinţe şi cu slabe interacţiuni între ele să ajungă să formeze o comunitate, să aibă alegeri similare şi conştiinţă identitară.

La nivelul acţiunilor DEVCOM, mărimea comunităţii este în funcţie de obiectivul de acţiune. Contează scara la care se doreşte promovarea „binelui comun" prin proiecte sau acţiuni de grup. Se poate opera fie la nivelul unui întreg oraş, al unui cartier, al unei vecinătăţi sau al unei grupări de blocuri din oraş. Toate acestea pot fi identificate drept comunităţi în funcţie de ţinta de acţiune. Starea socioculturală de comunitate activă, actuală, cu majoritatea membrilor orientaţi similar, în interacţiune de tip cooperare, este rară în spaţiu şi discontinuă în timp. O *comunitate potenţială* devine *comunitate activă* numai în circumstanţe particulare. Acţiunile DEVCOM sunt menite să ducă la astfel de situaţii de creare a binelui comun prin participare locală sau comunitară.

În fapt, noţiunea de *comunitate* implicată în sintagma „dezvoltare comunitară" se referă nu numai la unitatea valorică potenţială a membrilor grupului, ci şi la capacitatea lor potenţială de a coopera pentru binele comun:

> ...În planul reflecţiei de ordin etic şi politic care se concentrează azi asupra problemelor justiţiei şi ale binelui, conceptul de comunitate a redobândit un sens propriu, semnificând necesitatea unui bine comun ca platformă a oricărei democraţii

1. Profesorul Mihai Pascaru propune un indice de măsurare a gradului de manifestare a fenomenelor comunitare prin combinarea unor indicatori referitori la intercunoaştere, comunicare interpersonală şi întrajutorare sau interacţiune (Pascaru, 2003).

care nu vrea să despartă certitudinea dreptului de o reală egalitate între cetăţeni. Operele lui Aldstair MacIntyre (1981, trad. it. 1988) şi Charles Taylor (1989, trad. it. 1993) au reluat dezbaterea care, după apariţia bine cunoscutei Teorii a justiţiei a lui John Rawls (1971, trad. it. 1982), părea aproape stinsă. După cum se ştie, Rawls susţine că doar o „justiţie neutră poate să protejeze cu adevărat o societate democratică pluralistă; cum această neutralitate riscă, aşa cum stăteau lucrurile deja în gândirea liberală clasică a lui Locke, să favorizeze nedreptăţile sociale în numele libertăţii de iniţiativă şi al pieţei, el propune măsuri corective" (Amerio, 2003, p. 38).

„Familia" DEVCOM

Odată definită noţiunea de *dezvoltare comunitară*, este util să vedem la care procese se aplică şi la care nu. Raportarea la situaţiile-limită nu poate fi decât utilă pentru înţelegerea conceptului. În plus, este bine să începem schiţarea diferenţierilor interne ale practicilor DEVCOM.

O primă distincţie care se impune este cea dintre *dezvoltarea comunitară* şi *dezvoltarea comunităţii*. Aceasta din urmă se realizează nu numai prin DEVCOM, ci şi prin schimbări care au funcţie de dezvoltare, dar se produc fără participare comunitară. Creşterea veniturilor populaţiei din localitate ca urmare a sporirii ofertei de locuri de muncă în regiune duce la creşterea nivelului de dezvoltare al localităţii, dar nu are o dimensiune de participare sau organizare comunitară şi, în consecinţă, nu se subsumează DEVCOM. Similar, construirea unei magistrale care traversează localitatea sau trece prin apropierea ei poate avea multiple consecinţe pozitive pentru nivelul de viaţă al populaţiei din localitate, poate induce schimbări importante, dar este vorba despre transformări în care decizia comunitară e posibil să nu fi fost deloc implicată.

Dar ajutoarele oferite de vecini, spre exemplu, pentru cel care a avut un necaz în familie constituie caz de DEVCOM? Aici există o dimensiune de implicare a comunităţii, dar ţinta este una individuală. În consecinţă, se poate vorbi despre ajutor comunitar, dar nu despre dezvoltare comunitară.

Tot în zona exemplelor care pot aduce precizări pentru definirea fenomenului analizat, organizarea unui hram la biserica din localitate poate fi calificată drept acţiune DEVCOM, considerând că atât organizatorii, cât şi beneficiarii sunt membrii aceleiaşi comunităţi? În acest caz, acţiunea se desfăşoară în, prin şi pentru comunitate, este de factură voluntară şi are o componentă explicită de cooperare, de capital social. La prima vedere, activitatea satisface

toate condiţiile incluse în definirea DEVCOM. Şi totuşi, ea face parte din altă familie. Este o activitate recurentă (la fiecare zi de hram), reglementată tradiţional şi nu duce la o schimbare în comunitate. Cu alte cuvinte, satisface toate condiţiile definiţiei, în afară de aceea de a fi „schimbare". În anumite cazuri poate avea funcţie de DEVCOM dacă este organizată pentru prima dată în comunitate şi constituie o probă de autocontrol, de sporire a capitalului social local, a abilităţii sociale locale de autoorganizare. Similar, dacă ocazia respectivă este folosită pentru demararea unui proiect comunitar, atunci hramul poate avea o funcţie de DEVCOM. Exemplul trimite la marcarea distincţiei dintre „DEVCOM", „acţiune comunitară" şi „acţiune cu funcţie de DEVCOM".

Ceea ce se cheamă „asistenţă comunitară" (*community work*) este un gen de DEVCOM în care accentul se pune pe mobilizarea comunităţii în special pentru a rezolva probleme ale grupurilor vulnerabile (Harris 2001, p.1).

Dar organizarea unei mişcări sociale pentru oprirea unei investiţii poluante sau pentru obţinerea unor drepturi civice în cadrul comunităţii – se subsumează ea DEVCOM? Atât timp cât se lucrează cu definiţia propusă, răspunsul este pozitiv. Organizarea mişcării sociale este net diferită de un alt tip de DEVCOM, cel în care animatorul, facilitatorul sau agentul comunitar face legătura între un donator cu resursele aferente şi comunitatea care are anumite nevoi. În special în spaţiul american, primul tip de acţiune este desemnat prin „organizare comunitară", iar cel de-al doilea prin „DEVCOM". În fapt, ambele tipuri de acţiuni sunt forme ale DEVCOM (caseta 1), prima punând accent pe organizare, pe gestionarea conflictului, pe generarea unor instituţii prin mişcări sociale, iar cea de-a doua fiind focalizată pe organizarea grupurilor comunitare pentru folosirea eficientă a unor resurse prin intermediul unui program. „Organizarea comunitară radicală" este o variantă de organizare comunitară în care ţinta explicită este promovarea justiţiei sociale prin schimbări sociale structurale la nivelul comunităţii (vezi Reisch, 2005, şi termenul corespunzător explicitat la sfârşitul prezentului volum în „Dicţionar de termeni folosiţi în analiza dezvoltării comunitare/DEVCOM").

Caseta 1

Putere şi program în DEVCOM

„Există două abordări ale dezvoltării comunitare: una, centrată pe putere (*power approach*), pune accentul pe comunităţile sărace care se autoorganizează şi folosesc strategii de confruntare pentru depăşirea obsta-

colelor şi a avea acces la aceleaşi oportunităţi ca şi comunităţile bogate. Abordarea centrată pe programe subliniază cooperarea dintre comunităţile sărace şi cei care deţin resurse – guvernele sau corporaţiile –, pentru promovarea unor programe de ajutorare a persoanelor din comunităţile sărace. Abordarea centrată pe putere vede societatea ca fiind divizată între înstăriţi şi săraci.

Aceste două abordări îşi au fundamentele în două teorii diferite asupra societăţii. Abordarea focalizată pe putere consideră că societatea este împărţită între bogaţi şi săraci şi le cere celor din urmă să se organizeze pentru a contracara puterea politică sporită a celor avuţi. Abordarea orientată spre programe pune în evidenţă interesele comune tuturor. Dintre fostele colonii britanice, Statele Unite se evidenţiază printr-un trecut mult mai bine conturat al dezvoltării comunitare cu abordare orientată spre putere, numită organizare comunitară.

Prin contrast, Aotearoa/Noua Zeelandă, Australia şi Canada au avut în istoria lor guverne mult mai puternice şi o dezvoltare comunitară centrată pe abordarea prin programe. Însă distincţia dintre cele două abordări ridică semne de întrebare. Sunt necesare ambele abordări pentru o dezvoltare comunitară de succes? Nu cumva guvernele Canadei, Australiei şi Noii Zeelande au ajuns să semene mai mult sau mai puţin cu guvernul Statelor Unite? Şi dacă este aşa, rezultă de aici că membrii acelor naţiuni vor trebui să se orienteze mai mult spre modelul unei dezvoltări comunitare centrate pe putere?" (Stoecker, 2001, p. 1)

În sens larg, DEVCOM se referă la toate categoriile de intervenţii sau practici comunitare care au o dimensiune participativă. În acest sens, pot fi distinse variante de DEVCOM în funcţie de obiectul schimbării. Transformările participative în ordinea instituţională sau valorică a comunităţii apar mai frecvent sub numele de *organizare comunitară*. În schimb, transformările care vizează reducerea sărăciei, producerea participativă a unor bunuri publice apar mai ales sub numele de DEVCOM. Pe de altă parte, organizarea comunitară este şi o secvenţă în acţiunile de reducere a sărăciei şi de producere a unor bunuri publice.

În fapt, terminologia structurată pentru a descrie practicile comunitare este extrem de diversă. Marie Weil şi Dorothy Gamble (2005) disting opt tipuri de practici comunitare : organizare de vecinătate/comunitate, organizarea comunităţilor funcţionale, dezvoltare comunitară social-economică, planificare socială, dezvoltarea prin programe şi legături comunitare (*program development & community liaisons*), acţiune social-politică, mişcări sociale, coaliţii.

Ţintele acestor intervenţii comunitare pot fi rezumate prin:

- reducerea sărăciei;
- producerea de bunuri publice;
- schimbarea instituţiilor;
- schimbarea mentalităţilor.

Ar mai fi de distins, cred, şi între noile şi vechile acţiuni de DEVCOM. În forma actuală, DEVCOM implică deja o mare varietate de forme şi specializări. În afara distincţiei dintre DEVCOM orientată spre mobilizare pentru mişcări sociale şi DEVCOM pentru realizarea unor programe sociale sau economice, ar mai fi de menţionat distincţia dintre fenomenele de participare comunitară sau locală şi cele de parteneriat în interesul comunităţii.

În România, DEVCOM are o tradiţie care poate fi localizată în special la începutul secolului trecut în spaţiul mişcării haretiste de ridicare a şcolilor rurale sau, şi mai clar, după 1918, la nivelul mişcării sociale declanşate de ministrul liberal Constantin Angelescu[1] pentru construirea de şcoli la sate (vezi caseta 2). Datele disponibile vorbesc despre o adevărată mişcare socială în care preoţi, învăţători, prefecţi, primari au acţionat ca animatori comunitari şi au reuşit să implice populaţia rurală într-un amplu efort de construcţie a şcolilor necesare.

A fost vorba despre acţiuni tipice de DEVCOM? Evident că da. Au fost oare în vreun fel diferite de cele promovate acum de către Fondul Român de Dezvoltare Socială (FRDS) sau de către Centrul de Asistenţă Rurală (CAR) de la Timişoara, de către Asociaţia Română pentru Dezvoltare Comunitară (ARDC) sau de către Centrul pentru Dezvoltare Economică din cadrul Soros Open Network? Nu pot fi menţionate diferenţe majore. Poate ecoul mult mai mare al ideii de participare comunitară în anii '20 decât în prezent. În al doilea rând, ar fi poate de menţionat faptul că DEVCOM în varianta sa modernă implică în mult mai mare măsură actori specializaţi (facilitatori, agenţi comunitari) şi codificări mai structurate ale regulilor de intervenţie comunitară.

1. Semnificaţia mişcării sociale susţinute în anii '30 prin acţiunile culturale ale Fundaţiei Culturale Regale sub conducerea lui Dimitrie Gusti trebuie pusă în relaţie cu acelaşi vechi curent haretist (Stahl, 1981, pp. 279-282). În termenii actuali din DEVCOM, semnificaţia esenţială a acţiunilor culturale ale echipelor Fundaţiei ar putea fi redată prin *empowerment* (vezi dicţionarul de la sfârşitul acestei lucrări).

Caseta 2

Un caz de dezvoltare comunitară în România anilor '20

„Prin «răspândirea şi democratizarea instrucţiei publice», Constantin Angelescu «îl continuă cu putere şi conştiinţă pe Haret»[1]. Ca şi Haret, Angelescu a început prin a observa că, în ciuda «obligativităţii» învăţământului primar, analfabetismul era extrem de ridicat şi un mare număr de copii nu mergeau la şcoală, atât în vechile teritorii, cât şi în cele noi [...]. Subşcolarizarea acestor copii era în mare măsură urmarea numărului insuficient şi a condiţiilor inadecvate din şcoli şi clase, datorate în parte distrugerilor războiului[2]. Ofensiva culturală a căutat să cuprindă mai mulţi copii printr-o viguroasă campanie de construcţie şi renovare a clădirilor. [...] Până în 1928 se construiseră aproximativ 7.800 de şcoli noi. Aproape 4.000 de şcoli primare s-au construit în timpul celui de-al doilea ministeriat de durată al lui Constantin Angelescu, 1933-1937. Numărul şcolilor primare a crescut de la 7.915, înainte de Unire, la 8.081 în 1918-1919, ajungând la 17.385 în 1937-1938 [...].

Comitetele şcolare. Întrucât bugetul de stat al României din perioada interbelică nu putea susţine singur o asemenea extindere rapidă a sistemului şcolar, mare parte din costurile în bani şi forţă de muncă implicate au fost acoperite cu sume adunate prin intermediul comitetelor şcolare[3], a căror reţea a fost înfiinţată prin Decretul din iulie 1919[4]. Deşi comitetele şcolare sunt în genere asociate cu numele lui Constantin Angelescu, ele au fost precedate de eforiile, care au avut o viaţă scurtă, înfiinţate de Simion Mehedinţi în 1918 ca ministru al educaţiei în guvernul Marghiloman[5]. În Regat, Casa şcoalelor a îndeplinit în chip limitat funcţiile acestor comitete

1. Heinz Brandsch, „Pedagogi români contemporani", în *Biblioteca învăţătorului*, nr. 8, trad. din germană de V. Beneş (Editura revistei *Satul şi şcoala*, Cluj, 1937), p. 33. [Notele sunt în original – n. D.S.]
2. Un observator francez punea nivelul scăzut al instrucţiei primare din România pe seama deficitului de clădiri. Marcel Gillard, *La Roumanie nouvelle*, Alcan, Paris, 1922, p. 16. Vezi şi Constantin Angelesco, *Activité du Ministère de l'instruction, 1922-1926*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1928, p. 10.
3. Angelescu, *Evoluţia învăţământului primar şi secundar în ultimii 20 de ani*, Imprimeriile Curentului, Bucureşti, f.a., pp. 12, 15, 16.
4. Constantin Hamangiu, *Codul general al României: Legi uzuale*, vol. 9-10, Editura Alcalay, Bucureşti, 1919-1922, pp. 127-144.
5. Vezi Simion Mehedinţi, „Numerus clausus", în *Ideea europeană*, 17 august, 1919, p. 203, şi Angelescu, *Evoluţia învăţământului primar şi secundar în ultimii 20 de ani*, Imprimeriile Curentului, Bucureşti, f.a., p. 16.

> încă din 1896[1]. Angelescu a declarat că ideea comitetelor şcolare îşi are originea în misiunea îndeplinită în 1917 în Statele Unite." (Livezeanu, 1998, pp. 47, 49)

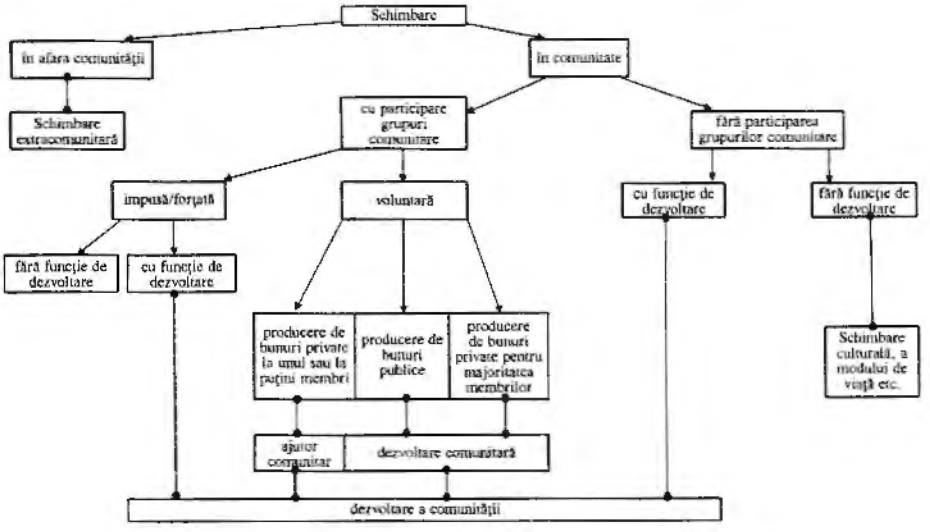

Figura 2. *Dezvoltarea comunitară în familia schimbărilor care afectează comunitatea*

În fine, tot în seria localizărilor conceptuale aş menţiona distincţia dintre DEVCOM şi „intervenţia socială". Acest ultim concept desemnează schimbări realizate în baza unei relaţii de tip „agent-client", cu modele care pot fi luate din interacţiunile de tip medic-pacient, părinte-copil, avocat-acuzat (Rughiniş, 2004, p. 137). Cele două concepte au o relaţie de suprapunere parţială. Există intervenţii sociale sau comunitare care au caracter de DEVCOM pentru că satisfac toate condiţiile de voluntariat, participare comunitară şi subordonare faţă de interesele unor grupuri din comunitate. Sunt însă şi intervenţii ce nu au o dimensiune participativă, ci reprezintă simpla desfăşurare a acţiunii unui „medic social" care tratează un pacient, dar pacientul este simplu beneficiar al tratamentului, fără o implicare activă în diagnostic, tratament, evaluare etc.

Noţiunea de *intervenţie socială/comunitară* rămâne însă una extrem de utilă în vocabularul cu care se face DEVCOM. Este motivul pentru care, în continuare, redau câteva dintre concluziile Cosimei Rughiniş (2004). Ea a

1. Vezi *Arhivele statului*, Fond Casa Şcoalelor (în continuare CS), Bucureşti, 1919/411.

folosit conceptul pentru analiza problemelor şi schimbărilor din comunităţile defavorizate din România anilor 2000:

> Ideal tipic, intervenţia socială se bazează pe relaţii de tip client-agent, definite prin faptul că agentul (iniţiatorul intervenţiei) îşi propune să răspundă unor nevoi cu care se confruntă clienţii (populaţia-ţintă), deci să acţioneze în interesul acestora. Modelele tipice ale relaţiei agent-client sunt cele medic-pacient, avocat--acuzat, dar şi părinte-copil. Într-o intervenţie socială, atât funcţionarii publici, cât şi voluntarii din organizaţii neguvernamentale ocupă poziţia de agenţi, iar populaţia-ţintă ocupă poziţia de clienţi.
> Interesele primare ale clienţilor, care ţin de nevoile lor cotidiene, sunt cele care dau o primă direcţie intervenţiei agentului. Totuşi, diversitatea existenţială a celor două categorii de participanţi în interacţiune generează interese divergente. Despre ce fel de interese este vorba? Putem distinge două tipuri de interese: cele primare, care reflectă nevoile personale ale actorilor sociali, dincolo de procesul intervenţiei, şi cele secundare, care sunt create pe parcursul intervenţiei şi se desfăşoară în limitele sale. Într-o intervenţie socială apar două tipuri de conflicte de interese: în primul rând, există opoziţia firească între interesele primare ale agenţilor şi interesele primare ale clienţilor; în al doilea rând, specificul relaţiei client-agent constă în opoziţia dintre interesele primare ale clienţilor şi interesele secundare ale agenţilor.
> Prima opoziţie este scoasă în evidenţă de ipoteza *homo economicus*. Resursele aflate la dispoziţia intervenţiei sunt limitate, iar agenţii se află în competiţie cu potenţialii beneficiari pentru împărţirea acestora. Pe scurt, remuneraţia agenţilor şi beneficiile sociale ale intervenţiei provin, în cele din urmă, din acelaşi buget. Acest conflict de interese este uşor de înţeles şi de anticipat, fiind reglementat de altfel prin procedurile de alocare a fondurilor şi de justificare a cheltuielilor (Rughiniş, 2004, pp. 138-139).

În aceeaşi linie de abordare, Cosima Rughiniş susţine că:

- Apar conflicte între interesele primare, legate de nevoile populaţiei şi cele asociate cu procesul de intervenţie. Acestea din urmă sunt denumite „interese secundare". Cei care fac implementarea au un spaţiu discreţionar considerabil pentru a utiliza resursele de care dispun. În interiorul acestui spaţiu discreţionar se poate înscrie şi satisfacerea unor interese particulare care nu au nimic de a face cu obiectivele sociale ale intervenţiei.
- Agenţii de implementare sunt mai bine informaţi asupra resurselor, reglementărilor utilizabile pentru accesarea şi folosirea lor, în comparaţie cu potenţialii beneficiari ai intervenţiilor. Din cauza „asimetriei informaţionale „dintre agenţi şi clienţi apar frecvente suspiciuni din partea acestora din urmă chiar dacă utilizarea resurselor se face în scopuri comunitare".

- Participarea agenţilor la intervenţiile sociale este puternic modelată de: experienţele anterioare, de controlul pe care îl pot exercita în procesul de implementare a proiectelor şi „asimetriile de informaţie" dintre actorii intervenţiei.
- Reducerea conflictelor generate de asimetrii şi experienţe diferite de tipul celor anterior menţionate poate fi realizată fie prin abordări de tip simpatetic, fie prin abordări de gen participativ. Simpatetic se poate obţine plasarea agentului care face implementarea cât mai aproape de situaţia şi de mentalitatea beneficiarului. Participarea beneficiarului implică delegare de autoritate, posibilitatea beneficiarilor de a acţiona şi ca decidenţi în coordonarea proceselor care îi privesc.
- „Imaginaţia sociologică" şi expertiza în domeniul sociologiei aplicate pot contribui substanţial, susţine Cosima Rughiniş, la optimizarea ambelor perspective.
- Cunoaşterea situaţiilor de tip conflictual din intervenţiile la nivelul populaţiilor dependente de resurse care nu le aparţin este una de tip „incomod", pentru că se referă la interese şi perspective foarte diferite. Acelaşi gen de cunoaştere, susţine autoarea, poate contribui însă la „acomodarea perspectivelor".

DEVCOM rămâne un concept cu o bună încărcătură normativă, oricât am încerca să îl definim sau să îl specificăm. El trimite clar la acţiuni, la schimbări care se produc nu numai în folosul comunităţii, dar şi la modul dezirabil, cu participarea membrilor acesteia. Sunt însă o mulţime de situaţii în care este greu să identifici precis în ce măsură fenomenul de participare locală este realmente prezent în desfăşurarea procesului. Spre exemplu, sunt decizii de tip DEVCOM toate deciziile consiliilor locale referitoare la dezvoltarea unei localităţi? În condiţiile în care în implementare sunt implicate şi segmente comunitare, atunci răspunsul este afirmativ. Dar dacă participarea este numai implicită, prin faptul că se folosesc bani din taxele locale, iar decidenţii sunt reprezentanţi aleşi ai comunităţii? Acesta este un caz-limită, la graniţa DEVCOM. Este la limită pentru că agentul de decizie poate reprezenta interesele comunităţii pe o scală de la foarte bine la foarte prost. Probabil că o modalitate de a uşura evaluarea unei astfel de acţiuni este să fie luate în seamă aspectele legate de transparenţa deciziei şi de deschiderea autorităţii publice la eventualele reacţii comunitare. Deciziile luate de reprezentanţii aleşi ai comunităţii au şanse de a fi de tip DEVCOM cu atât mai mult cu cât:

- descentralizarea administraţiei publice este mai avansată;
- unităţile de administraţie publică locală şi centrală operează în mai mare măsură transparent;

- mecanismele de feedback de la beneficiari la decidenţi funcţionează mai eficient;
- competenţa civică şi administrativă a populaţiei locale se manifestă mai intens.

DEVCOM are o puternică încărcătură ideologică, susţinută prin concepte precum capital social, participare comunitară, comunitarism, dezvoltare orientată comunitar etc. Majoritatea acestor concepte lucrează nu numai cu principii, reguli de acţiune, ci şi cu imagini-ghid, credinţe prin care încearcă să fundamenteze acţiuni publice. Şi, de multe ori, sunt eficiente pentru că duc la mobilizarea energiilor locale. Din păcate, nu puţine sunt şi cazurile în care imprecizia conceptelor respective foloseşte din plin intereselor actorilor ce controlează resurse destinate dezvoltării participative, dar care le distribuie fie în interes propriu, fie neparticipativ.

Faptul că instrumentele de evaluare a eficienţei sociale a proiectelor DEVCOM sunt fie de calitate îndoielnică, fie îndoielnic aplicate nu este o întâmplare, ci, de cele mai multe ori, aceasta e o formă mascată de apărare a intereselor instituţiilor care gestionează defectuos banii pentru DEVCOM.

Capitolul 3

Participarea comunitară

Acţiune comună în interesul grupului de apartenenţă[1]

„*Participarea locală*" sau comunitară se referă la procesul angajării membrilor unei comunităţi locale în acţiuni care urmăresc satisfacerea unor cerinţe cu caracter local, preponderent local şi public sau grupal. Cu alte cuvinte, *participarea locală este participarea* la acţiuni *comunitare*, adică la acţiuni în care „principalii actori şi beneficiari sunt rezidenţi locali, scopurile reprezintă interese ale acestor rezidenţi, iar acţiunea este mai degrabă publică decât privată" (Kaufman, Wilkinson, 1967, capitolul III).

Esenţiale pentru caracterul participării sunt raportul dintre cel care participă şi cel care beneficiază de rezultatele acţiunii şi gradul de conştientizare de către participant a intereselor sale.

Astfel, dacă cel pus în situaţia de a participa la realizarea unei activităţi este, pe de o parte, beneficiar al ei, iar pe de altă parte conştientizează această posibilitate, atunci participarea are şanse maxime *să fie voluntară.*

Dacă cel pus în situaţia de participare nu este beneficiar al acţiunii şi a conştientizat faptul, atunci sunt şanse maxime *ca participarea să fie preponderent involuntară.* În acest caz, „provocarea" la participare se face pe baza unei relaţii de putere, mai mult sau mai puţin instituţionalizată.

În al treilea rând, trebuie delimitată situaţia în care agentul participării nu a conştientizat sau a conştientizat fals cui servesc rezultatele acţiunii sale.

În ultimele două tipuri de situaţii, participarea are aspecte specifice, în funcţie de prezenţa sau absenţa unor stimulente compensatorii pentru participare.

---

1. Următoarele trei secţiuni sunt construite din extrase dintr-o conceptualizare mai veche (Sandu, 1977), pe care o consider utilă şi în prezent.

Frecvent, acţiunile comunitare au în acelaşi timp un caracter extracomunitar sau extralocal.

În astfel de cazuri mai ales, stimularea participării se face pe baza unor *mecanisme compensatorii*: membrii comunităţii participă la acţiune nu numai pentru că îşi satisfac în acest fel cerinţe proprii, dar şi pentru că (sau mai ales pentru că) realizarea altor obiective de interes propriu este condiţionată de această participare.

Acţiunea comunitară poate fi analizată în funcţie de criterii precum: natura agentului de participare, obiectivele acţiunii, modul spontan sau planificat de desfăşurare, „noutatea", consecinţele (de menţinere sau schimbare a unor componente ori structuri ale comunităţii) etc. De la caz la caz, în funcţie de obiectivele cercetării, se pot construi diferite tipologii ale acţiunii şi participării comunitare.

Gruparea agenţilor unei acţiuni comunitare poate fi mai mult sau mai puţin structurată în cadrul unor grupuri informale, asociaţii[1] sau organizaţii.

Participarea comunitară este de presupus că variază în funcţie de:

- caracteristici ale proiectului de acţiune comunitară;
- caracteristici ale participanţilor;
- caracteristici ale comunităţii locale; raportul dintre aceasta şi alte comunităţi (grupări sociale) care constituie cadrul ei de referinţă.

În cele ce urmează ne vom referi la variabilele pe care, pe de o parte, le considerăm ca având o mai mare relevanţă pentru participare, iar pe de altă parte, ca fiind mai uşor determinabile cu ajutorul mijloacelor de care dispune în prezent sociologia.

1. În legătură cu „participarea socială asociaţională", Albert Meister (1972) construieşte o tipologie trihotomică pe care o menţionăm întrucât, în cercetările care se fac asupra unor forme de participare asociaţională, ea s-ar putea dovedi utilă. „Participarea de fapt" corespunde unei asociaţii de tip tradiţional ce are ca funcţie controlul social, stimularea producerii unor comportamente considerate dezirabile în respectivul mediu social. „Participarea suscitată" sau „provocată" caracterizează comportamentul în asociaţiile de creaţie „exterioară", în care membrii sunt recrutaţi fie pe bază de voluntariat, fie prin constrângeri mai mult sau mai puţin intense. Funcţia socială a acestui tip de asociaţie este de a duce la realizarea şi difuzarea socială a unor noi modele de comportament apreciate ca dezirabile de către agentul care a provocat constituirea asociaţiei. „Participarea voluntară" apare în asociaţiile constituite voluntar, cei care doresc difuzarea unor noi modele comportamentale fiind, de la început, şi creatorii asociaţiei. În timp, asociaţiile îşi pot modifica funcţia socială.

În raport cu un proiect dat de acţiune comunitară, membrii comunităţii se află, de cele mai multe ori, în poziţii diferite din punct de vedere obiectiv şi/sau subiectiv.

Resursele financiare, de muncă şi timp constituie o principală condiţionare de natură obiectivă. Beneficiarii potenţiali ai unui proiect de acţiune comunitară devin actori ai respectivei acţiuni în măsura în care dispun de resursele materiale necesare participării.

Dintre multiplele procese social-economice care condiţionează dimensiunile acestor resurse, reţinem navetismul. Deplasările pentru muncă în afara localităţii de rezidenţă reduc timpul şi resursele de lucru potenţial disponibile pentru acţiunile comunitare. Evident, cu cât naveta se face la o distanţă mai mare sau pe intervale de timp mai mari, cu atât această reducere este mai substanţială. Asupra resurselor financiare ale populaţiei însă, efectele sunt, în majoritatea cazurilor, pozitive („în majoritate", şi nu „totdeauna", pentru că navetismul se poate face şi din alte motive decât diferenţa dintre veniturile oferite în întreprinderi din localităţi diferite).

Într-o comunitate rurală puternic urbanizată, precum Târnava (judeţul Sibiu), am putut remarca unul dintre efectele de această natură ale navetismului: preferinţa angajaţilor în genere, a navetiştilor în speţă, de a achita în bani contravaloarea obligaţiilor de muncă pe care le aveau faţă de comună.

Influenţa navetismului asupra participării comunitare se exercită însă şi prin intermediul mecanismelor valorice, asupra cărora vom insista în continuare.

Evaluarea socială a proiectului de acţiune comunitară[1]

Decizia de participare la o acţiune comunitară este rezultatul direct al interpretării pe care subiectul o face asupra caracteristicilor proiectului comunitar şi asupra posibilităţilor sale materiale de participare. Evaluările sociale ale proiectului de acţiune comunitară sunt, la rândul lor, influenţate de:

- gradul de informare în legătură cu caracteristicile proiectului;
- raportul dintre interesele generale – obiectiv al acţiunii comunitare – şi interesele particulare ale unora dintre participanţi;
- particularităţile culturale, orientările valorice ale participanţilor;
- caracterul local/extralocal şi noutatea percepută a proiectului.

Participarea locuitorilor unei comune la realizarea unor dotări social-culturale cu echipamente tehnico-edilitare este influenţată şi de situarea în

1. Extras din Sandu, 1977.

teritoriu pe care diferiţii membri ai comunei o au în raport cu obiectivele respective ; cei care vor beneficia direct în mai mică măsură de noile obiective vor fi mai puţin interesaţi să participe. Cu cât un proiect de dezvoltare locală *poate* asigura, în mai *mare* măsură, *beneficii egale unei grupări date a populaţiei, cu atât este mai probabil ca participarea membrilor respectivei grupări să fie mai puţin diferenţiată.* O astfel de organizare a acţiunii comunitare asigură satisfacerea unei nevoi fireşti de raţionalitate economică (echilibrarea costurilor cu beneficiile participării). În aceasta rezidă, presupun, unul *dintre principalele avantaje ale acţiunilor comunitare realizate prin intermediul unor asociaţii voluntare.* Proiectul acestora, de mai mică amploare, este, pe de o parte, mai uşor de organizat, iar pe de alta, asigură în mai mare măsură satisfacerea cerinţei „la costuri egale, beneficii egale". Desigur, anumite proiecte nu pot fi realizate decât centralizat, prin reunirea eforturilor tuturor membrilor comunităţii, fără a putea însă, cel puţin temporar, să asigure avantaje egale tuturor participanţilor (este cazul construirii reţelelor de alimentare cu apă potabilă în anumite sate, de câmpie, mai ales, în care lucrările de foraj pentru captarea apei şi celelalte lucrări de amenajare sunt foarte costisitoare). În astfel de situaţii, convingerea devine un instrument esenţial al stimulării participării ; este vorba nu atât de a face apel la argumente de natură afectivă („ataşament comunitar" etc.), cât mai ales de a oferi participanţilor dezavantajaţi în privinţa beneficiilor directe stimulente compensatorii ; autorităţile locale sunt, de cele mai multe ori, într-o poziţie care permite realizarea unei astfel de soluţionări.

Definirea socială a unui proiect de acţiune comunitară nu este însă numai în funcţie de variabila „interes", ci şi de particularităţile culturale ale participanţilor.

Asociaţiile pentru aducţiunea apei potabile – un caz de participare comunitară[1]

Acţiunile comunitare organizate în baza unor reglementări formale, de factură extralocală, se realizează de cele mai multe ori prin intermediul unor comportamente de „participare asociaţională provocată" (A. Meister). Aceste comportamente diferă, se pare, atât de cele strict organizaţionale (manifeste în organizaţii formale), cât şi de cele strict asociaţionale (manifeste în asociaţiile voluntare). Diferenţa în raport cu organizaţiile formale derivă, presupunem,

1. Extras din Sandu, 1977.

în principal din specificitatea cadrului comunitar de viaţă caracterizat prin intercunoaştere generalizată sau zonală (structurată numai la nivelul anumitor arii din localitate), existenţa unor unităţi (structuri) cu grad mai redus de diferenţiere funcţională decât cele din organizaţiile formale etc.

Cunoaşterea regulilor de iniţiere şi funcţionare a asociaţiilor voluntare al căror obiectiv îl constituie satisfacerea unor cerinţe de dezvoltare comunitară este deosebit de importantă pentru crearea posibilităţii construirii unor tehnici eficace de stimulare a participării locale. Pornind de la această premisă, vom prezenta un caz de acţiune comunitară desfăşurată prin intermediul unor asociaţii voluntare.

Atunci când obiectivele promovate de o astfel de asociaţie sunt percepute ca noi, pentru un cadru social dat, avem de-a face cu „decizii colective de adoptare a inovaţiei". Studiile de până acum privind difuziunea inovaţiilor s-au centrat mai ales asupra situaţiilor în care individul este atât unitate de decizie, cât şi de adoptare a inovaţiei, şi mai puţin asupra situaţiilor în care o colectivitate este unitatea de decizie şi adoptare a inovaţiei[1].

Asociaţiile pentru aducţiunea apei potabile, de care ne vom ocupa în continuare, constituie un caz pe care îl considerăm tipic pentru inovaţiile adoptate prin decizie colectivă[2]. Am analizat procesul de formare şi difuzare a acestor

1. Asupra importanţei acestui tip de inovaţie atrag atenţia E. Rogers şi F. Shoemaker în *Communication of Innovations. A Cross Cultural Approach*, Free Press, New York, Collier-Macmillan Ltd., Londra, 1971 (reeditare mult îmbunătăţită a lucrării din 1962, *Diffusion of Innovation*). În capitolele scrise în colaborare cu N.C. Jain şi G. Kerr, ei deosebesc între „decizii opţionale", „decizii colective" şi „decizii de inovare bazate pe autoritate" (*authority innovation decisions*). Studii asupra deciziilor colective de inovare au fost făcute de Rahim (asupra cooperativelor de credit şi mecanizare din 80 de sate din Pakistan) şi, indirect, în cadrul cercetărilor de putere şi luare a deciziei comunitare (direcţii dezvoltate pornind de la studiile lui Floyd Hunter şi Robert Dahl). Pe drept cuvânt se remarcă faptul că, dintre toate tipurile, „decizia colectivă este cel mai sociologic" tip de decizie de inovare, întrucât aceasta se bazează în mare măsură pe relaţiile sociale şi structura sistemului social (Kerr, *op. cit.*, p. 271).
2. Acestea sunt tipice şi pentru ceea ce se înţelege în sociologie prin *asociaţie*: „O grupare formată prin înţelegere, ale cărei reglementări statutare nu revendică validitatea decât pentru cei care aderă voluntar" (Max Weber, *Economie et Société*, Plon, Paris, 1971, p. 55). Evident, se poate adera mai mult sau mai puţin voluntar; aşa se justifică folosirea unor formulări care, în raport cu această definiţie, par să fie sau pleonastice („asociaţie voluntară"), sau contradictorii (precum „asociaţiile provocate" despre care vorbeşte A. Meister).

asociaţii în aria de convergenţă a oraşului Copşa Mica (în satele Axente Sever, Agârbiciu, Şoala, Şeica Mare, Şeica Mică). Cadrul de faţă nu permite prezentarea amănunţită a observaţiilor făcute cu acest prilej; vom insista doar asupra aspectelor semnificative pentru problemele dezbătute în acest volum.

„Societăţile" pentru aducţiunea apei potabile, cum le spun localnicii, reprezintă un mod pe care membrii comunităţilor amintite l-au inventat/adoptat pentru a pune în mişcare o serie de mijloace tehnice în vederea rezolvării unui complex de probleme comune. Acestea se referă nu atât la asigurarea apei potabile, cât mai ales la asigurarea ei în vederea obţinerii unui confort menajer comparabil, din acest punct de vedere, cu cel urban.

Structura asociaţiilor

Asociaţiile pentru aducţiunea apei potabile au, în majoritate, un grad accentuat de structurare: statute scrise, conducător, casier pentru încasarea taxelor stabilite de comun acord. Trebuie menţionată o anume variabilitate a gradului de activism al asociaţiei între perioada în care se execută lucrările de aducţiune şi cea când asociaţia se menţine doar pentru îngrijirea şi exploatarea echilibrată de către toţi membrii a sistemului de aducţiune analizat. În prima perioadă se poate distinge între lideri ai asociaţiei cu funcţii de iniţiere şi organizare a acţiunilor de realizare a apeductului; în cea de-a doua perioadă apar liderii cu funcţia de organizare a menţinerii sistemului tehnic şi social creat; aceştia pot să coincidă sau nu cu liderii din prima etapă.

Aspectul formal al asocierii este puternic estompat în cazul asociaţiilor cu un număr mic de membri şi constituite fie pe criterii de rudenie (două la Axente şi una la Şeica Mare), fie de vecinătate (una la Şeica Mică şi una la Agârbiciu). În astfel de cazuri, distincţia dintre iniţiatori, organizatori, executanţi etc. nu mai poate fi făcută.

Aspectul cronologic

În perioada 1965-1966, în satul Axente Sever a fost iniţiată prima societate de acest tip din zonă; la început a avut 15 membri, ulterior 56. Pentru a crea o imagine asupra ratei de adoptare a inovaţiei, prezentăm în tabelul 2 dinamica socială a difuzării societăţilor de aducţiune a apei potabile în satele Axente Sever, Agârbiciu, Şoala, Şeica Mare şi Şeica Mică.

Tabelul 2. *Dinamica socială a aducţiunilor de apă potabilă în cinci sate sibiene, 1966-1975*

Localitatea	Societate nr.	Data începerii lucrării		Data terminării lucrării		Nr. membri în februarie 1975
Axente Sever	1	III	1966	VIII	1966	56
	2	VIII	1969	X	1971	57
	3	III	1971	XI	1971	16
	4	III	1972	VII	1972	36
	5	III	1972	IX	1972	10
	6	IV	1972	IX	1972	24
	7	VI	1972	XII	1972	84
	8	VIII	1973	XI	1973	52
	9	VIII	1972	XI	1974	20
	10	VIII	1974	XI	1974	7
Agârbiciu	1	I	1969	IV	1972	35
	2	IV	1973	XI	1973	135
	3	IV	1973	XI	1974	29
	4	V	1973	XI	1974	113
Şoala	1	V	1974	II	1975	79
Şeica Mare	1	V	1972	X	1973	15
	2	V	1974		–	125
Şeica Mică	1	III	1973	VIII	1974	26
	2	IX	1973	–	–	100
	3	II	1975	–	–	20

Data începerii lucrărilor, mai ales, trebuie luată cu toată rezerva, întrucât a fost spusă „din aducere-aminte". În plus, numeroase societăţi au avut perioade de abandonare totală sau parţială a lucrărilor sau chiar a proiectului de asociere, ca atare. Numărul societăţii este cel pe care i l-au atribuit societarii înşişi. De remarcat că, atunci când numărul de asociaţii devine mare, „evidenţa colectivă" nu mai este chiar exactă – cazul societăţilor 8, 9 de la Axente.

Reprezentarea grafică a numărului complet de asociaţii din comuna Axente Sever (formată din satele Axente Sever, Agârbiciu, Şoala), grupate în funcţie de anul în care îşi termină lucrările, sugerează, şi în acest caz, existenţa unor etape similare cu cele manifeste în difuziunea inovaţiei adoptate prin decizie individuală: etapa iniţială a adoptărilor făcute în ritm lent, cu discontinuităţi marcate (1966-1971); etapa medie, cu adoptări făcute în ritm rapid, simultane chiar (manifestă în 1972-1974); şi etapa finală, de „saturaţie", când se revine la un număr redus de asociaţii (vezi figura 3).

Societăţile care apar şi se difuzează în zonă după 1966 au avut o serie de precedente.

În 1906-1907, cinci gospodării din Axente Sever adoptă (cu ajutorul unui inginer italian, folosit, se pare, în scopuri similare la Şeica Mare) un sistem interfamilial de aducţiune a apei potabile în curţi, de pe dealul apropiat. Instalaţia nu era prevăzută cu nici un dispozitiv de filtrare a apei; în 1957, cele cinci familii îşi aduc apa curentă în locuinţe fără vreun sprijin din afară.

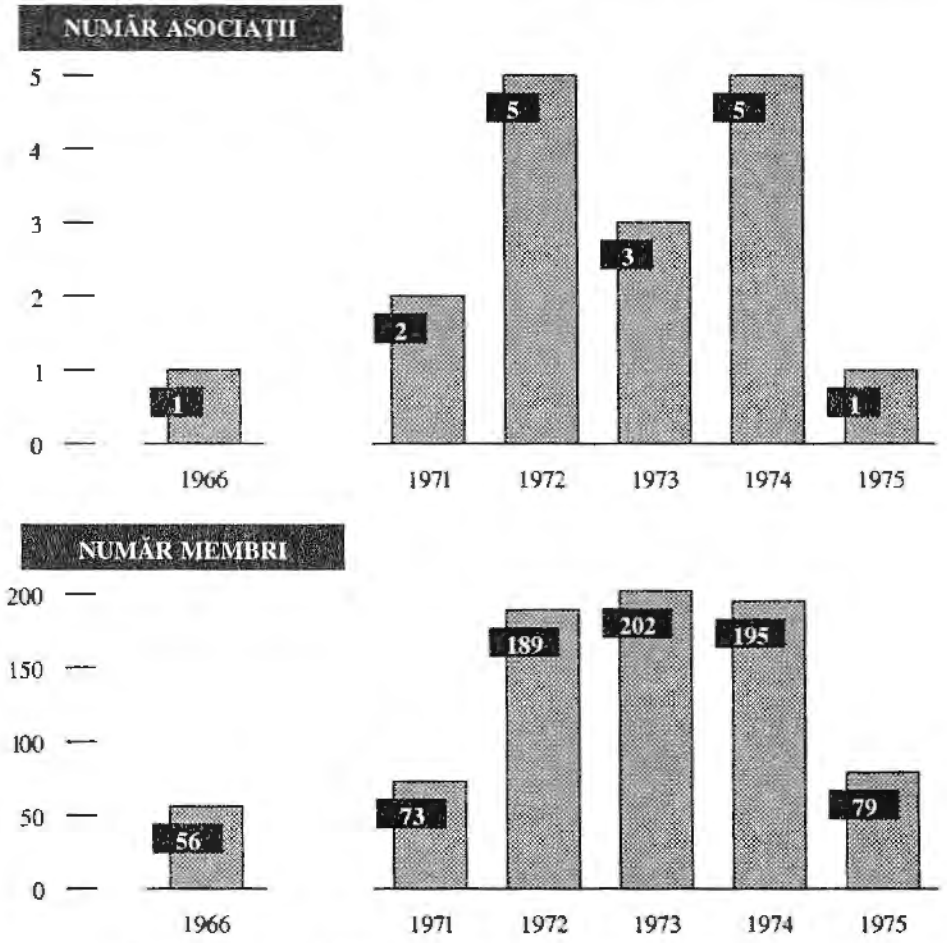

Figura 3. *Evoluţia asociaţiilor pentru aducţiunea apei potabile în comuna Axente Sever*

Atitudinal şi comportamental, iniţiativa o are unul dintre membrii tineri ai asociaţiei, instalator de meserie. În 1965 se constituie o a doua asociaţie cu caracter informal, între patru familii vecine şi rude între ele.

În anii 1895-1901 s-au format la Şeica Mare două societăţi pentru aducţiunea apei la fântânile publice: prima dintre ele în 1895-1897 pe Valea Mare (nume al unei străzi şi zone din localitate); cea de-a doua, în 1900-1901, pe Uliţa Lungă. Menţionăm ca detalii de organizare, culese din „protocolul apaductului de pe Uliţa Lungă din Şeica Mare, 1901", următoarele:

- societatea are încă de la înfiinţare „statute" care cuprind norme legate de utilizarea apei din fântânile publice de către membri ai societăţii şi nemembri, taxele de întreţinere a „apaductului", reglementarea succesiunii în cazul proprietarilor apeductului, funcţiile de conducere din societate (preşedintele, contabilul şi „cassariul");
- societatea avea un organism de control asupra modului de utilizare a fondurilor de către conducere, organism ce apare cu numele de „comitet de supraveghere"; alteori, în locul acestuia semnează „bărbaţi de încredere";
- cam până prin 1912 societatea a organizat anual un „aldămaş" cu „vinars şi zahăr".

Condiţionări ale adoptării şi difuziunii asociaţiilor

Principalele categorii de factori care, prin prezenţă şi intensitate sau prin absenţă, duc la adoptarea şi difuziunea acestei inovaţii colective sunt:

- prezenţa unor aspiraţii de confort menajer pentru satisfacerea cărora apa curentă este o necesitate;
- prezenţa unor condiţii naturale favorabile, adică a unor surse de apă aflate la un nivel superior în raport cu viitoarele gospodării consumatoare şi la o distanţă nu prea mare de acestea;
- prezenţa unor indivizi sau organizaţii care să îndeplinească funcţii de iniţiere şi organizare a acţiunilor de realizare a apeductului;
- prezenţa unei populaţii cu grad de calificare tehnică relativ ridicat;
- prezenţa unui loc de muncă central (oraşul Copşa Mică) ce favorizează intercunoaşterea populaţiei din satele ariei de convergenţă respective şi, prin aceasta, şi difuziunea inovaţiei colective.

Aspiraţii de confort

Crearea unor astfel de aspiraţii este, desigur, un „efect de contagiune", realizat, în principal, datorită informaţiilor pe care populaţia rurală le obţine despre condiţiile de viaţă din oraş prin contacte de muncă, locuiri temporare

în oraş, mijloace de comunicare în masă. Această aspiraţie apare ca rezultat al unei „redefiniri a situaţiei" : percepând decalajul pe o anumită componentă dintre condiţiile rurale şi cele urbane de viaţă, unii membri ai comunităţii iau o atitudine activă (ceea ce Mac Iver denumeşte „evaluare dinamică"), declanşând astfel procesul de schimbare a situaţiei.

Puterea economică a gospodăriei condiţionează, pe de o parte, intensitatea aspiraţiei în acest domeniu, iar pe de altă parte, posibilitatea angajării grupului familial în realizarea unui atare proiect.

În unele cazuri, aspiraţia de confort se cumulează cu cerinţe de ordin mai stringent, precum obţinerea apei potabile în cantităţi suficiente şi de bună calitate, deoarece în unele fântâni începuse să scadă nivelul apei sau apa nu era de o calitate corespunzătoare. De reţinut însă că acest factor nu joacă un rol în înfiinţarea primelor societăţi ; prezenţa sa (în cazul unor membri din două societăţi din Axente, iar pentru satul Agârbiciu, la unii membri din toate cele patru societăţi) influenţează, în special, accelerarea difuziunii societăţilor.

Pentru rezolvarea problemei apei potabile curente există însă şi alternativa individuală de soluţionare (folosirea hidrofoarelor). Adoptată în unele cazuri, această modalitate („inovaţie concurentă") a fost abandonată de cei care au avut posibilitatea adoptării sistemului societar de aducţiune, din motive de ineficienţă : realizarea unui apeduct comun presupune cheltuieli mai reduse decât realizarea unui sistem individual de aducţiune a apei şi, de asemenea, costul de utilizare al primei instalaţii este mai scăzut decât al celei de a doua. Aceste calcule de eficienţă au constituit un factor în funcţie de care s-a făcut opţiunea pentru alternativa societară de aducţiune a apei.

Pentru cei care lucrau la Copşa, în condiţiile de poluare de acolo, introducerea apei potabile în locuinţe şi, prin aceasta, posibilitatea amenajării unor băi moderne au constituit o nevoie compensatorie firească, o modalitate de rezolvare a unor probleme de igienă, accentuate de condiţiile specifice de la locul de muncă. (Menţionăm că iniţiatorii primelor societăţi se referă explicit la această condiţionare.)

Iniţiere şi organizare

Funcţiile de iniţiere şi organizare a asociaţiilor pentru aducţiunea apei potabile au fost exercitate, în majoritatea cazurilor, de indivizi din comunitate. În realizarea acestor funcţii, un anume rol a revenit şi primăriei şi vecinătăţilor.

Rolul esenţial al primăriei, în această acţiune, în toate cele trei comune (Axente Sever, Şeica Mare, Şeica Mică) a constat în facilitarea procurării la

preţ de stat a unor materiale (ciment, ţevi) necesare realizării instalaţiei. La Axente Sever – comuna în care primăria a jucat cel mai activ rol –, implicarea acestei instituţii în desfăşurarea procesului este mult mai mare: în cazul câtorva grupări care ezitau să se angajeze în acţiune (societatea nr. 4 din Agârbiciu, societatea nr. 1 din Şoala) este stimulată direct iniţiativa de constituire a societăţii. (Amintim în acest sens că în perioada 1970-1972 se creează din iniţiativa primăriei un comitet menit să organizeze sistemul de aducţiune a apei potabile pentru toate gospodăriile din sat care până atunci nu aveau apă curentă. Deşi proiectul nu reuşeşte, rămâne totuşi semnificativ pentru gradul de activism al primăriei, al primarului în special, în cadrul acestei acţiuni comunitare.)

Pentru întărirea autorităţii lor, a funcţiei de control pe care o exercită asupra membrilor asociaţiei, câteva societăţi (nr. 1 şi 8) prevăd explicit, în cadrul statutului, necesitatea colaborării cu primăria în rezolvarea unor eventuale probleme de asociaţie.

Relaţiile dintre societăţile pentru aducţiunea apei potabile şi vecinătăţi sunt semnificative în privinţa posibilităţilor acestora din urmă, ca asociaţii de tip tradiţional, de a juca un rol în soluţionarea problemelor actuale de dezvoltare a comunităţii rurale.

Analiza situaţiei în patru dintre societăţile care prezintă o relaţie mai strânsă cu vecinătăţile (este vorba despre societăţile nr. 6 din Axente Sever, nr. 1 din Agârbiciu, nr. 1 şi 2 din Şeica Mică) relevă faptul că vecinătăţile pot avea, în raport cu acţiunea voluntară la care ne referim, roluri de:

- iniţiator al acţiunii;
- cadru de organizare a acţiunii;
- agent de control social asupra modului de funcţionare a societăţii de aducţiune a apei.

Doar într-un singur caz (excepţional prin aceasta, semnificativ totuşi pentru posibilitatea practică de relaţionare a unei structuri comunitare tradiţionale cu o structură acţională modernă) vecinătatea îndeplineşte toate cele trei roluri (societatea nr. 1 din Şeica Mică): iniţierea acţiunii se face cu ocazia tradiţionalei întâlniri a membrilor vecinătăţii la „cârnilegi"; în organizarea lucrărilor, „tatăl de vecinătate" şi casierul vecinătăţii joacă rolul esenţial; preşedintele şi casierul societăţii este una şi aceeaşi persoană cu casierul vecinătăţii; societatea nu dispune de un statut (deci de o expresie formalizată a modului ei de funcţionare), vecinătăţii revenindu-i integral rolul de agent de reglementare şi control pentru funcţionarea societăţii.

La cea de a doua societate din Şeica Mică participă membrii a şapte vecinătăţi; rolul acestora este minim, în acest caz, ele constituind doar cadrele peste care se suprapun cele şapte echipe de lucru din cadrul societăţii (şeful de echipă nu coincide însă cu tatăl de vecinătate). Sensul suprapunerii este acela de a obţine o mai mare eficienţă în acţiunea de realizare a apeductului, pe baza unor relaţii de coeziune grupală, tradiţional sancţionate. Dintre cei 30 de iniţiatori care au declanşat acţiunea în cele 10 societăţi din satul Axente Sever, 23 lucrează în industrie, 3 în sectorul serviciilor, unul în agricultură, iar 3 sunt pensionari. Dacă în categoria „lideri" sunt incluşi cei care au contribuit la organizarea muncii şi, ulterior, la menţinerea asociaţiei, distribuţia apare ca fiind similară: din totalul de 58, 42 sunt angajaţi în industrie, 10 în sectorul serviciilor, unul în agricultură şi 5 sunt pensionari. Această distribuţie reproduce, în mare, distribuţia socioocupaţională a capilor de familie ai gospodăriilor înscrise în asociaţii în satul Axente Sever: din totalul de 362, 70,9% lucrează în industrie, 9,1% în sectorul serviciilor, 6,6% în agricultură, 10,4% sunt pensionari, iar 1,9% femei casnice.

În grupul de iniţiere a primei societăţi din Axente Sever au acţionat, în principal, oameni cu prestigiu local şi calificare tehnică ridicate; unul dintre aceştia a avut o situaţie particulară, în sensul că a compensat neintegrarea în comunitate printr-o înaltă calificare tehnică (inginer de puţină vreme stabilit în localitate, cu experienţă anterioară însă în lucrări de amenajare hidrotehnică).

Gradul de calificare tehnică

Informaţiile şi deprinderile tehnice prezente, după cum reiese din cifrele de mai sus, la o bună parte dintre membrii societăţilor de aducţiune a apei au favorizat adoptarea acestei inovaţii din două puncte de vedere:

- înţelegerea posibilităţii de realizare a unui apeduct colectiv în condiţiile locale este de presupus că a fost mai uşor atinsă de cei având informaţii şi experienţe tehnice anterioare;
- costurile de realizare a instalaţiei au fost mult reduse deoarece o serie întreagă de operaţiuni au fost executate de către înşişi membrii asociaţiilor.

Vom raporta, în continuare, schema explicativă propusă la perioada de adoptare a câtorva societăţi.

Adoptarea târzie a sistemului de aducţiune este explicabilă în cazul societăţii nr. 4 din Agârbiciu prin cristalizarea insuficientă a aspiraţiilor de confort satisfăcute prin introducerea apei curente în locuinţe şi, de asemenea, prezenţa

unei slabe capacităţi de autoorganizare (trădând lipsa unor experienţe anterioare în domeniul vieţii de asociaţie); am amintit deja că intervenţia primăriei, în acest caz, a constituit un factor compensator important.

Adoptarea târzie a acestei inovaţii în cadrul societăţii nr. 10 din Axente Sever trebuie pusă în legătură, în principal, cu provenienţa extralocală şi localizarea recentă (în jurul anului 1970) a cinci dintre cele şapte familii care compun societatea. Fiind vorba despre familii reintegrate sau în curs de integrare în comunitate, efectele de „contagiune" în difuzarea inovaţiei se realizează mai greu. Capacitatea de acceptare a riscului este de asemenea redusă în aceste familii: iniţial, 6 din 7 familii au fost înscrise în cadrul societăţii nr. 9; eşecurile temporare ale membrilor acestei societăţi în depistarea unor surse de apă potabilă pe dealurile din împrejurimi le-au determinat pe cele şase familii să se retragă din asociaţie; ele şi-au justificat acest comportament prin existenţa unor nevoi gospodăreşti care nu permiteau blocarea unor fonduri pentru acţiuni cu reuşită incertă. Având în vedere consolidarea economică redusă a acestor gospodării, justificarea pare întemeiată.

La Şeica Mare un proiect de înfiinţare a unei societăţi a eşuat din cauza, printre altele, „heterofiliei"[1] dintre cei care urmau să devină membri ai acelei asociaţii.

Tipuri de agenţi comunitari

Distincţia dintre „facilitator", „agent de dezvoltare comunitară" şi „promotor local" este greu de trasat. În diferite contexte se acordă sensuri diferite, iar suprapunerile de înţeles sunt frecvente. Toate cele trei concepte trimit la roluri sociale de participare în acţiuni ce au ca finalitate dezvoltarea comunităţilor şi solicită în diferite proporţii resurse materiale, umane, sociale ale grupului-ţintă. Conceptul de maximă generalitate este cel de „agent comunitar". Acesta poate juca un rol complet, de la identificarea unor nevoi comunitare, identificarea resurselor locale sau extralocale până la implicarea în folosirea efectivă a resurselor pentru a rezolva problemele. Caledonia Centre for Social Development[2], spre exemplu, propune un set de distincţii între „agentul comunitar", „animatorul cultural" şi „facilitatorul comunitar",

1. Heterofilia reprezintă „gradul în care perechile de indivizi care interacţionează diferă în privinţa anumitor atribute" (Rogers, Burdge, 1972, p. 65).
2. www.caledonia.org.uk/communit.htm, site consultat în mai 2004.

subliniind însă că termenii se suprapun adesea sub aspectul înţelesului. „Agentul comunitar" este o persoană care preia spre îndeplinire, cu contract sau nu, o cerinţă comunitară. „Animatorul comunitar" este un agent de dezvoltare comunitară cu funcţie limitată la „trezirea conştiinţelor" locale, la mobilizarea populaţiei locale pentru a deveni activă în procesul de recunoaştere a unor probleme şi, eventual, de orientare spre identificarea unor soluţii. „Un animator poate fi folosit sau contractat de către o organizaţie ori o comunitate locală pentru a stimula dezbaterea sau acţiunea pe o temă relevantă pentru comunitate." În fine, facilitatorul „asistă comunitatea în realizarea scopurilor sale, aduce deprinderi şi cunoştinţe pentru orice proces în care este implicată aceasta, pentru a duce la realizarea scopurilor ei".

În funcţie de interesele şi resursele pe care le au, instituţii diferite pun accente diferite pe anumite roluri cerute de îndeplinirea acţiunilor de dezvoltare comunitară. În esenţă, se poate nota că:

- „facilitatorul" are un rol secundar, în sensul că ajută, dar nu dă soluţii, lansează, dar nu duce procesele până la capăt; acesta este sensul în care apare facilitatorul, spre exemplu, în proiectele FRDS;
- animatorul comunitar este cel care lansează, inspiră, dar la fel ca facilitatorul, nu îşi asumă roluri esenţiale;
- promotorul local poate avea şi rol de facilitator sau animator, dar el este, mai ales, omul care implementează, care aduce resursele, în funcţie de un model de acţiune dat; el nu este creator; primeşte însă un model la a cărui realizare contribuie hotărâtor;
- agentul de dezvoltare comunitară poate exercita oricare dintre rolurile menţionate; specificitatea sa rezidă în faptul că preia conştient un rol a cărui exercitare duce la realizarea unei cerinţe comunitare.

Cazul „promotorului local" ca tip de agent comunitar[1]

Descentralizarea şi reorientarea „de la creştere economică spre împlinire socioumană" reprezintă procese majore ale dezvoltării comunitare şi regionale. În societăţile sărace sau în cele postcomuniste, deficitul de instituţionalizare a unor astfel de procese este deosebit de accentuat. Cum să treci de la

1. Această secţiune reprezintă un extras din Dumitru Sandu, „Introducere la sociologia unei inovaţii comunitare", în *Promotorul local, agent de dezvoltare locală*, CAR, ADETIM, CIVITAS, CJ Timiş, Editura Artpres, Timişoara, 2004, pp. 11-20.

dezvoltarea de sus în jos la cea cu fundament comunitar şi voluntar, de la abordarea economistă la cea social-economică, de la hegemonia instituţiilor administraţiei locale la flexibilitatea şi eficienţa parteneriatelor instituţionale pentru promovarea dezvoltării locale? La întrebări de acest gen încearcă să răspundă experimentul susţinut de câţiva ani de către Centrul de Asistenţă Rurală (CAR) din Timişoara, în colaborare cu Agenţia de Dezvoltare Economică Timiş (ADETIM).

„Promotorul local" (PL) este, în varianta timişeană a experimentului, un agent de dezvoltare care acţionează specializat, ca interfaţă între administraţia publică locală, comunitate şi instituţii extralocale, fiind orientat în special spre gândirea strategică şi identificarea oportunităţilor de dezvoltare. Gradul de codificare a experienţei este însă relativ redus. Şi este firesc să fie aşa, pentru că „promotorul local" reprezintă o inovaţie socioadministrativă aflată încă în faza incipientă de difuzare. De ce „inovaţie" şi cu ce conţinut?

Promotorii „promotorului local"

Procesul de difuzare a inovaţiei a pornit, în context românesc, de la un model german, la mijlocul anilor '90, prin ADETIM şi, ulterior, prin CAR-ADETIM. Consolidarea experimentului s-a făcut prin sprijinul masiv al Fundaţiei pentru o Societate Deschisă (FSD). Filiala timişoreană a acestei fundaţii şi, ulterior, CAR, desprins din Fundaţie drept centru independent, membru în Soros Open Network (SON), joacă un rol major în instituirea noului model de dezvoltare locală. Acestea nu lucrează însă izolat, ci în parteneriat cu instituţii judeţene şi locale ale administraţiei publice. Instituţiile implicate în susţinerea inovaţiei au urmărit impunerea unui nou rol în administraţia publică locală, cel al „promotorului local". Familia instituţională CAR-ADETIM acţionează în principal la nivelul judeţului Timiş pentru implementarea conceptului de PL.

Un experiment similar, cel al facilitatorului comunitar, are loc la nivelul judeţelor Cluj şi Bistriţa-Năsăud prin Fundaţia Civitas pentru Societatea Civilă, în parteneriat cu CENPO şi cu Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca.

Cele două experimente se asociază prin crearea unui cadru de cooperare între Centrul de Asistenţă Rurală şi Fundaţia Civitas pentru Societatea Civilă, respectiv partenerii locali ai acestora. Cooperarea are drept scop final crearea unei politici publice cu privire la posibilele soluţii de dezvoltare locală, folosind ca instrument agentul de dezvoltare locală – promotorul local sau/şi facilitatorul comunitar.

Conţinutul inovaţiei

PL a fost definit instituţional pentru a lucra la nivelul primăriilor ca agent de dezvoltare, ca persoană capabilă să inducă schimbări dezirabile la nivel local prin:

- identificarea unor nevoi sociale locale;
- fundamentarea unor strategii de acţiune;
- atragerea de resurse.

Elaborarea unor proiecte în baza cărora să fie obţinute fonduri pentru dezvoltarea comunitară este aşadar dimensiunea majoră a profilului de rol al PL. Din descrierea rezultatelor obţinute până în prezent se constată că elaborarea de proiecte şi obţinerea unor finanţări pentru implementarea lor la nivel local sunt marca succesului PL.

Serialitatea fenomenului

Desigur, PL timişean nu reprezintă o noutate absolută în context românesc. Sunt şi alte primării în ţară care angajează personal pentru a desfăşura acţiuni similare de identificare a resurselor şi elaborare a unor proiecte cu care localităţile respective să intre în competiţie pentru obţinerea unor fonduri. Odată apărute oportunităţile de dezvoltare locală prin proiecte – cu finanţare de la UE, Banca Mondială, fundaţii locale, donatori internaţionali bilaterali etc. –, modalităţile locale de răspuns se multiplică. Unele primării apelează la consultanţi independenţi[1].

Agenţii de dezvoltare locală care apar în cadrul procesului de promovare a dezvoltării comunitare din România acoperă o plajă de mare diversitate. La o extremă sunt agenţii efectiv integraţi în structurile administraţiei publice locale, cum este cazul PL, iar la cealaltă extremă sunt agenţii care acţionează complet independent de administraţie. Poziţia intermediară este cea a agenţilor care, deşi aflaţi în afara sistemului administraţiei locale, promovează parteneriatul cu instituţiile locale de stat. Pe o altă dimensiune, agenţii respectivi sunt de tip individual sau colectiv. În fine, gradul de instituţionalizare al

1. Acesta este cazul experienţelor din sudul ţării, din zona a ceea ce, în anii 2000, s-a numit consorţiul comunei Dracşănei din Teleorman. Proiectele au fost elaborate de consultanţi independenţi, iar fondurile de demarare, obţinute de la FSD.

agenţilor de dezvoltare comunitară care operează individual sau colectiv, în cadrul sau în afara administraţiei locale, este diferit. Fondul Român de Dezvoltare Socială (FRDS)[1] este un exemplu de maximă relevanţă pentru promovarea dezvoltării comunitare prin facilitatori independenţi de administraţia locală.

Difuzarea inovaţiei

Proiectul PL se extinde în valuri, de la un nucleu de 20 de comune (în anul 2000) la încă 10 comunităţi (2001), fază urmată de o perioadă de asistenţă tehnică şi consolidare a experimentului, pentru ca la nivelul anului 2004 alte 30 de comunităţi timişene să adopte modelul. Dacă în perioada 1999-2001 sprijinul financiar a venit din partea Fundaţiei pentru o Societate Deschisă, începând cu 2004 acesta a fost asigurat prin fonduri europene (Phare – Societate Civilă), respectiv fonduri publice (Consiliul Judeţean Timiş).

În varianta nord-transilvăneană, sub coordonarea Fundaţiei Civitas, proiectul similar al facilitatorului comunitar s-a difuzat la nivelul a 10 comune din Cluj/Bistriţa-Năsăud.

Evaluare de impact

Întreaga dezbatere asupra formei optime de organizare a intervenţiei comunitare prin agenţi de dezvoltare locală este încă în fază incipientă. Deocamdată, diferitele ONG-uri sau fundaţii care susţin formulele alternative la modelul dominant (cu spaţiu redus de intervenţie pentru actorii netradiţionali ai dezvoltării locale) acţionează la modul intuitiv-optimist. Presupun că ceea ce fac este bun prin noutate şi alternativă la ceea ce există. Evaluări sistematice ale eficienţei sociale a noilor modele de dezvoltare comunitară sunt extrem de rare şi cu o circulaţie restrânsă (Voicu *et al.*, 2002). Este clar însă că simpla raportare a unor acţiuni comunitare susţinute prin proiecte care au obţinut finanţare de la diferiţi donatori nu este suficientă pentru o reală evaluare de impact. Este necesar deci să fie adoptate evaluări independente şi specializate, folosind metodologia modernă standard în domeniu. Numai pe baza lor se poate obţine feedback-ul necesar pentru perfecţionare, pentru orientarea spre

1. Legea nr. 129 privind înfiinţarea, organizarea şi funcţionarea Fondului Român de Dezvoltare Socială, publicată în *Monitorul Oficial al României*, Partea I, „Legi, Decrete, Hotărâri şi alte Acte", marţi, 30 iunie 1998, anul X, nr. 238.

formele de eficienţă maximă. Altfel, lucrurile rămân la nivelul credinţelor sau al intereselor diferiţilor actori implicaţi în dezvoltarea locală. Desigur, este legitim şi necesar ca fundaţiile sau agenţiile ce promovează modele alternative de dezvoltare locală să îşi prezinte realizările şi problemele, să susţină extinderea soluţiilor pe care le consideră eficiente. Acest procedeu nu înlocuieşte însă acţiunile de evaluare specializată, sistematică şi independentă. Este, probabil, spaţiul de intervenţie adecvat pentru cercetările de factură academic-universitară sau pentru centrele specializate în evaluarea impactului social al adoptării diferitelor proiecte de dezvoltare.

Performanţele promotorilor par să fie dependente direct de vechimea funcţionării lor în cadrul primăriilor: din totalul celor 15 localităţi care au început să lucreze cu un PL din perioada 2000-2003, 12 au raportat realizări specifice ale acestuia. În schimb, pentru cele 30 de cazuri de angajare recentă a promotorului, din 2004, numai două localităţi au raportat performanţe specifice ale acestuia. Rezultă că asigurarea unei anumite stabilităţi a funcţiei de PL poate contribui nemijlocit la sporirea eficienţei sale.

Şansele ca promotorul să fie mai eficient, să atragă resurse în comunitate par să fie mai mari în cazul oraşelor mici (probabilitate de 4/5) comparativ cu comunele (cu şanse de a înregistra activităţi specifice pentru PL de 10/31).

Dat fiind faptul că PL a fost adoptat în „valuri", cu manifestarea unei componente de spontaneitate, este de aşteptat ca între localităţile ce au adoptat şi cele care nu au adoptat inovaţia promotorului să existe diferenţe de nivel de dezvoltare. În principiu, nevoia de PL este mai mare în localităţile sărace decât în cele dezvoltate. Este probabil însă că acceptarea noului rol profesional s-a făcut mai uşor în comunele dezvoltate decât în cele sărace. În primele există resurse suplimentare de spaţiu, dar mai ales o mai mare deschidere la schimbare, o mentalitate administrativă cu un grad sporit de modernitate. Mai mult, diferenţierea între comunele cu promotor şi proiecte şi cele cu promotor, dar fără proiecte ar putea fi un efect al aceloraşi diferenţe de dezvoltare. Rata de succes în elaborarea şi câştigarea unor proiecte de dezvoltare ar putea fi mai mare în comunele mai dezvoltate.

O examinare simplă a profilului comunelor din judeţul Timiş în funcţie de stadiul în care se află cu adoptarea inovaţiei PL confirmă ipotezele formulate anterior, după cum se poate constata uşor din tabelul 3:

- comunele cu PL şi proiecte de dezvoltare câştigate în diferite competiţii sunt cele mai dezvoltate din judeţ; au o rată mare de ocupare a forţei de muncă, sunt mai apropiate de oraş şi înregistrează ponderi mari ale

navetiştilor de la sat la oraş; situaţia lor demografică este, de asemenea, mai bună[1];

- nivelul cel mai redus de dezvoltare revine comunelor care nu au adoptat formula PL. Acestea au o rată redusă de ocupare a forţei de muncă, puţini navetişti şi sunt situate la o distanţă mare faţă de oraş;
- situaţia intermediară sub aspectul nivelului de dezvoltare revine comunelor care au în schemă un PL, dar nu au înregistrat încă succese în atragerea unor resurse pentru proiectele de dezvoltare aduse cu sprijinul promotorilor.

Tabelul 3. *Profilul comunelor din Timiş în funcţie de adoptarea inovaţiei sociale a promotorului local*

	Tip de comună			Total
	Neinclusă în programul PL	Cu PL, dar fără proiecte	Cu PL şi proiecte specifice	
Populaţia comunei, 2002*	3.278	3.881	4.285	3.602
Indicele de dezvoltare al satelor, 2002*	5,9	5,8	8,9	6,3
Indicele de dezvoltare al satelor, 1998*	7,1	7,5	9,7	7,6
Salariaţi la 1.000 de locuitori, 2002*	186,6	190,9	206,3	190,8
Distanţa până la cel mai apropiat oraş (km)*	21,1	19,9	18,9	20,4
Număr de navetişti la 1.000 de locuitori, 2002*	95,3	98,7	110,7	98,6
Număr de comune	42	22	11	75

* Valori medii la nivel de comună. Calculele ne aparţin.

1. Datele disponibile nu permit o identificare a rezidenţei PL în raport cu comuna pe care o deservesc. Nu ştim, spre exemplu, câţi dintre aceştia au făcut sau fac naveta de la oraş la sat. În măsura în care un astfel de navetism are o pondere importantă, atunci el este semnificativ pentru o constrângere suplimentară în identificarea resurselor umane necesare extinderii rolului de PL.

Desigur, ar putea fi formulată şi ipoteza unei cauzalităţi între prezenţa PL în localitate şi nivelul de dezvoltare al comunei. Durata de timp relativ redusă de la începerea funcţionării noii instituţii nu a permis însă o structurare consistentă a efectului respectiv. Indicele dezvoltării satelor la nivelul anului 1998, înainte de apariţia PL, indică aceeaşi ierarhie de dezvoltare între cele trei categorii de comune.

Dacă selectivitatea adoptării inovaţiei care se cheamă PL se menţine în acelaşi sens, cu rata de adoptare mai mare la nivelul comunelor bogate, atunci este de aşteptat ca instituţia PL să contribuie la accentuarea decalajelor de dezvoltare dintre comunele judeţului. De aici nu rezultă o evaluare negativă a modului în care s-a făcut promovarea PL, ci semnalarea unei probleme care ar putea fi corectate prin facilitarea mai intensă a noului rol instituţional la nivelul comunelor sărace din judeţ.

Revederea fundamentelor

Deşi nu dispunem de evaluări standard asupra impactului pe care l-au înregistrat experimentele comunitare din Timiş, Cluj şi Bistriţa-Năsăud, din datele parţiale disponibile rezultă că acestea au avut, foarte probabil, consecinţe pozitive asupra dezvoltării locale. Finanţări de aproape 3,5 milioane de euro înregistrate pentru cele 35 de proiecte asociate cu acţiunile PL constituie o premisă serioasă pentru aşteptarea unor efecte pozitive la nivelul vieţii comunitare. Pentru a preveni însă falsele aşteptări şi pentru a maximiza impactul noilor mecanisme de dezvoltare locală, sunt utile interogaţiile critice pe baza evidenţelor empirice limitate, disponibile.

Cum poate fi prevenită rutinizarea muncii PL integraţi în primării? Ei pot fi uşor transformaţi în funcţionari obişnuiţi, cu performanţe determinate nu atât de rolul şi capacităţile lor, cât de factori conjuncturali asociaţi cu primarul, viceprimarul, secretarul de primărie sau Consiliul Local. Conectarea PL la agenţii de dezvoltare regională (de tipul ADR, ADETIM) sau comunitară, la structuri de expertiză în domeniile administraţiei publice locale şi combaterii sărăciei (de tip FRDS sau CASPIS) sau de asigurare a unor resurse pentru dezvoltare (donatori locali sau internaţionali) constituie un mecanism esenţial al consolidării noii instituţii a PL.

Agenţii de dezvoltare locală, indiferent că sunt integraţi sau nu în structuri ale administraţiei publice locale, pot contribui semnificativ la sporirea capacităţilor locale de absorbţie eficientă a unor fonduri de dezvoltare social-economică disponibile în contextul integrării europene. Ei vor putea face acest lucru cu

atât mai bine cu cât noul rol profesional pe care îl promovează este mai clar definit. Apariţia unor reţele de agenţi sau agenţii cu rol în dezvoltarea comunitară (precum RuralNet[1]) nu poate fi decât benefică pentru optimizarea procesului.

Formarea agenţilor de dezvoltare locală astfel încât ei să atragă resurse în spaţiul local-regional, dar să şi contribuie la consolidarea orientărilor spre cooperare socială locală este o cerinţă pe cât de dificil de implementat, pe atât de importantă.

PL este un tip de antreprenor social (vezi, mai jos, anexa despre construirea societăţii civile prin dezvoltare comunitară). El îşi asumă riscuri pentru realizarea unor bunuri colective de tipul serviciilor comunitare şi obţine un profit personal în baza performanţelor sale profesionale. Plasarea sa în ecuaţia dintre contribuţia la binele comun şi profitul personal poate duce la găsirea unor soluţii realiste de instituţionalizare a activităţii agenţilor de dezvoltare comunitară. Desigur, PL sau facilitatorul poate fi conceput şi ca „apostol", ca promotor complet dezinteresat, motivat numai de binele public. Nu trebuie negată posibilitatea existenţei unor astfel de cazuri. Construcţia instituţională de durată are, foarte probabil, şanse mai mari de reuşită dacă porneşte de la premisa anterior amintită a antreprenoriatului social.

Nu în ultimul rând, este nevoie de cercetări de evaluare a impactului socioeconomic al activităţii noilor agenţi de dezvoltare. Independenţa şi profesionalismul evaluatorilor sunt singurele cerinţe majore în acest sens. Prin satisfacerea acestor două condiţii, operaţiile de evaluare a impactului pot fi preluate de unităţi academice sau de cercetare aplicativă din cele mai diferite medii instituţionale.

Pe baza cercetărilor evaluative pot fi identificate mai exact situaţiile în care un tip sau altul de facilitare comunitară este mai eficient. În context, vor trebui identificate modalităţi specifice de mobilizare a capitalului social sau socio-uman pentru a produce schimbările dezirabile la nivel social şi local. Domeniul intervenţiilor comunitare este dominat în bună măsură de preconcepţii dintre cele mai diferite, de la „ONG-urile sunt singura soluţie pentru mobilizarea resurselor locale" până la „primarul şi consilierii locali sunt actorii adevăraţi ai dezvoltării locale". Tema corupţiei în legătură cu modul de utilizare a diferitelor resurse comunitare este prezentă frecvent în dezbaterile publice. Partizanatul în favoarea actorilor care vin dinspre societatea civilă sau a celor asociaţi cu administraţia publică se încadrează în aceeaşi linie a dezbaterilor care pornesc mai mult de la prejudecăţi decât de la evidenţe empirice.

1. www.ruralnet.ro.

Durabilitatea sau sustenabilitatea este punctul critic al multor proiecte de dezvoltare care par să fie de succes pe moment (Cernea, 1993, pp. 11-13). Şansele de a asigura o viabilitate de durată pentru schimbările pozitive induse prin PL ar putea fi sporite prin sociologizarea şi instituţionalizarea suplimentară a demersului de acţiune. „Sociologizarea" la care mă refer vizează: înţelegerea contextelor de succes sau eşec pentru diferitele experimente locale în adoptarea PL, definirea rolului de PL sau agent de dezvoltare astfel încât să îi fie asigurate atât accesul la decidenţii locali, cât şi independenţa necesară în raport cu aceştia.

Instituţionalizarea agenţilor de dezvoltare comunitară este util să fie făcută pe măsură ce sunt acumulate evaluări valide şi fidele ale experimentelor în curs de desfăşurare şi ale noilor modele de dezvoltare locală promovate.

Fără a avea o soluţie la toate problemele amintite, subliniez convingerea că rezolvarea lor rezidă în edificarea unor mecanisme instituţionale de dezvoltare bazate pe transparenţă, parteneriat, participare şi control reciproc al diferiţilor actori ai dezvoltării[1].

Experimentul de la Timiş-Cluj-Bistriţa-Năsăud, adus anterior în discuţie, furnizează puncte de reper importante pentru găsirea unor răspunsuri adecvate la interogaţiile asupra dezvoltării comunitare în România. Continuarea sa, precum şi înregistrarea de detaliu a problemelor şi consecinţelor care îi sunt asociate sunt de natură să ducă spre instituţionalizarea unei dezvoltări comunitare durabile.

Cultura participativă

Am menţionat deja (vezi tabelul 1) că implicarea populaţiei în acţiuni de dezvoltare comunitară poate fi motivată prin cointeresare sau prin interesul dat de apartenenţa la grupul beneficiar. Cazul participării total dezinteresate, altruiste este unul limită, asupra căruia nu voi stărui în continuare. Fiecare dintre cele trei tipuri de participare comunitară – dezinteresată, cointeresată şi grupală – implică o cultură specifică. Voi discuta în continuare cazul culturii

1. Urmărirea unor principii de acest tip în practica de dezvoltare comunitară este excelent susţinută prin evaluări complexe a fondurilor de dezvoltare socială (*Social Funds*, 2002). Importanţa acordată acestor principii de către actori majori ai dezvoltării prin proiecte în context românesc este pe deplin evidenţiată de sondajul OED-GALLUP raportat în Eriksson (coord., 2003).

implicate în participarea comunitară în baza apartenenţei la comunitatea beneficiară a măsurii de dezvoltare.

Care sunt valorile şi, în genere, elementele culturale care susţin participarea voluntară la acţiunile DEVCOM? Probabil că în contexte diferite acţionează configuraţii culturale diferite. La un nivel de maximă generalitate se poate presupune că:

- valorile identitare,
- propensiunea spre cooperare,
- competenţa civic-administrativă[1] şi
- abilităţile profesionale şi/sau manageriale utile în raport cu natura proiectului comunitar

au un rol esenţial în susţinerea culturală a participării comunitare. Cultura participativă pare să fie o formă combinată de capital simbolic, social şi uman (vezi caseta 3). Reducerea ei la numai una dintre cele trei forme de capital cred că poate avea consecinţe negative pentru proiectele practice de mobilizare a participării locale.

Caseta 3

Tipuri de capital[2]

Operaţional, socialul poate fi abordat ca „spaţiu", structurat prin poziţii, relaţii de forţă care decurg din ponderea relativă a diferitelor forme de capital (Bourdieu, 1989; Bourdieu, Wacquant, 1992)[3].

1. Competenţa civică presupune capacitatea de a lua sau a influenţa decizii în spaţiul public, iar cea administrativă vizează aşteptările persoanei în raport cu modul de funcţionare a administraţiei (Almond, Verba, 1996, pp. 191-194).
2. Extras din Sandu, 1999, pp. 28-29.
3. Spaţiul social este conceptualizat de Bourdieu (1989) ca sistem de relaţii între poziţii sociale. Distribuirea agenţilor în spaţiul social este dată de volumul capitalului pe care îl deţin şi de structura acestuia ca pondere relativă în raporturile dintre capitalurile economic, cultural, social şi simbolic. Fundamentale sunt primele trei. Capitalul simbolic este conceput ca manifestare a celorlalte trei, în calitate de sursă de legitimare, fiind „puterea acordată acelora care au obţinut suficientă recunoaştere pentru a fi în poziţia de a impune recunoaştere" (Bourdieu, 1989, p. 23). Capitalul cultural este, în esenţă, capital informaţional existent în formă instituţionalizată, obiectificată şi încorporată. Capitalul social este „suma resurselor actuale sau virtuale care se acumulează la nivel individual sau de grup în virtutea implicării

O matrice posibilă a spațiului social, relevantă pentru demersul acestei lucrări, poate fi definită în funcție de tipurile de capital, nivelul de acumulare a resurselor și perspectivele de abordare[1]:

Forme de capital			Nivel de acumulare și accesare a resurselor			
	unitate de acumnlare	tip de acțiune pentru investiție	individual/ familial	comunitar/ regional	societal	organizațional
uman	informații	a ști (educație, cunoaștere, învățare				
simbolic	valori	a crede (socializare, reflexivitate, experiență de viață etc.)				
material	bunuri	a avea				
social	relații	a fi (interacțiune pentru relații utile și durabile)				
Perspective de abordare date de orientarea preponderent spre aspecte spontane--instituționale, subiective-obiective, de tip proces-acțiune-fenomen-structură						

Capitalul și resursele nu sunt două tipuri de entități diferite, ci două perspective asupra unei zone de realitate. Atât capitalul, cât și resursele sunt acumulări pentru realizarea unor acțiuni. Referentul în cazul capitalului îl reprezintă agentul și tipul de efort necesar pentru acumulare. Capitalul uman, spre exemplu, presupune efort de cunoaștere și învățare. Pentru resurse, referentul îl reprezintă procesul de formare a lor și, eventual, tipul de acțiune care le poate folosi. Capitalul este controlabil de către agent, iar resursele pot fi accesibile sau neaccesibile agentului. Resursele controlate de către agent, apropriate în baza unui efort de investiție, constituie capital.

într-o rețea durabilă de relații de cunoaștere și recunoaștere reciprocă. Capitalul politic este considerat o formă particulară de capital social. În genere, capitalul este definit ca „acumulare de muncă (în formă materializată sau încorporată) care, atunci când este realizată pe bază privată, exclusivă, de către agenți sau grupuri de agenți, le permite să dețină energie socială în formă de muncă reificată sau vie" (Bourdieu, Wacquant, 1992, pp. 118-119).

1. Pentru o definire a accepțiunii pe care o dau celor patru concepte analitice de *proces*, *structură*, *acțiune* și *fenomen*, vezi Sandu, 1987, pp. 30-33, iar pentru definirea formelor de capital, vezi Sandu, 1996.

Criteriul de diferențiere a tipurilor de capital sociouman îl constituie suportul stocurilor cu funcție de capital şi natura investițiilor realizate pentru constituirea acelor stocuri. Din acest punct de vedere, opțiunea conceptuală este pentru „capitalul uman", în conformitate cu G.S. Becker, dar are şi o anume particularitate.

În concepția lui Becker (1997) de interpretare a capitalului uman există trei componente ale acestuia: cea informațională, dată de acumularea de cunoştințe, cea psihobiologică, manifestă în starea de sănătate, şi cea axiologică, asociată cu valorile[1]. Includerea valorilor în seria componentelor capitalului uman creează anumite probleme de ordin operațional şi conceptual. Tipul de investiție pentru educație şi starea de sănătate este diferit față de cel care duce la adoptarea unor valori. Adeziunea de credință, convingerea sunt specifice valorilor. Valorile sunt entități culturale care se pot converti în bunuri materiale, productivitate, putere etc. Ceea ce se cheamă „spirit întreprinzător", spre exemplu, reprezintă o configurație de valori – asumarea riscului calculat, deschidere la nou, valorizare a muncii etc. – favorabile productivității sporite. Tipul de capital nu este dat însă de funcția sa. Orice formă de capital – material, uman, social sau simbolic – se poate converti în aproape orice altă formă. Ceea ce poate oferi identitate capitalurilor constă mai ales în suportul şi forma lor de producere. Ancorarea capitalului simbolic în valori se regăseşte mai mult în linia conceptuală a lui Bourdieu, pentru care cuvântul este suportul capitalului simbolic.

Şi mai simplu spus, probabil că implicarea voluntară în acțiunile DEVCOM este rezultatul unor combinații subtile între ataşamentul comunitar, identitatea comunitară, obişnuința de a coopera, înțelegerea necesității de a coopera pentru realizarea unor bunuri publice, înțelegerea drepturilor şi datoriilor de cetățean şi de membru al grupului local, capacitatea de a aduce contribuții

1. Folosesc noțiunea de *capital uman* în sensul dat de Gary Becker (1997). Capitalul în genere este definit ca stoc prin intermediul căruia se produc „venituri sau alte rezultate asemănătoare, folositoare în cursul unei perioade lungi de timp" (Becker, 1997, p. 17). Capitalul uman înseamnă stoc de informație, stare de sănătate şi valori cu funcție de capital: „Şcolarizarea, un curs de practică în computere, cifre referitoare la îngrijirea medicală şi cursuri despre virtuțile punctualității şi cinstei reprezintă de asemenea un capital, în sensul că ele îmbunătățesc sănătatea, măresc câştigurile sau cresc mult aprecierea unei persoane" (Becker, 1997, p. 17). „Caracteristica principală care diferențiază capitalul uman de alte tipuri de capital este aceea că, prin definiție, primul se materializează în persoana care investeşte." (Becker, 1997, p. 124)

specifice la efortul de grup, fie în plan managerial, fie prin abilităţi ocupaţionale. Ingredientele respective au, desigur, un dozaj diferit de la caz la caz, de la comunitate la comunitate, de la un participant la altul. Interpretarea orientării participative numai în funcţie de una dintre cele patru dimensiuni dă naştere la erori specifice pe care le denumesc prin raportare la dimensiunea ce se supraestimează. Eroarea „capitalului social" pare să fie cea mai răspândită şi constă în reducerea fenomenului participativ la capitalul social, la propensiunea spre cooperare. Centrarea excesivă pe ideea că participarea rezultă din sentimente identitare poate fi încadrată în seria „erorilor capitalului simbolic", date de reducerea explicaţiei la valori sau la capitalul simbolic. Eroarea „capitalului uman" rezidă în reducerea explicaţiei participării la factori ai capitalului uman (competenţele profesională, managerială sau de antreprenor social). În fine, exagerarea rolului pe care îl poate avea competenţa civic-administrativă va fi desemnată ca „eroare a capitalului politic".

Nu este întâmplător faptul că medici, preoţi, primari, învăţători etc. ajung frecvent în poziţie de lideri ai acţiunilor DEVCOM. Prin natura experienţei lor profesionale, ei deţin capacităţi de mobilizare şi coordonare a oamenilor. Capitalul de care dispun şi pe care îl mobilizează în DEVCOM nu este nici social şi nici uman, ci sociouman. În baza acestei forme de capital, ei reuşesc să joace rolul de antreprenori sociali, de persoane care îşi asumă riscuri în domeniul social şi obţin profituri – de ordin simbolic, relaţional sau material – din exercitarea rolurilor respective.

Caseta 4

Competenţă cetăţenească şi dependentă/administrativă
(*apud* Almond, Verba, 1996, p. 194)

„...Indivizii se pot crede competenţi în calitate de cetăţeni sau de supuşi. În calitate de cetăţeni competenţi, ei se percep ca fiind capabili să afecteze deciziile guvernamentale prin influenţa politică: prin formarea grupurilor, prin ameninţarea retragerii votului sau alte represalii. În calitate de supuşi competenţi, ei se percep ca fiind capabili să apeleze la un set de legi obişnuite şi sistematice în contactele pe care le au cu oficialii guvernamentali. [...]
Competenţa cetăţenească şi competenţa dependentă diferă, însă nu sunt complet independente. Şi nici nu este probabil că existenţa unui tip de competenţă n-o va afecta pe cealaltă. Cineva s-ar putea aştepta să existe

o anumită revărsare de competență politică în competența administrativă. Însă această revărsare de competență politică în cea administrativă poate fi de două tipuri. Pe de o parte, o competență cetățenească înalt politizată poate exercita presiuni asupra birocraților pentru a respecta legile administrative. Aderența lor la aceste reguli va fi impusă, în principal, nu prin propria lor internalizare a acestor reguli sau prin controalele exercitate asupra lor de funcționarii administrativi superiori, ci prin amenințarea cu represalii politice: dacă oficialii nu se vor supune acestor reguli, protestul cetățenilor va acționa prin intermediul agențiilor politice. În acest mod, un grad înalt al competenței cetățeneşti ridică nivelul competenței dependente, însă nu schimbă relația individului cu administrația – el încă se prezintă ca un supus, deşi unul competent, al cărui apel este către regulile democrației."

Înţelegerea diferitelor forme de comportament identitar, de la cel regional la cel comunitar şi profesional (vezi subcapitolul despre regionalizări identitare în capitolul 6), poate fi utilă pentru formarea unor aşteptări realiste asupra condiţiilor în care pot fi activate mecanismele identitare pentru susţinerea participării locale.

În genere, sentimentul de identitate locală este mai slab decât cel de identitate regională; orientările identitar-comunitare sunt mai accentuate în mediul rural decât în mediul urban, pentru populaţia vârstnică, feminină şi cu un nivel de educaţie relativ redus.

La segmentele sociale pentru care sentimentele identitare sunt mai slabe este de aşteptat o mai slabă participare comunitară pe baze strict culturale. Formulele de cointeresare, de asociere a motivaţiei personale cu cea pentru producerea unor bunuri publice, pot fi mai eficiente în astfel de cazuri în vederea mobilizării lor.

Un studiu realizat la nivelul a 14 sate (vezi, mai jos, anexa despre participarea comunitară în 14 sate) arată că participarea la acţiunile comunitare organizate de primării este mai ridicată în cazul în care:

- încrederea în primar este mai mare;
- încrederea în ceilalţi oameni are un nivel mai ridicat;
- religiozitatea este mai accentuată;
- stocul de educaţie este mai ridicat în gospodărie;
- starea materială a gospodăriei este mai bună;
- satul este de tip central în cadrul comunei, şi nu periferic etc.

Din analiza menţionată rezultă că factorii materiali şi relaţionali au un rol foarte important în participarea comunitară. Aşa cum era de aşteptat, implicarea în activităţile publice organizate de primărie, ca formă particulară de participare comunitară, este favorizată nu numai de o orientare culturală de tip tradiţionalist (religiozitate), ci şi de modul în care sunt percepuţi primăria şi primarul, de raportul de interese dintre persoana în cauză şi primărie, de resursele materiale de care dispune persoana etc.

Un alt studiu, prezentat selectiv în capitolul 6, arată că la nivelul populaţiei din România sunt clar identificabile patru tipuri de atitudini faţă de modul de rezolvare a problemelor publice. Orientarea de tip participativ pare să fie cel mai puţin susţinută. Ponderea cea mai mare revine persoanelor care văd soluţionarea problemelor sociale ale ţării prin măsuri de tip autoritarist, cu un lider ferm. O pondere însemnată revine şi orientării de tip democraţie reprezentativă, cu accent pe ceea ce ar trebui să facă instituţiile statului. În fine, o a patra orientare este cea care susţine că nici liderul naţional, nici instituţiile democratice, nici participarea comunitară nu pot duce la rezolvarea dorită. Alternativa pe care o susţin adepţii acestui punct de vedere este cea în termeni de forţă, rebeliune, comportament colectiv. Desigur, cele patru orientări de ideologie socială nu sunt explicit formulate. Ele transpar mai mult din metafore, simboluri susţinute, fragmente de opinii exprimate în sondaje. Orientarea de tip participativ este mai probabilă în cazul persoanelor care locuiesc în localităţi relativ sărace din judeţe dezvoltate şi au un nivel de viaţă mai ridicat decât ar fi de aşteptat în baza educaţiei de care dispun.

Cele câteva constatări pe care le-am menţionat au menirea de a atrage atenţia asupra faptului că participarea comunitară nu se face la întâmplare, ci are puternice determinări economice, sociale şi culturale. Agenţii comunitari care vor să actualizeze potenţialul de participare comunitară de la nivelul unei unităţi teritoriale trebuie să pornească de la înţelegerea mecanismelor ce susţin, în cadrul local respectiv, orientările participative ale populaţiei. Date de sondaj, interviuri amănunţite, analiza unor evenimente comunitare anterioare, simpla observare a interacţiunilor sociale din comunitate – toate sunt mijloace care pot duce la realizarea obiectivului de cunoaştere menţionat.

ANEXĂ

Un sondaj asupra participării comunitare în 14 sate[1]

Un studiu realizat în cadrul a două proiecte pentru Banca Mondială la nivelul a 14 sate din România în anul 1999 a permis o primă identificare sistematică a factorilor care influenţează participarea comunitară rurală.

Participarea la activităţile primăriei, de la simple întâlniri publice până la implicarea efectivă prin muncă sau furnizarea de resurse, este asociată cu variabile de localizare a satului şi de încredere. Rata totală de participare în cele 14 sate era, la momentul sondajului, de aproape 40% (tabelul 4). Respectiva rată era considerabil mai mare în cazul persoanelor ce aveau încredere în primar şi locuiau în satele centru de comună. Situaţia opusă de participare redusă se înregistra mai ales la persoanele care declarau că nu au încredere în primar şi locuiau, preponderent, în sate periferice (cele pe teritoriul cărora nu se află primăria).

Tabelul 4. *Participarea la activităţile primăriei în funcţie de încrederea în primar şi de localizarea satului*

Încredere în primar	Tip de sat	Participă la întâlnirile sau activităţile organizate de primărie		Total	
		Nu	Da	%	N
Nu	periferic	71,7	28,3	100	120
Nu	central	63,8	36,2	100	138
Da	periferic	62,2	37,8	100	156
Da	central	45,5	54,5	100	198
		59,0	41,0	100	612

Sursa: Studiul Băncii Mondiale de evaluare socială la nivel rural în cadrul proiectului privind moştenirea culturală (coord. fazei a doua Manuela Stănculescu) şi grantul de cercetare pe teme de capital social şi antreprenoriat PREM - World Bank (coord. Dumitru Sandu), 1999. Fiecare eşantion de sat a cuprins cel puţin 30 de persoane alese probabilistic. Şase sate au fost selectate din judeţele Sibiu şi Braşov, iar opt sate din judeţele Argeş, Prahova şi Dâmboviţa.

Este normal să fie înregistrată o relaţie pozitivă directă între participarea la activităţile organizate de primărie şi încrederea în primar. Participarea democratică se face prin implicare voluntară, iar încrederea în primar este o

1. Extras din raportul de cercetare Sandu (coord.), 2000.

premisă ce favorizează un astfel de voluntariat. Desigur, în principiu, poate fi aşteptat şi un voluntariat fără susţinere prin încrederea în primar. Datele disponibile indică însă o participare sporită la activităţile comunitare în condiţii de încredere în primar. De ce contează însă tipul de sat? Una dintre constatările empirice surprinzătoare indică faptul că participarea la activităţile coordonate de primărie este mai intensă pentru persoanele din satele centrale comparativ cu participarea din satele periferice.

Pe de o parte, participarea la activităţile comunitare organizate de primărie este mai intensă în cazul celor orientaţi tradiţional, cu un profil accentuat de religiozitate şi cu înclinaţia de a avea încredere în ceilalţi. Pe de altă parte, o astfel de orientare este specifică celor din satele periferice sau, oricum, este prezentă în cazul lor în mai mare măsură decât în cazul celor care locuiesc în satele centrale. În astfel de condiţii ar fi de aşteptat o mai mare participare comunitară în satele periferice, cu o populaţie de orientare tradiţionalistă. În realitate, lucrurile stau invers faţă de ceea ce ne aşteptam. Participarea comunitară este mai mare în satele centrale, cu o populaţie modern orientată, cu un capital social de încredere de nivel redus şi cu o religiozitate de nivel relativ scăzut (comparativ cu situaţia din satele periferice). Faptul poate fi explicat nu prin tradiţionalism şi capital social, ci prin tendinţa primarilor şi a primăriilor de a favoriza acţiunile de dezvoltare a infrastructurii mai ales pentru satele centrale. Atitudinea populaţiei din satele periferice, de relativă neîncredere faţă de primar, decurge din situaţii de genul celor menţionate anterior. Populaţia din satele periferice, este rareori beneficiara activităţilor de dezvoltare promovate de primării. Desigur, raportarea o facem aici la o relaţie statistică pentru că altfel sunt cazuri în care acţiunile primăriei au efecte benefice atât pentru satele centrale, cât şi pentru cele periferice. Tendinţa semnalată este înregistrată la nivelul celor 14 sate incluse în cele două sondaje ale Băncii Mondiale. Ca ipoteză putem presupune însă că relaţia menţionată – participare comunitară redusă la acţiunile primăriei în satele periferice – este una manifestă şi la nivelul întregului mediu rural.

Participarea la activităţile organizate de primărie este determinată de mult mai mulţi factori decât încrederea în primar şi centralitatea satului în cadrul comunei. Există şi alţi factori relevanţi, de natură individuală şi familială. La nivel de gospodărie, contează şi starea materială, stocul de educaţie, distribuţia pe vârste. Participarea comunitară instituţionalizată este mai mare pentru gospodăriile înstărite, cu stoc de educaţie sporit şi cu adulţi tineri în componenţă.

Implicarea gospodăriei în activităţi antreprenoriale este, de asemenea, semnificativă pentru participarea la lucrările comunitare organizate de primărie. Dacă cineva din gospodărie a avut un eşec în dezvoltarea unor afaceri private,

atunci există o mai mare probabilitate ca participarea comunitară instituţională (organizată de primărie) să fie mai redusă. Faptul ar putea fi explicat prin relaţia dintre activităţile antreprenoriale la nivel de gospodărie şi activităţile comunitare organizate de primărie. Primăria ca instituţie de guvernare locală este un gen de interfaţă între birocraţia locală şi cea extralocală. Primăria este foarte importantă pentru antreprenor sau patron din perspectiva taxelor şi a modului de aplicare a diferitelor reglementări publice. Pot, de asemenea, exista legături de interes între oamenii primăriei şi cei de afaceri. Eşecul afacerii proprii poate fi pus, în anumite împrejurări, întemeiat sau nu, şi pe seama modului în care funcţionează primăria. Aceasta ar putea fi una dintre explicaţiile participării comunitare reduse pentru gospodăriile în care s-au înregistrat eşecuri ale afacerilor.

O altă ipoteză iniţială a cercetării referitoare le conexiunea dintre participarea comunitară şi reţelele de interese este susţinută de faptul că există o relaţie pozitivă şi semnificativă între participarea comunitară instituţionalizată şi existenţa unui membru al familiei care înainte de 1989 a avut o funcţie de conducere. Participarea la activităţile primăriei pare să fie la un nivel mai ridicat pentru familiile cu capital relaţional superior, asociat cu experienţa de conducere.

Participarea locală la acţiunile de dezvoltare este dependentă în mare măsură nu numai de resursele şi aranjamentele instituţionale, ci şi de percepţia sătenilor în legătură cu definirea problemelor locale şi a actorilor pe care ei îi consideră responsabili pentru rezolvarea problemelor locale (tabelul 5).

Tabelul 5. *Predictori ai participării comunitare*

Predictori	Variabile dependente				
	„Dumneavoastră, de obicei...				
	participaţi la acţiunile primăriei? 1 da, 0 nu	participaţi la activităţi organizate de biserică? 1 da, 0 nu	plătiţi la timp taxele către primărie? 1 da, 0 nu	participaţi la nunţi şi la ceremonii religioase? 1 da, 0 nu	credeţi că numai primăria trebuie să aibă grijă de localitate? 1 da, 0 nu
Sat central în cadrul comunei (da 1, 0 nu)	+	0	0	0	0
Bărbat (da 1, 0 nu)	+	0	+	0	0

Predictori	Variabile dependente				
	„Dumneavoastră, de obicei...				
	participaţi la acţiunile primăriei? " 1 da, 0 nu	participaţi la activităţi organizate de biserică? " 1 da, 0 nu	plătiţi la timp taxele către primărie? " 1 da, 0 nu	participaţi la nunţi şi la ceremonii religioase? " 1 da, 0 nu	credeţi că numai primăria trebuie să aibă grijă de localitate? " 1 da, 0 nu
Dotare modernă a gospodăriei	+	0	0	+	-
Vârsta medie a adulţilor în gospodărie	-	0	0	0	0
Vârsta intervievatului	0	0	0	-	0
Stocul de educaţie în gospodărie	+	0	+	0	-
Nivelul de educaţie al intervievatului	-	0	0	+	0
Frecvenţa cu care citeşte ziare	+	0	0	+	0
Vinde produse agricole la piaţă	+	0	0	+	-
Cineva din gospodărie a eşuat într-o afacere privată (da 1, 0 nu)	-	0	0	0	0
Cineva din familie a avut o funcţie de conducere înainte de 1989 (da 1, 0 nu)	+	0	0	0	0

Predictori	Variabile dependente „Dumneavoastră, de obicei...				
	participaţi la acţiunile primăriei ?" 1 da, 0 nu	participaţi la activităţi organizate de biserică ?" 1 da, 0 nu	plătiţi la timp taxele către primărie ?" 1 da, 0 nu	participaţi la nunţi şi la ceremonii religioase ?" 1 da, 0 nu	credeţi că numai primăria trebuie să aibă grijă de localitate ?" 1 da, 0 nu
Are încredere în alte persoane (da 1, 0 nu)	+	+	0	+	+
Are încredere în primar (da 1, 0 nu)	+	*	0	*	*
Are încredere în preot (da 1, 0 nu)	*	0	*	*	*
Intensitatea sentimentelor religioase	-	0	+	0	-
Frecvenţa practicilor religioase	+	+	+	0	0

Sursa : Studiul Băncii Mondiale de evaluare socială la nivel rural în cadrul proiectului privind moştenirea culturală (coord. fazei a doua Manuela Stănculescu) şi grantul de cercetare pe teme de capital social şi antreprenoriat PREM – World Bank (coord. Dumitru Sandu), 1999. Fiecare eşantion de sat a cuprins cel puţin 30 de persoane alese probabilistic. Şase sate au fost selectate din judeţele Sibiu şi Braşov, iar opt sate din judeţele Argeş, Prahova şi Dâmboviţa.
Tabelul prezintă în formă simplificată cinci modele de regresie logistică. Semnele 0, + şi - se referă la valori b exponenţial care, pentru p = 0,05 sunt nesemnificative, semnificativ mai mari de 1 şi semnificativ mai mici decât 1. * = predictor neinclus în ecuaţie.

Capitolul 4

Construirea spaţiilor de participare comunitară

Cum se poate stimula participarea comunitară? În capitolul precedent am descris determinanţii, actorii şi cazurile de participare comunitară. Pentru cei care lucrează sau tind să lucreze în domeniul dezvoltării comunitare este esenţial să înţeleagă modul cum poate fi iniţiată şi susţinută participarea comunitară. Spaţiile de participare comunitară (Randell, 2004) sunt mulţimi de condiţii şi reguli de promovare a participării comunitare. Asupra acestora voi insista în continuare.

Stimularea participării locale şi a DEVCOM în genere este departe de a fi o ştiinţă. Este o largă familie de practici în care arta de a găsi soluţii sociale, ideologiile şi puterea sunt principalele forţe structurante. Actori foarte diferiţi ajung să acţioneze la fel sau, deşi asemănători, construiesc diferit în domeniul DEVCOM. Este câmpul ingineriei sociale, al practicilor de dezvoltare. Descifrarea regulilor de conduită eficientă este esenţială pentru fundamentarea unor procese DEVCOM performante. Aşa cum practica inginerească în genere se află între ştiinţă, tehnică şi arta de a găsi soluţii, similar, practicile eficiente DEVCOM sunt un produs al cunoaşterii ştiinţifice şi, mai ales, al creativităţii sociale.

În structurarea acestui capitol din lucrare pornesc de la premisa că, pentru DEVCOM, în România sunt esenţiale raportarea la diversitatea practicilor din domeniu şi vizarea unor modele de înţelegere sau de acţiune foarte diferite ca generalitate şi situaţie de aplicare. Numai o astfel de confruntare cu diversitatea ordonată poate duce la formarea unor practicieni creativi, capabili să găsească, în condiţiile date, calea spre performanţa dezvoltării comunităţilor umane prin implicarea membrilor lor. Ideea existenţei unor „reţete" pentru a stimula dezvoltarea capitalului social sau pentru a aduce cetăţeanul în mai mare măsură în spaţiul public şi să-şi rezolve problemele este sortită eşecului.

Acesta este motivul pentru care am optat pentru o astfel de abordare. Suntem în principal în căutarea unor principii şi a unor condiţii care ar putea favoriza succesul în DEVCOM.

Analogia cu sistemele dinamice adaptative (modelul Kauffman)

Mark Randell (2004), practician australian al DEVCOM, a încercat să pună ordine în domeniu prin apelarea la un model din biologie elaborat de S. Kauffman. Premisa de la care pleacă Randell este că ţinta proceselor de organizare sau dezvoltare comunitară este aceea de a contribui la formarea şi consolidarea unor sisteme sociale care să se autosusţină, să fie autonome. Kauffman susţine că sistemele complexe, durabile, cu capacitate de auto-organizare şi de autosusţinere, satisfac un set de cinci condiţii (vezi caseta 5) : mediu bogat în substanţe nutritive, deschidere pentru competiţie între agenţi autonomi (coevoluţie), diversitate a agenţilor care îl compun, legături slabe între aceştia şi „tranziţie de fază" între stări de haos-ordine sau ordine-haos.

Caseta 5

Condiţiile pentru autoorganizarea adaptativă complexă
(Kauffman, 1995, *apud* Randell, 2004, p. 146)

„Kauffman este interesat de conexiunile şi regulile care produc comportamente veridice sau, în cuvintele sale, «comunităţi de agenţi autonomi care se autoorganizează» (Kauffman, 1995), respectiv sisteme ce evoluează pentru a produce dinamici complexe.
După mulţi ani de muncă, el a formulat câteva dintre condiţiile care duc la complexitate:

- *Un mediu sigur, bogat în substanţe nutritive*: comportamentele complexe sunt încurajate de prezenţa substanţelor nutritive care susţin viaţa, accesibile agenţilor (indivizilor) din cadrul sistemelor complexe.
- *Coevoluţia*: interacţiune a agentului (individului) cu alţi agenţi autonomi în competiţie pentru hrană [...]
- *Diversitate*: agenţii sau indivizii participanţi la proces trebuie să fie suficient de diverşi prin caracteristicile lor pentru a induce noutate în proces.

- *Tranziția de fază*: sistemul trece de la o stare particulară (de ordine sau haos) la o stare complexă printr-o tranziție de fază, o schimbare în dinamica procesului.
- Conexiuni slabe: agenții sau indivizii nu sunt «conectați» (nu se cunosc, nu împărtășesc toate informațiile) între ei în cadrul procesului sau al spațiului."

În fapt, modelul Kauffman are specificări referitoare la condiţii structurale ale emergenţei complexităţii :

- *input*-uri în sistemul dinamic, „substanţe nutritive" sau, în genere, ceea ce hrăneşte acţiunile agenţilor ;
- diversitatea actorilor ;
- starea generală a sistemului – stabil sau în deplasare spre o nouă stare („tranziţie de fază") ;
- legături slabe – nu toţi actorii sunt conectaţi între ei ;
- interacţiunea între actori, competiţia sau „coevoluţia lor".

Randell adaptează acest model abstract la dinamica participării comunitare (caseta 6).

Caseta 6

Reguli ale spațiilor de participare
(*apud* Randell, 2004, pp. 147-148)

„Condițiile specificate de Kauffman (1995) pentru coevoluție la limita haosului pot fi examinate din perspectiva semnificației lor pentru cei care fac dezvoltare comunitară urmărind să desfășoare programe de participare. [...]
Substanțele nutritive pentru indivizii implicați în programe participative pot fi concepute ca *informații* referitoare la planuri, politici, direcții sau idei etc. [...] Dacă lucrarea lui Kauffman este un ghid rezonabil, atunci se poate spune că «echitatea de informare» pentru toți actorii nu este un cadru optim pentru participare. Mai degrabă «inegalitatea de informare» este o precondiție pentru implementarea unor programe adecvate de participare. Această constatare contraintuitivă capătă mai mult sens dacă luăm în seamă faptul că dacă fiecare are aceeași informație înainte de a începe, nevoia de programe solide de participare este oarecum diminuată [...] Coevoluția este văzută tradițional în literatura sociologică în

termeni de «structură de putere». [...] Competiția pentru resurse poate fi un ingredient esențial într-un program puternic de participare. [...] *Diversitatea* în cadrul unui program de participare comunitară este pur şi simplu efortul de includere procesuală a tuturor actorilor comunității. Realizarea acestui deziderat este suficientă pentru a duce la discuții utile în cadrul proiectului. [...] Tranziția de fază poate fi ilustrată prin «modelul Tuckman» de schimbare a dinamicii grupurilor pe măsură ce acestea se formează şi se maturizează – «formare, experimentare, ordonare normativă şi obținerea performanței – Tuckman, 1965). [...]
Cea de-a cincea condiție sugerează că participarea optimă într-un program în desfăşurare se realizează atunci când există o bună proporție de participanți cu experiență în raport cu «noi talente», astfel încât noutatea să continue să fie inserată în program."

El susține că, în esență, condiția de oportunități multiple este specificată, în domeniul participării comunitare, prin oportunități de informare în legătură cu resursele sau canalele posibile pentru a ajunge la informația necesară acțiunii sau organizării comunitare. Deşi manualele de dezvoltare comunitară susțin că este importantă egalitatea şanselor de informare pentru participarea comunitară, după cum afirmă Randell, modelul Kauffman pare să sugereze contrariul – inegalitatea de informații este cea care provoacă reacții de tip participativ.

În această dezbatere asupra rolului pe care îl are modul de distribuire a informației despre sursele de finanțare a unor proiecte, spre exemplu, cred că este util să fie menționate câteva ipoteze. Probabil că inegalitatea informării este stimulativă în special în fazele inițiale ale procesului, pentru captarea inovatorilor. Pe măsură ce informația ajunge să fie tot mai egal distribuită, tot mai neselectivă, importanța ei se reduce în declanşarea procesului. La egalitate de informare, ceea ce ajunge să conteze mai mult sunt resursele şi motivația.

Diversitatea membrilor grupului şi legăturile slabe dintre aceştia sunt condiții de relevanță nemijlocită pentru creativitatea necesară participării comunitare, pentru lansarea proceselor DEVCOM şi, în bună măsură, pentru competiția dintre ei. Oricum, competiția pentru acces la informație este considerată de către Randell, pe linia modelului lui Kauffman, ca fiind o condiție favorabilă participării comunitare.

Pentru operaționalizarea ideii de „tranziție de fază", Randell face apel la modelul dinamicii de grup sugerat de Tuckman (1965, *apud* Randell, 2004): formare, experimentare, ordonare normativă şi obținerea performanței („forming,

storming, norming and performing"). Altfel spus, este de aşteptat ca structurile participative să nu fie eficiente imediat după formare, ci după o anumită etapă de experimentare sau maturizare.

Sintetizând, voi spune că, în conformitate cu analogia dată prin modelul sistemelor complexe, participarea comunitară este de aşteptat să apară mai uşor şi să se dezvolte în mai mare măsură în condiţiile în care:

- informaţia circulă mai bine în mediul comunitar-regional;
- populaţia din zona de referinţă este mai diversă sub aspect economic, social şi cultural şi este legată prin interacţiuni parţiale, prin distanţare de modelul comunităţilor mici în care fiecare se cunoaşte cu fiecare;
- există condiţii instituţionale şi culturale pentru o competiţie deschisă, reglementată;
- au fost depăşite fazele iniţiale de formare a grupului de participare şi de acomodare reciprocă a membrilor săi.

Analogia biologică de la care porneşte Randell poate fi utilă pentru a sugera câteva ipoteze în vederea abordării participării comunitare în contextul rural al României anilor 2000:

- satele mici, tradiţionale, de mare omogenitate socioculturală şi cu un nivel ridicat al capitalului social intracomunitar (*bonding social capital*[1]) pot manifesta o rată mai redusă de adoptare a unor inovaţii sociale de tipul proiectelor de dezvoltare, de identificare a unor surse extralocale pentru dezvoltare;
- omogenitatea socială accentuată, intercunoaşterea specifică pentru o comunitate mică nu constituie premise suficiente pentru dezvoltarea participativă; eventuala absenţă a condiţiilor de creativitate şi competiţie socială pot reduce considerabil şansele de adoptare a unor proiecte comunitare.
- intervenţiile de facilitare comunitară sunt, probabil, mai necesare în cazul unor astfel de comunităţi mici, izolate pentru declanşarea DEVCOM.

Odată pornit procesul, este de aşteptat ca dinamica sa să fie marcată într-o primă fază de controverse comunitare cu rol important în socializarea membrilor comunităţii în noua practică de dezvoltare. Ulterior, dacă procesul este bine coordonat, resursele de solidaritate locală pot duce la o implementare rapidă a proiectului.

1. Pentru distincţia dintre capitalul social „de mare densitate" (*bonding social capital*) şi cel de slabă conexiune (*bridging social capital*), vezi Grootaert şi van Bastelaer, 2002, p. 6.

Codificarea bunelor practici în DEVCOM. Modele ale unor centre pentru dezvoltarea comunitară

Modul adecvat de acţiune pentru promovarea proiectelor de dezvoltare comunitară decurge nu numai din înţelegerea condiţiilor, ci şi, sau mai ales, din raportarea la experienţe similare, din considerarea diferitelor codificări ale experienţei DEVCOM. O astfel de codificare este prezentă în recomandările Societăţii pentru Dezvoltare Comunitară (vezi caseta 7):

- extinderea bazei DEVCOM printr-o participare largă la luarea deciziei;
- implicarea membrilor comunităţii în procese de învăţare a problemelor şi de descoperire a alternativelor de soluţionare;
- încorporarea diversităţii comunitare în proiect şi evitarea accentuării defavorizării anumitor grupuri;
- întărirea capacităţii de management comunitar;
- deschiderea faţă de strategii multiple pentru a asigura durabilitatea dezvoltării urmărite.

Caseta 7

Cum să ai succes în DEVCOM (după Societatea de Dezvoltare Comunitară – CDS, Columbus, Ohio)[1]

- „Promovează participarea activă şi reprezentativă a tuturor membrilor comunităţii pentru a influenţa semnificativ deciziile care le afectează viaţa.
- Angajează membrii comunităţii în învăţarea şi înţelegerea problemelor comunităţii şi a consecinţelor economice, sociale, politice, psihologice, de mediu sau de altă natură asociate cu diferitele alternative de acţiune.
- Încorporează diferitele interese şi culturi ale comunităţii în procesul de dezvoltare comunitară şi retrage suportul oricărei acţiuni care este probabil că va produce efecte adverse asupra membrilor dezavantajaţi ai comunităţii.
- Lucrează activ pentru a întări capacitatea de conducere a membrilor, liderilor şi grupurilor din comunitate.
- Fii deschis la folosirea tuturor strategiilor de acţiune pentru a lucra pe termen lung la susţinerea şi bunăstarea comunităţii."

1. http://www.comm-dev.org/, site consultat pe 25 septembrie 2004.

De reținut că în această listă de recomandări apar corespondențe explicite cu cerințele derivate din modelul Kauffman: folosirea diversității ca resursă pentru acțiune, promovarea alternativelor multiple, a unui mediu dinamic, eventual de competiție-cooperare pentru atingerea obiectivelor. Recomandările Societății pentru Dezvoltare Comunitară adaugă însă explicit specificări de relevanță directă pentru *empowerment*, pentru abilitatea socială a comunității în a-și rezolva problemele: extinderea accesului la luarea deciziilor, învățarea problemelor și a alternativelor, consolidarea capacității de conducere și, implicit, a capacităților instituționale. În fine, codificarea menționează explicit necesitatea de a proteja grupurile dezavantajate, minimal, de a nu accentua situația lor de dezavantajare.

În varianta propusă de Centrul Scoțian pentru Dezvoltare Comunitară (vezi caseta 8) reapar cerințe de acțiune eficientă formulate de Societatea pentru Dezvoltare Comunitară - participare la luarea deciziei, consolidarea capacității instituțiilor implicate etc. Specific este accentul pus pe importanța evaluării rezultatelor proiectelor sau acțiunilor de DEVCOM și pe ideea că regulile menționate au un caracter indicativ, și nu imperativ.

Caseta 8

Principiile Centrului Scoțian pentru Dezvoltare Comunitară[1]

ABCD – Realizarea unei mai bune dezvoltări comunitare
(*Achieving better community development*)

1. „Planificarea și evaluarea dezvoltării comunitare trebuie să fie integrate la nivel de politici, programe și proiecte ale intervenției. [...] Deși dezvoltarea comunitară trebuie să răspundă nevoilor și experiențelor comunității, ea trebuie să fie făcută atât de jos în sus, cât și de sus în jos. (...)
2. Toți agenții trebuie să fie implicați în practica de planificare și evaluare, iar abilitățile pentru a acționa astfel trebuie să fie dezvoltate. [...] Actorii principali sunt organizațiile comunitare și cetățenii activi, managerii și personalul agenției de dezvoltare, agenții finanțatori și cei care proiectează politicile. Consolidarea capacității este necesară la nivelul tuturor acestor agenți.
3. Cadrul ABCD este adaptabil la nevoile diferitelor tipuri de intervenții, circumstanțe, nevoi și cerințe locale particulare ale diferitelor discipline și sectoare. ABCD este mai degrabă indicativ decât prescriptiv. [...]

1. http://www.scdc.org.uk/abcd_lessons.htm, site consultat pe 12 noiembrie 2004.

4. Planificarea şi evaluarea participativă trebuie să fie integrate pe durata întregii practici de dezvoltare comunitară. [...] În timp ce planificarea este de obicei privită ca o sarcină integrală a practicii, evaluarea, dacă ajunge să mai fie făcută, a fost adesea lăsată în seama altora. Şi acest lucru nu este adecvat.
5. Modele de planificare şi evaluare în dezvoltarea comunitară trebuie să fie compatibile cu principiile şi metodele invocate.
6. Evaluarea trebuie să fie intricată în dezvoltarea comunitară la modul eficient şi astfel să contribuie la eficacitatea acesteia. O bună parte din rezistența la evaluare în dezvoltarea comunitară decurge din credința că este o abatere consumatoare de timp de la munca «reală». [...]
7. De obicei există o lipsă de claritate asupra scopurilor, principiilor şi metodelor de dezvoltare comunitară. ABCD aduce o astfel de claritate.
8. Este de maximă importanță să fie examinate nu numai efectele scontate (*outputs*), ci şi rezultatele, aşteptate sau nu (*outcomes*), şi să fie luate în considerare nu numai aspectele cantitative, ci şi cele calitative. [...]
9. Oportunități suplimentare trebuie să fie create pentru training în ABCD în organizațiile comunitare şi pentru a spori potențialul de acțiune implicat în model. [...]
10. Trainingul adecvat pentru planificare şi evaluare este cerut şi înainte de atestarea practicienilor în dezvoltarea comunitară şi după atestare."

Modelul Schuftan

Un alt model de o circulaţie relativ largă în legătură cu criteriile de performanţă în acţiunile DEVCOM este cel semnalat de Claudio Schuftan (1996). Domeniile de specificare a criteriilor în acest caz sunt furnizarea de servicii (*service delivery*), consolidarea potenţialului de acţiune (*capacity building*), formarea atitudinală (*advocacy*) şi mobilizarea socială (*social mobilisation*). Formulările normative ale modelului sunt considerate ca fiind adecvate în special pentru ţările Lumii a treia (Schuftan, 1996, p. 260).

Caseta 9

Despre DEVCOM prin furnizare de servicii şi consolidare de potenţial de acţiune
(Schuftan, 1996, pp. 261-262)

„*Furnizarea de servicii* (*service delivery*) poate fi caracterizată ca abordare a dezvoltării comunitare ce promovează acţiuni legate direct de cauzele imediate ale slabei dezvoltări (*maldevelopment*) şi duce la asigurarea unui set structurat de servicii pentru beneficiari specifici. Furnizarea de servicii este de cele mai multe ori sectorială, centrată pe sănătate, educaţie, agricultură etc. şi tinde să nu fie foarte sustenabilă. În furnizarea de servicii, consolidarea capacităţilor (*empowering*) semnifică acţiuni orientate spre: asigurarea de servicii sensibile la particularităţile de gen şi cultură ale benficiarilor; folosirea resurselor umane locale ori de câte ori este posibil; majoritatea membrilor comunităţii să înţeleagă raţiunile care stau în spatele oferirii de servicii; reprezentanţi ai comunităţii să participe la luarea deciziilor referitoare la serviciile care urmează a fi livrate; trainingul staffului să fie, în esenţă, bazat pe competenţă, în cadrul serviciului, orientat spre schimbări comportamentale şi urmat de o supervizare regulată; oamenii să înceteze să mai fie primitori pasivi ai serviciilor livrate de guvern sau de alţi agenţi şi să solicite un rol de responsabilitate pentru ei înşişi, în special în determinarea tipului, calităţii, cantităţii, locului şi orientării pentru fiecare serviciu; ei trebuie să ia parte atât la procesul de luare a deciziilor, cât şi la cel de implementare; să asigure un flux continuu de informaţie între furnizorii de servicii şi utilizatorii finali, permiţându-le acestora din urmă să fie parteneri egali în planificarea, livrarea, managementul şi evaluarea acelor servicii."

Pentru consolidarea potenţialului de acţiune, *empowerment*-ul se realizează în esenţă prin: informare, training şi organizare pentru a ajuta actorii să cunoască propria lor situaţie; elaborarea unui cadru conceptual împărtăşit de comunitate pentru a înţelege cauzele problemelor pe care le au membrii ei; prevenirea oamenilor asupra informaţiilor false şi expunerea lor la fluxuri de informaţie validă; promovarea trainingului pentru schimbare comportamentală; sporirea conştiinţei publice asupra a ceea ce este şi asupra a ceea ce nu este permis în acţiunile lor comunitare; asigurarea unor acţiuni de educare în special pentru femei; educare pentru protecţia mediului; educarea unor actori locali pentru a fi animatori sau promotori ai strategiilor de dezvoltare locală; training pentru lobby în interes comunitar; construirea infrastructurii mentale pentru mobilizarea socială; sporirea capacităţii oamenilor de a obţine venituri.

Lista de recomandări pentru sporirea potenţialului de acţiune (*empowerment by capacity building*), spre exemplu, include nu mai puţin de 18 recomandări. Acestea pot oferi sugestii de acţiune, dar cu greu ar putea funcţiona ca grilă de evaluare a adecvării unor acţiuni DEVCOM în domeniu – sunt prea multe criterii implicate, nu este nici o ordine de importanţă în prezentarea lor etc.

Educaţia populară în spirală

Semnificativ prin eficienţa potenţială pentru stimularea participării locale şi, implicit, a DEVCOM, îmi pare a fi modelul „educaţiei populare în spirală" (*spiral model of popular education*, Arnold *et al.*, 1991, pornind de la modelul „educaţiei prin dialog" promovat de Paulo Freire în Brazilia, *apud* Castelloe, Gamble, 2005, pp. 263-266).

Modelul stipulează cinci secvenţe de acţiune (vezi figura 4). Se porneşte (1) cu o explorare a experienţei participanţilor de către facilitator sau de către agentul comunitar. Împreună cu membrii comunităţii, acesta (2) identifică regularităţi, modele de acţiune. Ulterior, facilitatorul (3) adaugă informaţii noi din cazuri de succes, din experienţă proprie şi ordonează informaţia în baza tiparelor teoretice de care dispune. Secvenţa (4) este una de elaborare a planului de lucru pentru ca în final (5) să se ajungă la acţiune[1].

Acelaşi model de elaborare a proiectelor DEVCOM, pornind de la experienţa locală, cu membrii comunităţii ca profesori şi cu facilitator ca elev, este prezent şi în cazul a ceea ce se cheamă „evaluare rurală participativă" (*participatory rural appraisal*, PRA, dezvoltată de Robert Chambers, *apud* Castelloe, Gamble, 2005, pp. 267-271). Principiile esenţiale în PRA sunt: localnicii sunt experţii; fii cuprinzător ca facilitator şi ia informaţii de la categorii sociale diverse; localnicii să fie cei care produc datele prin istorii orale, metode vizuale etc.; facilitatorul să nu se poarte ca un profesor, ci să asculte, să fie răbdător, pentru a înţelege cultura şi problemele locului (Castelloe, Gamble, 2005, pp. 269-271).

1. Posibile ilustrări ale aplicării acestui model găsiţi în Castelloe şi Gamble (2005, pp. 266-267), în *Toward country-led development...*, anexa referitoare la promovarea principiilor CDF în Valea Jiului, 2004, pp. 96-103, şi Arabela Neguiescu (coord.) (2004).

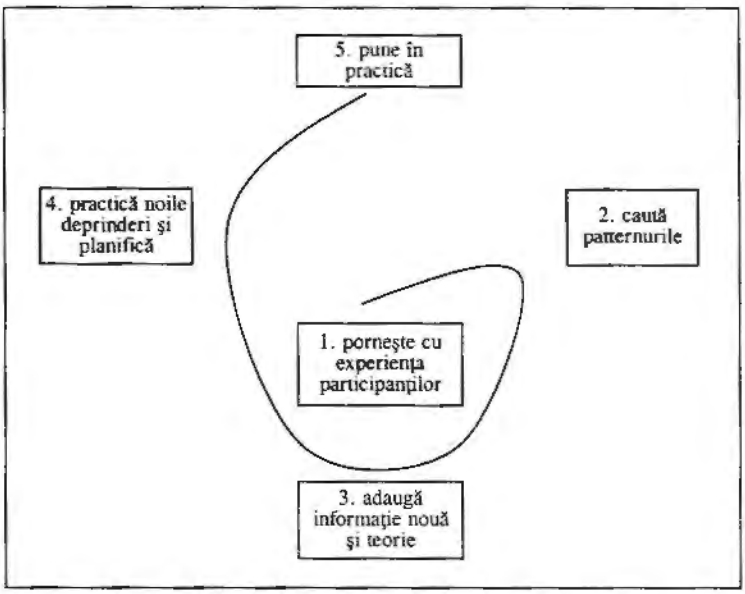
5. pune în practică
4. practică noile deprinderi şi planifică
2. caută patternurile
1. porneşte cu experienţa participanţilor
3. adaugă informaţie nouă şi teorie

Sursa: Arnold *et al.*, 1991, *apud* Castelloe, Gamble, 2005, p. 266.

Figura 4. *Modelul de educaţie populară în spirală*

Un model comprehensiv al DEVCOM: ANDEO

Listele de recomandări pentru o DEVCOM eficientă sunt relative la ţară, mediul rezidenţial şi perspectiva de sinteză. În cazul României nu dispunem încă de sinteze pragmatice de principii de acţiune eficientă în DEVCOM. Pe măsură ce procesele de experimentare a DEVCOM se vor extinde, este de aşteptat să apară astfel de integrări. Deocamdată, în funcţie de datele disponibile din literatura de specialitate şi de experienţa românească, atât cât am reuşit să o cunosc, propun un model ipotetic de principii de acţiune eficientă în domeniul DEVCOM. Punctul de pornire îl constituie un model ipotetic asupra factorilor care influenţează direct participarea comunitară (vezi figura 5). Modelul încearcă să fie simultan, comprehensiv (să includă principalele categorii de factori) şi economic (să permită identificarea celor mai importanţi factori de influenţă directă, care joacă rolul de variabile intermediare între participarea locală, variabila dependentă, şi factorii cu influenţă indirectă). Modelul este multidimensional şi multinivel. Este multidimensional pentru că analizează participarea comunitară în funcţie de mai multe dimensiuni – iniţiere, luare a deciziei, execuţie şi evaluare. Caracterul multinivel decurge din faptul că variabilele luate în considerare se referă la comunitate, gospodărie şi individ.

Modelul ANtreprenoriat social – DEfinire a situaţiei sociale – (informaţii despre) Oportunităţi, adică ANDEO – este conceput cu dublu rol, teoretic şi practic, aplicativ. Sub aspect teoretic poate funcţiona ca instrument de cumulare a informaţiei din domeniu, iar sub aspect practic apare ca un instrument mnemotehnic, de inventariere a factorilor, fără de care nu este posibil să fie desfăşurate acţiuni de DEVCOM, inclusiv pentru practica agenţilor comunitari de tip animatori, facilitatori etc.

Regulile de eficienţă vor fi cu atât mai relevante cu cât prin aplicarea lor se reuşeşte în mai mare măsură maximizarea performanţelor pe cele patru dimensiuni ale DEVCOM – iniţiere/planificare, luarea deciziei, implementare şi evaluare.

Modelul presupune că toţi factorii care influenţează participarea comunitară sunt mediaţi de acţiunea unui set de variabile intermediare:

- resurse umane pentru ANtreprenoriat social;
- DEfinirea socială a acţiunii comunitare ca necesară/dezirabilă;
- informaţii despre Oportunităţi/şanse.

Diferitele acţiuni premergătoare proiectelor sau mişcărilor sociale de tip DEVCOM duc la participare în măsura în care afectează cel puţin una dintre variabilele intermediare menţionate. Altfel spus, pentru ca o acţiune să fie de tip DEVCOM, este strict necesar să fie satisfăcute trei condiţii: unii membri ai comunităţii să aibă acces la informaţia despre oportunităţile de realizare a proiectului, să fie dezvoltată conştiinţa locală a dezirabilităţii acţiunii şi să existe un actor care să poată integra diferitele resurse şi definiţii sociale pentru a genera acţiunea. Nu se poate vorbi despre o anume secvenţialitate în acţiunea celor trei componente. În anumite situaţii, procesul este declanşat prin apariţia informaţiei despre oportunităţi; în altele se manifestă acut conştiinţa asupra necesităţii de rezolvare a unor probleme locale, iar în altele există un lider local, formal sau informal care contribuie la definirea socială a problemei şi la identificarea soluţiei, singur sau împreună cu alţi membri ai comunităţii.

În susţinerea DEVCOM este esenţial un anume tip de management, respectiv cel asociat cu stilul de antreprenoriat social (vezi anexa la acest capitol). Antreprenorii sociali sunt persoane creative care îşi asumă riscuri pentru realizarea unor misiuni sociale, subordonând obiectivele de realizare a unui profit personal celor de satisfacere a unor cerinţe sociale.

Funcţia de facilitare socială, exercitată fie de către o persoană specializată, fie de către un antreprenor social local[1], fie de un simplu membru al

1. Pentru definire vezi dicţionarul de termeni folosiţi în analiza dezvoltării comunitare/DEVCOM.

comunității, este menită să ducă în special la satisfacerea condițiilor strict necesare pentru declanșarea procesului DEVCOM. Chiar dacă DEVCOM nu este de tip proiect/program, ci de tip putere/organizare socială (Stoecker), cele trei variabile par să își mențină relevanța. În cazul acesta, antreprenorul social nu va mai fi coordonator de proiect, ci lider de mișcare socială, va fi de asemenea necesară o conștiință publică a necesității schimbării, iar informațiile despre șansele de reușită sau despre obstacole vor fi și ele importante în cristalizarea mișcării sociale.

Diferitele forme de capital – social, material, relațional sau simbolic –, precum și caracteristicile comunității – diversitate, modele de interacțiune socială, funcționalitatea instituțiilor publice – influențează participarea comunitară prin intermediul celor trei variabile intermediare menționate.

Modelul, în ansamblu, susține ipoteza că nu există o formă de capital dominantă în determinarea participării. Probabil că, în funcție de situația socială, una sau alta dintre formele de capital influențează variabilele intermediare și, implicit, propensiunea de participare.

Centrarea excesivă pe capitalul social ca determinant al participării comunitare intră în contradicție cu modelul ANDEO.

Desigur, modelul prezentat are caracter ipotetic, de sinteză care se cere a fi testat. Deocamdată, el clarifică unele ipoteze care pot servi ca element de ordonare a informațiilor empirice rezultate în special din studii de caz asupra diferitelor manifestări ale DEVCOM sau din evaluări ale acestora. Pentru a opera mai ușor în acest sens, reiau sau explicitez principalele ipoteze ale modelului ANDEO:

a) participarea comunitară, fie la proiecte de dezvoltare, fie la mișcări contestatare, se manifestă prin implicarea în inițiere, în luarea deciziei (de inițiere, planificare, execuție, evaluare), în realizarea și în evaluarea proiectului/acțiunii contestatare.
b) diferitele forme de capital individual/familial și caracteristicile comunității locale pot influența participarea numai prin intermediul unui set de variabile intermediare cu rol de „filtru", de convertor între resurse/diversitatea socială/modelele de interacțiune/funcționalitatea instituțională;
c) variabilele intermediare măsoară caracteristici ale antreprenoriatului social, oportunităților de informare și ale definirii sociale a situației asociate cu schimbarea comunitară;
d) filtrul sau ecranul care ghidează nemijlocit se află sub influența directă a unor forme cumulative de capital ce se combină diferit de la o situație la alta; nu pare să existe (sau nu îmi este cunoscută) o probă empirică apt

să susţină că, în general, o formă sau alta de capital este mai importantă pentru felul în care sunt structurate liniile de forţă ale ecranului de influenţă imediată asupra participării;

e) capitalul simbolic contează în desfăşurarea DEVCOM prin cultura participării (valori, experienţe), identităţi grupale şi interese de participare; din motive metodologice am preferat să plasez separat încrederea şi capitalul relaţional, prima fiind asociată cu o cultură a participării; desigur, încrederea şi relaţiile sunt faţete ale capitalului social, dar este probabil că variază relativ independent[1]).

DEVCOM şi facilitare din perspectiva ANDEO

Cum ar trebui să se desfăşoare acţiunile DEVCOM dacă modelul ANDEO ar fi pe deplin întemeiat, valid ca instrument de cunoaştere? Răspunsul este unul de tip indicativ, nu prescriptiv, operează cu sugestii, şi nu cu formulări imperative. În funcţie de fiecare situaţie în parte pot fi adoptate adecvări, ajustări.

În continuare voi prezenta câteva dintre implicaţiile pe care cred că le are ANDEO pentru practica DEVCOM. Fără îndoială, tot setul de ipoteze şi inferenţe asociate cu modelul în discuţie sunt supuse verificărilor practice şi de cunoaştere, demersurilor de îmbunătăţire. Un punct de pornire constă într-o sinteză parţială a ceea ce spun literatura de specialitate şi practica emergentă din România.

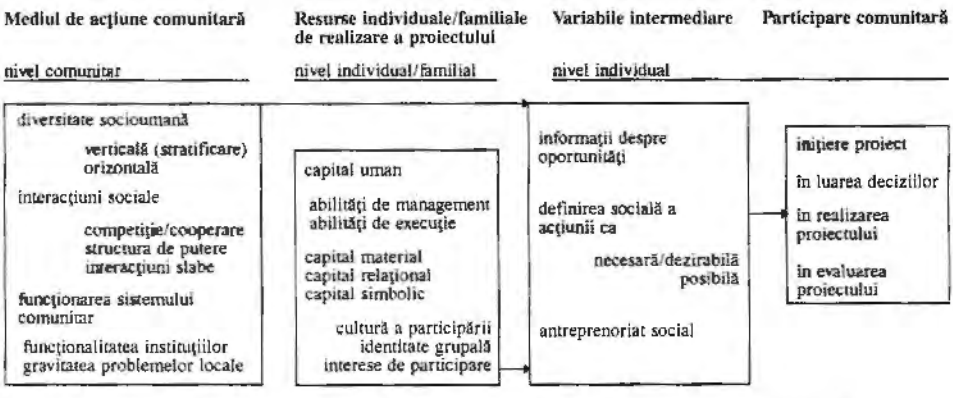

Figura 5. *Modelul comprehensiv al participării comunitare ANDEO*

1. Cel puţin pentru cazul antreprenorilor din mediul rural, am constatat că lor le este specifică, în cazul României anilor 2000, acţiunea de tip „fără încredere, dar cu relaţii" (Sandu, 1999).

În măsura în care ANDEO este valid din punct de vedere ştiinţific, atunci ar putea fi formulate următoarele ipoteze de acţiune în domeniul DEVCOM :

1. Procesele de facilitare comunitară trebuie orientate în primul rând către factorii cu influenţă directă asupra participării comunitare – *leadership*-ul, conştiinţa comunitară a problemelor sociale şi a posibilului acţional şi informaţiile despre oportunităţi. Seria de întrebări aferente acestei opţiuni ar putea fi :
   - ce probleme are comunitatea şi ce crede despre ele ?
   - cum crede că le poate soluţiona ?
   - ce ştie despre posibilele oportunităţi de soluţionare a lor ?
   - care sunt liderii ce îşi pot asuma rolul de antreprenori sociali, de oameni care ştiu să organizeze, sunt respectaţi şi pun misiunea socială a eventualului proiect mai presus de interesele lor materiale imediate.

   Cazul relatat de facilitatorul CAR pentru intervenţia în satul Zimbru din comuna Gurahonţ-Arad este revelator (vezi caseta 10). Declanşarea unei acţiuni comunitare pentru modernizarea drumului local a avut loc pentru că în localitate exista capitalul uman necesar, iar facilitarea a contribuit la ierarhizarea problemelor locale şi la identificarea oportunităţilor de finanţare. Cazul mai relevă şi faptul că eficienţa facilitărilor DEVCOM nu trebuie estimată numai în raport cu proiectele care vin din localitate spre organizaţia de facilitare, ci şi spre orice altă sursă de finanţare care duce la satisfacerea nevoilor locale.
2. Imaginaţia socială a facilitatorului, în cazul în care un astfel de agent comunitar este necesar/disponibil în contextul dat, este bine să fie orientată spre identificarea obstacolelor interne şi externe comunităţii, a oportunităţilor asociate proiectului, după schema SWOT. Toate acestea pot fi identificate prin examinarea atentă a tuturor factorilor ordonaţi în modelul ANDEO, la nivel de caracteristici comunitare, dar şi de resurse materiale, umane, sociale şi simbolice ale diferitelor segmente de populaţie. Înţelegerea structurii de putere din comunitate este utilă pentru ca sugestiile de organizare comunitară să fie realiste, eficiente.
3. În setul de variabile intermediare, esenţială în ordine acţională este conştiinţa necesităţii şi posibilităţii de a rezolva o anumită problemă. Pentru a-şi putea juca eficient rolul, facilitatorul trebuie să aibă o bună cunoaştere nu numai a posibilelor resurse mobilizabile pentru proiect, dar şi a fenomenelor locale legate de identitatea grupală, cultura participării şi posibilele interese de participare.

4. Este probabil că diferitele deficienţe de stoc de capital se pot compensa între ele. Atitudini de tipul „satul nu are capital social" sau „aici nu sunt oameni calificaţi pentru acest proiect" sunt riscante, întrucât ignoră faptul că o comunitate este un organism viu, totdeauna capabil să găsească anticorpi la bolile pe care le are, să facă active potenţialităţi pe care ea însăşi le neagă în vorbe, dar le are în fapt („la noi, oamenii nu se mai ajută între ei ca altădată" *versus* istorii de cooperare efectivă atunci când a fost cazul). În aceeaşi serie a fenomenelor compensatorii ar mai fi de menţionat şi faptul că „a avea încredere" fără „a şti" nu este totdeauna productiv sau că „a şti" nu este suficient fără cultura participării, cu încredere, relaţii, experienţe etc.
5. Între funcţionalitatea instituţiilor publice ale unei localităţi şi propensiunea spre cooperare/participare, relaţiile pot fi pozitive sau negative, de directă sau de inversă proporţionalitate. Uneori, instituţiile locale bune, eficiente reduc propensiunea spre autoorganizare, alteori o stimulează. Se pare că şi în viaţa comunitară lucrurile stau ca în medicină, unde nu totdeauna există boli, ci mai ales bolnavi şi, în acest ultim caz, abordarea cazuistică, de tip homeopat, pare să fie mai eficientă decât cea care lucrează cu generalizări şi reţete de masă.
6. Absenţa experienţelor DEVCOM la nivel local şi a unei culturi a participării complică declanşarea proceselor de dezvoltare locală. Absenţa liderilor şi a experienţelor anterioare în domeniu reduc mult şansele de angajare uşoară, eficientă a comunităţii pe calea schimbării, a autoorganizării. Identificarea posibilelor substitute pentru absenţele menţionate este o chestiune de imaginaţie socială. Modul în care ajunge să activeze grupul de iniţiativă al femeilor de la Ghizela-Timiş, în relatarea facilitatorului care a declanşat procesul, este edificator pentru nevoia de artă, răbdare şi imaginaţie în implicarea unor segmente sociale relativ lipsite de experienţă în DEVCOM (vezi caseta 11).
7. Stimularea tuturor celor trei tipuri de participare – dezinteresată, cointeresată şi prin identitate grupală (vezi tabelul 1) – este de luat în considerare în optimizarea procesului DEVCOM.

Caseta 10

De la facilitare CAR la proiect FRDS[1]

„În toamna lui 2002, după o călătorie cu mai multe peripeții, printre care și parcurgerea unui drum de zece kilometri de «*off-road*» în cel mai pur sens al cuvântului, ajungeam la Zimbru, comuna Gurahonț. Voiam să fac o evaluare a capitalului social al comunității satului, pentru a-l include într-un proiect de facilitare comunitară desfășurat de Centrul de Asistență Rurală. Mai evaluasem două comunități din județul Arad și așteptam să văd ce îmi rezervă satul acela pitoresc, așezat între dealuri, cu ulițe care urcau din strada principală spre deal.

Așa cum era de așteptat într-un loc nu foarte generos pentru practicarea agriculturii, zimbranii cultivau cartofi, îngrijeau livezile de meri și creșteau animale. Sursa principală de venit a locuitorilor satului este exploatarea forestieră. Unii săteni lucrau ca angajați la cele două firme de exploatare forestieră care își desfășurau activitatea «în susul» satului, alții se întreținеau transportând lemne pe cont propriu, o afacere mai puțin legală.

Cu toate acestea, după doar două zile petrecute la Zimbru am fost impresionată de puterea unora dintre cei pe care i-am cunoscut de a mobiliza comunitatea în direcția realizării unor obiective de interes pentru întregul sat. Am aflat, în cele câteva zile petrecute la Zimbru, că în acel an – 2002 – fusese renovată biserica, fusese construită din temelii o casă parohială, pentru ca zimbranii să aibă preot în sat, câteva familii de penticostali din sat fuseseră ajutate să-și construiască o casă de rugăciune și începuse lucrul la un dispensar sătesc, finanțat de Episcopia din Arad.

Unul dintre oamenii de care am pomenit este domnul Alexa Șandru, învățător pensionar. La plecare, după prima mea vizită la Zimbru, învățătorul mi-a spus din poartă că, deși nu prea vede cum aș putea eu să ajut comunitatea lor atâta vreme cât nu le dau nici un ban, totuși are speranța că venirea mea este un semn că nu au fost complet uitați. Am înțeles atunci din cuvintele lui că, deși se străduiau să facă ceva pentru satul lor, oamenii din Zimbru trăiau într-o izolare lipsită de speranța că cineva din afara comunității se va interesa vreodată de ei.

Timp de șase luni (octombrie 2002-martie 2003), am lucrat ca facilitator comunitar al Centrului de Asistență Rurală în acest sat. Au urmat apoi mai multe luni de consultanță. După doar câteva vizite, știam deja foarte bine care sunt problemele lor cele mai importante și identificasem liderii

1. Text redactat de Raluca Mât, consultant al Centrului de Asistență Rurală, Timișoara, primit prin amabilitatea doamnei Ioana Popescu, președinte executiv al CAR.

Caseta 11

Un facilitator despre „grupul de inițiativă al femeilor din Ghizela-Timiș"[1]

„Era toamna lui 2002 când am ajuns pentru prima oară în comuna Ghizela din județul Timiș. Îmi amintesc o zi ploioasă, ștergătoarele de parbriz mișcându-se obsedant și monoton în timp ce mașina parcurgea strada principală întortocheată. Privirea îmi trecea de pe o parte pe alta a drumului la casele văruite și curate, dar sărăcuțe, la multitudinea de orătănii și la copiii în cizme de gumă – încălțămintea de toamnă-iarnă a copilului român de la sat. Selectam pe atunci sate pentru un proiect de facilitare comunitară a Centrului de Asistență Rurală. Satul Șanovița din Ghizela a fost unul dintre cele trei sate alese din județul Timiș.

Facilitarea comunitară a început în 2003, iar după câteva luni reușisem să alcătuim o echipă, formată din tineri din satele Șanovița și Ghizela, sub «bagheta» directorului școlii, care ne-a și găzduit întâlnirile pe toată durata proiectului. A lui a fost de altfel și ideea de a implica femeile din sat într-un proiect, alături de tineri și de copiii de la școală. Această idee avea să se realizeze în primăvara lui 2004, când Centrul de Asistență Rurală selecta Ghizela ca locație de implementare pentru ProAct – un proiect european de dezvoltare personală a femeilor din mediul rural.

Îmi amintesc prima întâlnire cu femeile din Ghizela – organizată cu ajutorul vechiului grup de inițiativă și al noului promotor local din comună. Eram douăzeci de femei (numai femei – acesta a fost consemnul care a intrigat și a indignat la vremea respectivă populația masculină a comunității) în cancelaria mică a școlii, femei provenind – cum aveam să aflu mai târziu – din toate colțurile țării, de la Constanța până în Maramureș. Veniseră la întâlnire îmboldite de curiozitate, știind că TM 10 ELF-ul parcat în fața școlii însemna «mișcări de trupe» și noutăți în sat, noutăți pe care fuseseră flatate să afle că erau doar pentru ele – femeile din Ghizela. După două ore de prezentare a proiectului, întrebări și răspunsuri, grupul se hotărâse să intre în proiect, spre marea noastră uimire, deoarece noi ne așteptaserăm să fim amânate cu răspunsul până la o nouă întâlnire.

Așa a început lucrul cu ceea ce avea să devină în câteva luni «Grupul de inițiativă al femeilor din Ghizela». Împreună am învățat multe și am discutat mult despre viața femeii într-un sat izolat cum e Ghizela, de muncile casnice care nu se sfârșesc niciodată, de muncile câmpului, de

1. Text elaborat de Monica Vidoni, consultant CAR.

copii, de bărbați și de boli, de lumea în schimbare cu care nu țin pasul și le pare străină, de vise la care au renunțat, de greutăți și de singurătate, de veșnica grijă a zilei de mâine care te face să nu gândești mai departe de blidul de mâncare de pe masă, dar și despre prietenie, întrajutorare, voie bună, feminitate, proiecte și speranțe pentru o viață mai bună.

Grupul s-a schimbat și el în timp – unele femei s-au retras, altele noi au venit –, dar nucleul a rămas constant. Ora 2 a zilei de miercuri a devenit o oră la fel de importantă ca cea a serialului preferat, ora «clubului» cum i-am mai spus în glumă, mai ales după ce am primit o invitație de la birtul din sat de a face întrunirile acolo (ca un club englezesc în toată regula), birtașul oferindu-se chiar să închidă barul pe durata întâlnirilor noastre. Tradiția românească spune însă că o femeie «de treabă» nu are ce căuta la birt, așa că am rămas la școală, unde am încercat să punem bazele unei mici afaceri cu lucru de mână. În vară am avut norocul de a fi remarcate de o doamnă inimoasă de la «Cânepa Românească». Aceasta s-a arătat interesată de o colaborare pe termen lung cu grupul. În același timp am luat legătura cu colegii de proiect din celelalte țări unde existau grupuri de inițiativă asemănătoare, reușind să facem planuri de colaborare pentru 2005 cu grupul din Finlanda.

Deși grupul își începuse activitatea în aprilie 2004, în iunie am avut curajul să scriem două proiecte pentru a trage apă în școală și pentru un loc de joacă pentru copii. Ambele au fost depuse la CAR, la Programul de finanțare a grupurilor de inițiativă. Deși au obținut punctajul de trecere, proiectele nu au ajuns să fie finanțate din lipsă de sponsori, deoarece acest program de finanțare este susținut din fondurile atrase de CAR de la sponsori și donatori. Totuși, deoarece cerusem și sprijinul Primăriei pentru aceste proiecte și deoarece primarul fusese încântat de grupul de femei, Consiliul Local a hotărât să finanțeze cele două proiecte. Lucrările de tragere a apei în școală s-au finalizat în toamna lui 2004, iar parcul de joacă e plănuit pentru primăvara lui 2005.

Cu ocazia deschiderii noului an școlar, grupul de inițiativă a organizat o expoziție de prăjituri tradiționale care s-a bucurat de sprijinul Primăriei și de multă mediatizare. Succesul acestui eveniment ne-a încurajat să ne gândim la ceva mai îndrăzneț – un festival tradițional pentru primăvara lui 2005.

Tot în toamna lui 2004 am depus un nou proiect de înființare a unei asociații a femeilor din Ghizela, o asociație care să se ocupe atât de dezvoltare comunitară, cât și de perpetuarea micii afaceri cu artizanat pe care am inițiat-o în acest proiect.

ProAct a oferit femeilor din Ghizela şansa de a învăţa lucruri noi – informaţii despre piaţa muncii, pregătire pentru angajare, documente administrative, iniţierea de afaceri şi lucrul cu calculatorul. În plus ne-a oferit şansa de a ne cunoaşte şi de a deveni prietene – n-am să uit niciodată tortul uriaş care mi s-a pregătit de ziua mea, dar nici îngrijorarea când Nuţi şi-a opărit picioarele foarte grav, sau când Doca era să-şi piardă ochiul. Am învăţat unele de la altele şi încă o mai facem, am încercat să facem ceva pentru comunitatea din Ghizela şi mai ales pentru femeile din această comunitate. Şi cred că femeile din Grupul de iniţiativă vor continua ceea ce am început împreună şi vor face să fie «un pic mai bine» pentru toţi."

Relevanţa cadrelor de „dezvoltare comprehensivă" pentru DEVCOM

Tipul de abordare pe care îl sugerează ANDEO la nivel comunitar este în bună măsură consistent cu ideologia implicată în altă schemă de dezvoltare elaborată în special pentru niveluri naţionale/guvernamentale, pentru relaţiile dintre donatori internaţionali şi state naţionale. Este vorba despre schema Băncii Mondiale cunoscută sub numele de „cadru comprehensiv de dezvoltare" (*comprehensive development framework*, *CDF*) (vezi caseta 12). Schema nu este altceva decât un set de principii considerate dezirabile pentru reglementarea relaţiilor dintre guverne şi donatorii internaţionali, pentru modul în care trebuie folosite împrumuturile/donaţiile internaţionale, pentru definirea şi implementarea strategiilor de dezvoltare la nivel naţional. Pe scurt, CDF susţine că este de dorit ca strategiile de dezvoltare să fie :

- globale şi orientate spre dezvoltare durabilă ;
- susţinute prin consens şi participare voluntară de actorii naţionali ai dezvoltării (să fie „asumate", *owned by the country*) ;
- realizate prin parteneriate cu toţi actorii dezvoltării, sub coordonarea guvernului ţării beneficiare ;
- corectate prin luarea în considerare a efectelor produse prin aplicări anterioare, parţiale ale strategiilor de dezvoltare.

Principiile CDF au fost experimentate în România după 1999, cu tentative la nivel naţional (Eriksson, Salinger, Sandu, 2003) şi regional (Negulescu,

2004). Cred că o eventuală adaptare a principiilor CDF la nivel comunitar poate fi utilă. Recomandările care decurg din modelul de gândire CDF şi din schema de abordare ANDEO sunt consistente şi ar putea fi formulate astfel :

a) DEVCOM este cu atât mai eficientă cu cât este integrată în mai mare măsură într-o strategie de dezvoltare holistică şi durabilă a comunităţii, alături de alte moduri de realizare a dezvoltării locale ;
b) participarea şi parteneriatul sunt dimensiuni esenţiale de promovare a DEVCOM ;
c) modul esenţial de participare, cu efecte sociale de durată, este cel legat de luarea deciziilor pe toată durata desfăşurării proiectului sau acţiunii comunitare ; o acţiune de dezvoltare are caracter de DEVCOM cu atât mai mult cu cât participarea membrilor comunităţii sau a reprezentanţilor lor este mai intensă ;
d) reprezentarea optimă în luarea deciziilor DEVCOM se asigură nu prin administraţie locală şi nici prin ONG-uri, ci prin coprezenţa lor în procesul respectiv ;
e) corectarea modului de desfăşurare a practicilor DEVCOM prin raportare la cazuri de succes şi la eşecuri care au avut loc în aceeaşi comunitate sau în alta ; încorporarea modalităţilor de evaluare a proiectelor DEVCOM în designul acestora este importantă. Evaluările trebuie să fie făcute neutral, profesionist, continuu, participativ şi cu feedback asupra acţiunii propriu-zise. Practica foarte răspândită, la instituţii naţionale şi internaţionale, de a face numai evaluări „din interior" cu experţi controlaţi într-un fel sau în altul de cel care trebuie evaluat este contraproductivă.

Caseta 12

Principiile cadrului comprehensiv de dezvoltare CDF[1]

„Nucleul Cadrului comprehensiv de dezvoltare (CDF) susţine că modul în care se acordă ajutorul, nu numai conţinutul său, are o influenţă importantă asupra eficacităţii sale, iar reducerea sărăciei este scopul fundamental al ajutorului internaţional. CDF consistă în patru principii – un cadru de dezvoltare holistică pe termen lung, orientarea spre rezultate, componenta participativă (*country ownership*) şi parteneriatul coordonat

1. *Toward country-led development...*, 2003, pp. XII-XIII.

de țara beneficiară a ajutorului. [...] Strategiile de dezvoltare trebuie să fie holistice şi modelate după o viziune pe termen lung. Accentele puse anterior pe stabilizare macroeconomică pe termen scurt şi pe presiuni ale balanței de prețuri au blocat considerațiile sociale şi pe termen lung (extinderea şi îmbunătățirea facilităților pentru educație şi sănătate, îngrijirea infrastructurii şi trainingul pentru o nouă generație de funcționari publici, spre exemplu). Performanțele dezvoltării trebuie să fie evaluate prin rezultate măsurabile, identificate în teren. Accentul tradițional pe proiect şi nivelurile de eliberare a fondurilor au măsurat alocarea resurselor şi consumul. Ceea ce realmente contează este impactul asupra populației şi asupra nevoilor sale. Strategiile şi scopurile dezvoltării trebuie să fie «asumate» (*owned*) de către țară, bazate pe participarea cetățenilor în modelarea lor. [...] Atunci când țările au în mai mare măsură un cuvânt de spus în îndeplinirea reformelor, guvernele şi cetățenii se vor implica mai puternic pentru a le duce la îndeplinire. [...] Parteneriatul bazat pe transparență, încredere mutuală şi consultare poate îmbunătăți coordonarea ajutorului şi poate reduce manifestările de ineficiență, afirmarea unor relații de putere asimetrice şi tensiunile asociate cu inițiativele coordonate de către donatori."

Toate cele de mai sus sunt „ipoteze de lucru" care se cer a fi testate, verificate prin aplicare, evaluare, dezbatere. Oricum, ele fac referire la aspecte importante ale DEVCOM. Tranşarea lor numai în sfera relaţiilor de putere sau a ideologiilor nu este cel mai bun lucru. Desigur, practica de dezvoltare nu poate aştepta până se fac cercetări, evaluări, codificări fundamentate ştiinţific. Operaţionalizarea modului în care pot fi făcute testările anterior menţionate poate fi însă un pas înainte în optimizarea proceselor DEVCOM.

ANEXE

Construirea societăţii civile europene prin dezvoltarea comunitară[1]

Preambul

O sută şi treizeci de asistenţi comunitari, cercetători, donatori şi factori de decizie politică la nivel comunitar şi reprezentanţi ai guvernelor, organizaţiilor societăţii civile şi grupurilor comunitare din 33 de ţări din Uniunea Europeană şi nu numai s-au întâlnit între 25-28 martie 2004 în cadrul unei conferinţe internaţionale, pentru pregătirea integrării a noi zece state în UE. Conferinţa – axată pe *construirea societăţii civile europene prin dezvoltare comunitară* – a fost sponsorizată de Asociaţia Internaţională pentru Dezvoltarea Comunitară, Biroul European Combinat pentru Dezvoltare Socială şi Asociaţia pentru Dezvoltarea Comunitară din Ungaria, sub patronajul Preşedintelui Ungariei.

Dezvoltarea comunitară este un mod de consolidare a societăţii civile prin ierarhizarea acţiunilor şi perspectivelor comunităţilor în dezvoltarea politicilor sociale, economice şi de mediu. Aceasta urmăreşte acordarea de puteri comunităţilor locale, însemnând atât comunităţi geografice, cât şi comunităţi de interes sau identitate, sau comunităţi care se organizează în jurul unor teme specifice sau iniţiative de politică. Dezvoltarea comunitară întăreşte capacitatea oamenilor de a acţiona ca cetăţeni prin intermediul grupurilor, organizaţiilor sau reţelelor comunitare şi capacitatea instituţiilor şi agenţiilor (publice, private şi nonguvernamentale) de a lucra în dialog cu cetăţenii pentru a modela şi determina schimbări în comunităţile lor. Ea joacă un rol crucial în sprijinirea unei vieţi democratice active prin promovarea vocii autonome a comunităţilor dezavantajate sau vulnerabile. Are un set de valori/principii sociale de bază referitoare la drepturile omului, incluziunea socială, egalitatea şi respectul pentru diversitate ; şi o bază specifică de cunoştinţe şi calificări.

Delegaţii care au participat la conferinţa din martie 2004 de la Budapesta, reprezentând organizaţii ale societăţii civile, guverne, agenţii donatoare şi grupuri comunitare, recunosc prioritatea care este acordată în prezent de

1. „The Budapest Declaration", http : //www.cdx.org.uk/reports/budapest_declaration.pdf, site consultat pe 13 noiembrie 2004.

Uniunea Europeană întării societăţii civile şi subliniază rolul important pe care dezvoltarea comunitară îl poate avea în sprijinirea acestui proces şi în protejarea drepturilor omului pentru toţi. Ei cer UE, guvernelor naţionale, regionale şi locale – după cum este cazul – să se dedice în mod activ construirii unei societăţi de incluziune, diversitate şi viabilitate socială şi economică, dreaptă din punct de vedere social şi care să asigure că structurile, politicile şi mecanismele sunt operaţionale pentru a sprijini dialogul dintre UE şi statele membre, pe de o parte, şi societatea civilă, pe de altă parte. Acest lucru necesită atât sprijin moral, cât şi practic pentru participarea comunităţilor şi condiţii juridice, instituţionale şi materiale corespunzătoare, dar cu sprijin specific pentru dezvoltarea comunitară însăşi.

Delegaţii doresc să accentueze importanţa dezvoltării comunitare în construirea mecanismelor care să promoveze includerea tuturor rezidenţilor din Europa – fie aceştia permanenţi, care caută permanenţa sau migranţi. Ei resping atât manifestările din ce în ce mai explicite de rasism şi xenofobie, cât şi rasismul implicit manifestat în acele politici actuale de imigrare care dau crezare noţiunii de „Fortăreaţa Europa". Ei recunosc, de asemenea, întărirea vieţii sociale, culturale şi economice care va urma lărgirii UE.

Delegaţii doresc să sublinieze importanţa dezvoltării unor mecanisme care ar putea uşura împărtăşirea celei mai bune practici atât în cadrul UE, cât şi între UE şi acele multe ţări şi instituţii din afara ei (inclusiv alte ţări europene), unde dezvoltarea comunitară a jucat un rol semnificativ în rezolvarea problemei sărăciei şi excluziunii sociale, inclusiv în situaţii de conflict şi instalare a păcii. În sfârşit, ei doresc, de asemenea, să accentueze nevoia de a înţelege diferitele moduri în care sărăcia, excluziunea socială şi marginalizarea pot afecta minorităţile naţionale, emigranţii şi pe locuitorii din mediul rural sau cel urban. Delegaţii au subliniat faptul că practica dezvoltării comunitare se străduieşte să sprijine şi să dea glas perspectivelor minorităţilor în dezvoltarea politicilor şi practicii ; experienţa distinctă a comunităţilor de negri şi de minorităţi etnice trebuie să fie parte integrantă a dezvoltării de politici şi practică.

Un obiectiv-cheie al conferinţei a fost acela de a cădea de acord asupra unei declaraţii comune referitoare la dezvoltarea comunitară în Europa, care să fie trimisă UE, guvernelor naţionale şi altor factori de decizie. Urmează textul declaraţiei. Conferinţa vă recomandă Declaraţia şi cere sprijin pentru propunerile de mai jos.

Declarația de la Budapesta referitoare
la Construirea societății civile europene prin dezvoltare comunitară.
Politica de dezvoltare comunitară și legislația la nivel european,
național și local de guvernare

1. Directorul general UE pentru Ocupare și Afaceri Sociale trebuie să ia inițiativa pentru publicarea unei declarații de politică pentru întregul spațiu al UE în anul 2005, care să sublinieze necesitatea dezvoltării comunitare pentru *facilitarea participării cetățenilor și pentru construirea capitalului social*[1]. Rolul dezvoltării comunitare trebuie recunoscut explicit în cadrul acestui proces; *sisteme coerente și durabile de finanțare trebuie puse la dispoziție* prin Fondurile Structurale ale UE din 2007 pentru rețele locale, regionale și europene și printr-o mai bună coordonare cu și între trusturile, fundațiile și ONG-urile independente.
2. Toate guvernele naționale trebuie să ia în considerare *numirea unui Ministru* cu responsabilități specifice în crearea și implementarea politicii de dezvoltare comunitară, până în anul 2006. Acest Ministru ar trebui să aibă competență interdepartamentală. Cerem de asemenea guvernelor naționale să ia în considerare introducerea unei responsabilități statutare pentru dezvoltarea comunitară.
3. Autoritățile regionale și locale ar trebui să publice începând din 2007 și să implementeze planuri anuale de acțiune care să prevadă măsuri relevante speciale, inclusiv investiții, monitorizarea și evaluarea dezvoltării comunitare pentru facilitarea unei participări efective a cetățenilor. Aceste planuri trebuie formulate pe baza unei consultări cuprinzătoare a comunității.

Pregătirea pentru dezvoltarea comunitară

4. Pentru ca dezvoltarea comunitară să aibă cea mai eficientă contribuție la construirea societății civile, UE trebuie să faciliteze crearea unui cadru comun pentru pregătire și învățare în domeniul dezvoltării comunitare, pe baza valorilor fundamentale, a cunoștințelor și abilităților de dezvoltare comunitară, materialele pentru această pregătire fiind bazate pe *cele mai bune practici*. Stadiul actual de dezvoltare a acțiunilor de pregătire este destul de inegal, dar experiența bună trebuie adaptată condițiilor locale.

1. Sublinierea cu litere cursive aparține autorului lucrării.

5. Acest cadru comun pentru învăţare şi pregătire trebuie să capete resurse şi să fie adaptat pentru utilizare în fiecare stat membru, pe baza dialogului cu toţi factorii de decizie, şi trebuie dezvoltat „de jos în sus". Cadrul central comun *nu trebuie folosit pentru a exporta nici o anumită politică sau perspectivă economică.*
6. Învăţarea şi pregătirea pentru dezvoltarea comunitară şi pentru participarea activă a cetăţenilor trebuie să fie parte a unui continuum pentru *învăţare pe tot parcursul vieţii* şi pentru reflecţie critică – de la educaţia cetăţenească pentru copii şi tineri până la activiştii şi voluntarii comunitari, profesionişti care lucrează cu comunităţile şi factori de decizie la diferite niveluri. Ar trebui să existe căi de progres prin şi între diferite niveluri de învăţare şi pregătire.

Teoria şi cercetarea dezvoltării comunitare

7. UE şi guvernele naţionale trebuie să acorde mai multă atenţie procesului de cercetare ca mijloc de participare şi dezvoltare a abilităţilor de cercetare în cadrul comunităţilor ; cercetarea trebuie să fie o unealtă folosită atât de către comunităţi, cât şi de factorii de decizie politică.
8. Pentru promovarea participării comunitare şi a încrederii reciproce, trebuie întărit dialogul activ între cercetare şi practică, implicând toţi actorii relevanţi ; aceasta necesită un grad mai ridicat de reflecţie din partea cercetătorilor despre modul în care abilităţile lor pot fi puse la dispoziţia comunităţilor locale.
9. Politica cercetării la nivel de UE, naţional şi local trebuie să răspundă acestor nevoi şi principii şi să direcţioneze fonduri pentru sprijinirea lor.
10. UE şi guvernele naţionale *trebuie să fundamenteze acţiuni pe cercetarea* care a demonstrat eficienţa dezvoltării comunitare ; şi trebuie să creeze mecanisme mai eficiente de împărtăşire şi schimb a rezultatelor cercetărilor relevante pentru nevoile comunităţilor locale.

Dezvoltarea comunitară şi problematica rurală

11. Dezvoltarea comunitară rurală trebuie să fie o *prioritate specifică şi explicită în cadrul programelor comunitare de dezvoltare socială şi economică la nivel naţional şi al UE.*
12. Guvernele naţionale şi UE trebuie să acţioneze în continuare pentru a sprijini acţiunea voluntară şi comunitară în zonele rurale. Acest lucru

trebuie să se bazeze pe o *infrastructură rurală bine dezvoltată*; *acces pentru toţi la servicii pe baza nevoilor*; şi pe o pregătire şi un sprijin eficient şi potrivit pentru dezvoltarea comunitară rurală.

13. La nivelul UE, este nevoie de stabilirea unui *cadru pentru standardele de competenţă a activiştilor comunitari din mediul rural.*
14. Recunoscând provocările specifice cu care se confruntă comunităţile rurale, politicile UE şi cele naţionale trebuie să ofere stimulente pentru comunităţile rurale astfel încât să mobilizeze membrii şi resursele acestora în rezolvarea problemelor locale, în vederea întăririi capacităţii acestora de a face acest lucru. Ca parte a acestui proces, UE trebuie să încurajeze *parteneriate* de lucru între comunităţi şi autorităţile locale şi între comunităţi şi să asigure crearea unor mecanisme adecvate la nivel de guvern şi de UE pentru a răspunde iniţiativelor locale.

Dezvoltarea comunitară şi regenerarea urbană

15. Cu toate că ţintesc scopul comun al unei societăţi civile de incluziune şi drepte din punct de vedere social, pentru a se ajunge la o regenerare urbană efectivă prin dezvoltare comunitară, este nevoie ca guvernele şi UE să fie conştiente de existenţa unor contexte naţionale diferite (politice, culturale, istorice), să le recunoască şi să reacţioneze corespunzător.
16. Toţi oamenii din zonele care trebuie regenerate trebuie să aibă dreptul de participare în fiecare etapă din acţiunea de regenerare şi din viitor, cu accent special pe grupurile excluse social şi pe cele care în mod tradiţional nu s-au implicat în aceste procese.
17. Pentru regenerarea urbană durabilă şi cuprinzătoare este nevoie ca toţi actorii implicaţi să fie deschişi la schimbare şi să o accepte ca pe un proces de învăţare; pentru aceasta, dezvoltarea comunitară trebuie să joace un rol-cheie în procesul de regenerare.

Dezvoltarea comunitară şi dezvoltarea durabilă a mediului

18. Plecând de la recunoaşterea faptului că o societate durabilă din punctul de vedere al mediului nu poate fi construită fără existenţa unor comunităţi sănătoase şi active (şi *viceversa*), UE trebuie să sprijine editarea unui *manual care să identifice şi să disemineze buna practică* pentru eforturile de dezvoltare durabilă şi ecologică şi de dezvoltare comunitară, atât din Europa, cât şi din afara ei.

19. UE trebuie să asigure sprijin pentru dezvoltarea unei reţele europene de dezvoltare comunitară, care să poată disemina mai bine cunoştinţele proiectelor durabile, de exemplu prin intermediul unei Bănci europene a ideilor. Banca ar trebui să localizeze experienţele şi să sprijine schimbul de informaţii în aşa fel încât acestea să ajungă la publicul larg.
20. UE sau statele membre, după cum este cazul, trebuie să asigure suport financiar mai ales proiectelor locale care caută să integreze dezvoltarea durabilă ecologică, socială, economică şi comunitară.

Dezvoltare comunitară, învăţare permanentă şi dezvoltare culturală

21. *Educaţia adulţilor* trebuie să treacă dincolo de pregătirea profesională, trebuie văzută ca un drept şi asigurată pe baze necomerciale sau nonprofit.
22. Învăţarea pe tot parcursul vieţii trebuie definită în cadrul politicilor ca incluzând educaţia bazată pe comunităţi şi educaţia cetăţenească. Prin *modelul bazat pe comunitate*, înţelegem construirea pe baza abilităţilor, resurselor, forţelor şi necesităţilor locale şi recunoaşterea aspectelor referitoare la gen, diversitate culturală, dezvoltare durabilă şi includere ; pe scurt, oferirea de „acces la diversitate şi diversitatea accesului".
23. Există o *nevoie continuă pentru experimentare*, în contextul unui cadru sigur şi durabil de finanţare la nivel local, naţional şi al UE. Aceasta implică dedicarea pentru finanţare şi asigurarea pe termen mediu şi lung. Programe cum este *Grundtvig* trebuie dezvoltate în continuare cu alocarea de bugete mai mari şi trebuie să acorde prioritate mobilităţii transnaţionale pentru activiştii comunitari şi pentru grupurile locale, împreună cu profesioniştii dezvoltării comunitare.

Dezvoltare comunitară, dezvoltare economică locală şi economia socială

24. Fiecare plan naţional de acţiune – inclusiv planurile pentru combaterea sărăciei şi a excluziunii sociale – trebuie să includă o secţiune care să abordeze rolul economiei sociale şi *dezvoltarea economică a comunităţii locale*.
25. UE trebuie să încerce să disemineze experienţa şi practica existentă atât în cadrul UE, cât şi în afara acesteia ; (inter)comunicarea experienţei sale în domeniul economiei sociale trebuie stimulată şi sprijinită în cadrul UE,

cu accent specific pe ţările integrate şi pe cele care doresc să se integreze în viitorul apropiat.

26. Comunităţile locale trebuie recunoscute ca parteneri activi şi legitimi în elaborarea planurilor, structurilor şi politicilor de dezvoltare economică locală.

Dezvoltare comunitară, minorităţi, migraţie, rasism şi discriminare

Deşi toate problemele menţionate mai sus trimit la nevoile diferitelor minorităţi, există şi aspecte specifice suplimentare referitoare la nevoile acestora.

27. UE trebuie să asigure mişcarea liberă a tuturor cetăţenilor UE, însoţită de protecţia socială, să promoveze coeziunea şi solidaritatea pentru comunităţile-gazdă, migranţi şi comunităţile de origine şi să combată rasismul şi discriminarea în toate formele sale.
28. În sprijinul acestor scopuri, UE şi statele membre trebuie să creeze şi să sprijine structuri şi agenţii care urmăresc scopuri de egalitate rasială şi de înţelegere şi conştientizare interculturală. UE şi statele membre trebuie să pună accent în acelaşi timp pe aspectele pozitive ale unei Europe mai largi şi mai diverse.
29. UE şi statele membre trebuie să recunoască, prin dezvoltarea de politici şi finanţare, că dezvoltarea comunitară joacă un rol-cheie în implicarea oamenilor în cadrul unor comunităţi din ce în ce mai diverse prin metode de incluziune socială. Acest lucru poate fi făcut prin *construirea de legături între comunităţile majoritare şi minoritare*, inclusiv în situaţiile de conflict.
30. UE, guvernele naţionale, organizaţiile şi agenţiile donatoare şi de dezvoltare comunitară trebuie să colaboreze pentru a promova cooperarea transfrontalieră şi naţională referitoare la poziţia minorităţilor şi la provocările specifice cu care acestea se confruntă în cadrul contextelor locale specifice.

aprilie 2004

Despre antreprenoriatul social

Următoarea definiție combină accentul pe disciplină și responsabilitate cu noțiunea de valoare luate de la Say, referirea la inovație și agenți de schimbare de la Schumpeter, urmărirea oportunității în sensul împrumutat de la Drucker și accesul la resurse în sensul dat de Stevenson. Pe scurt, această definiție poate fi formulată astfel:

Antreprenorul social poate juca rolul de agent de schimbare în sectorul social prin: adoptarea unei misiuni de a crea și susține valori sociale (nu numai valori private); recunoașterea și urmărirea neobosită de noi oportunități pentru a împlini misiunea; angajarea într-un proces de continuă inovare, adaptare și învățare; curaj pentru a acționa și dincolo de limita strictă a resurselor disponibile și manifestarea responsabilității față de beneficiarii deserviți și în raport cu rezultatele produse[1]. Aceasta este în mod clar o definiție idealizată. Liderii din sectoarele sociale pot exemplifica aceste caracteristici în diferite moduri și în grade diferite. [...]

Agenți de schimbare în sectorul social: antreprenorii sociali sunt reformatori sau revoluționari, așa cum apar la Schumpeter, dar cu o misiune socială asumată. Ei produc schimbări fundamentale în modul în care sunt făcute lucrurile în sectorul social. [...] Adoptă o misiune pentru a crea și susține o valoare socială: acesta este elementul esențial care distinge un antreprenor social de unul din domeniul afacerilor, chiar dacă este vorba de afaceri relevante social. [...] Antreprenorii sociali urmăresc un beneficiu social pe termen lung la investiție.

Recunoașterea și urmărirea neîncetată a noilor oportunități: acolo unde alții văd probleme, antreprenorul social identifică oportunități. Ei nu sunt motivați de percepția unei nevoi sociale sau de compasiune, ci de viziunea pe care o au.[2]

1. Caracteristicile menționate în acest paragraf sunt prezentate la fel și în Wikipedia, http://en.wikipedia.org/wiki/Social_entrepreneurship (site consultat în septembrie 2005).
2. Caracterizare sintetică a antreprenorului social semnată de J. Gregory Dees, http://www.fuqua.duke.edu/centers/case/doeuments/dees_SE.pdf, site consultat pe 14 noiembrie 2004.

Capitolul 5

Cunoaşterea diversităţii – condiţie a DEVCOM

Tipologii relevante ale satelor României

Corpul principiilor şi regulilor DEVCOM suportă variaţii considerabile de la o situaţie socială la alta. Diferenţierile rural/urban şi cele din interiorul mulţimii oraşelor sau al mulţimii satelor sunt premise importante ale practicilor DEVCOM.

Agenţii comunitari – animatori, facilitatori sau, şi mai general, antreprenori sociali – pot fi cu atât mai eficienţi cu cât au o mai bună cultură a tipului de situaţie socială asupra căreia urmează să lucreze. Ideea că este suficient să cunoşti un set de *x* reguli care rezumă cele mai bune practici din domeniu şi poţi aduce schimbările dorite este utopică. Realitatea nu ascultă, de cele mai multe ori, de reţete, ci de principii, reţete în context, reguli adaptate cultural la mediul în care se aplică. Satul în genere, cel românesc în speţă, este un astfel de mediu. Pornind de la această premisă voi prezenta în continuare câteva dintre datele sociologice de bază ce pot contribui la o mai bună pregătire a agenţilor comunitari care lucrează/urmează să lucreze în satele României. Tipurile de sate din România în funcţie de cultura lor dominantă, experienţa de migraţie internaţională, nivelul de dezvoltare şi localizarea regională îmi par a fi de maximă relevanţă pentru diferenţierea socioculturală care are sau ar trebui să aibă influenţă asupra practicilor DEVCOM.

Tabelul 6. *Principalele categorii de sate relevante pentru problematica DEVCOM*

Criteriul de tipologizare	Tip de sat	Subtip/Specificare
Cultural	sate tradiţionale	prin izolare
		prin stoc de educaţie redus
	sate moderne	prin stoc de educaţie ridicat
		prin pondere mare a populaţie locale imigrante
	sate de diversitate culturală	cu pondere mare de minorităţi etnice
		cu minorităţi religioase
Experienţa de migraţie temporară în străinătate	fără experienţă de migraţie	
	în faza incipientă de integrare în spaţii sociale transnaţionale	
	cu grad mediu de integrare în spaţii transnaţionale	
	integrate în sistemul de migraţie transnaţională	aproximativ un sfert dintre satele ţării concentrau peste trei sferturi dintre persoanele cu experienţă de migraţie din mediul rural în decembrie 2001
Nivel de dezvoltare/sărăcie comunitară	sate foarte sărace	
	sate foarte dezvoltate	
Localizare regională[1]	în cadrul comunei	centrale
		periferice (mult mai sărace decât cele centrale)
	în funcţie de drumurile europene	aproape
		departe (mai sărace decât cele „de la drum")
	în funcţie de graniţa de judeţ	la margine de judeţ
		în interiorul judeţului
	în funcţie de forma de relief	de câmpie
		de câmpie-deal
		deal
		deal-munte
		de munte

1. Pentru detalii în acest sens, vezi Sandu, 2003.

Criteriul de tipologizare	Tip de sat	Subtip/Specificare
Localizare regională	în funcţie de regiunea istorică	
	în funcţie de aria culturală	
În funcţie de experienţa DEVCOM	proiecte de dezvoltare	cu experienţă
		fără experienţă
	cu antreprenori sociali implicaţi în DEVCOM în ultimii 30 de ani	da
		nu

Experienţa de migraţie internaţională pe tipuri de sate[1]

La momentul recensământului populaţiei şi locuinţelor (RPL) din 2002, aproximativ 149.000 de persoane erau plecate temporar din mediul rural în străinătate[2]. Prin raportare la numărul de locuitori din rural rezultă o rată a emigrării temporare de 14,6‰. Dacă la plecările temporare se adaugă numărul de persoane revenite din străinătate (determinate conform recensământului comunitar al migraţiei, RCM, vezi Sandu, 2003, pp. 191-221), rezultă un indicator mult mai puternic al experienţei locale de migraţie, cunoscut în literatura de specialitate sub numele de *prevalenţă a migraţiei*. Prin raportare la mia de locuitori rezultă rata prevalenţei, estimată pentru începutul anului 2002 la 26,5‰.

Experienţa de migraţie comunitară este puternic diferenţiată între sate (tabelul 7). Aproximativ 2.200 de sate concentrau aproape 70% din totalul migraţiei circulatorii din mediul rural în străinătate.

1. Studiu publicat în *Sociologie Românească*, nr. 3, 2004.
2. Recensământul comunitar al migraţiei efectuat cu câteva luni înainte de recensământul populaţiei, în noiembrie-decembrie 2001, indica o cifră a plecărilor din sate mai mare cu aproximativ 40.000. Este posibil ca diferenţa dintre cele două estimări – recensământul comunitar al migraţiei (RCM) şi recensământul populaţiei şi al locuinţelor (RPL) – să derive din faptul că o parte dintre persoanele plecate definitiv din localitate în străinătate au fost raportate de către experţii locali care au completat formularele la nivel de sat ca migraţie temporară. Este probabil că supraestimarea asociată cu RCM a apărut mai ales în legătură cu plecările definitive ale saşilor asimilate la plecări temporare (în pofida faptului că procedeul de calcul bazat pe datele RCM a încercat să adopte o corecţie în acest sens). Este

Tabelul 7. *Tipuri de sate în funcţie de experienţa de migraţie temporară în străinătate*

	Tipul de sat în funcţie de experienţa migratorie*				Total	
	fără experienţă de migraţie (sub 1‰)	în fază incipientă (1‰-10‰)	în fază intermediară (10‰-30‰)	în fază avansată (peste 30‰)	%	N
Ponderea sate, 2002	22,6	29,8	28,8	18,7	100	12.091**
Ponderea persoanelor plecate temporar în străinătate, 18.03.2002	0,1	7,8	22,8	69,4	100	147.256
Ponderea celor plecaţi temporar în străinătate + a celor reveniţi din străinătate	0,1	6,9	21,3	71,7	100	266.000

Sursa : RPL, 2002, INS şi estimări bazate pe RCM, OIM 2001. Calculele ne aparţin însă.

* Măsurată prin rata de prevalenţă a migraţiei temporare externe.

** Sunt considerate numai satele de peste 19 locuitori din mediul rural.

Concentrarea maximă a experienţei de migraţie din mediul rural în localităţi din străinătate se înregistra, în anii 2000, în special în vestul Moldovei şi în nord-estul Transilvaniei (figurile 6 şi 7). În ordine descrescătoare a intensităţii experienţei de migraţie urmează satele din sud-vestul Transilvaniei şi din Banat plus Arad. Insule de emigrare intensă apăreau în special în satele din Sălaj, Iaşi şi Tulcea (figura 6). Cea mai redusă experienţă de migraţie apare în sudul ţării, în special în satele din Argeş, Olt, Ialomiţa şi Călăraşi. De ce vestul Moldovei şi nord-estul Transilvaniei constituie zone de maximă concentrare a

posibil ca diferenţele dintre cele două înregistrări să fie datorate şi momentelor diferite de culegere a datelor. Circulaţia migratorie la sfârşit de an, în apropierea sărbătorilor, ar fi putut fi mai mare. 59% dintre plecările temporare înregistrate prin RPL erau de dată relativ recentă, de mai puţin de un an. Este posibil însă ca RPL să fi fost afectat de un anume efect de subînregistrare dat de evitarea membrilor gospodăriei de a menţiona plecările ilegale din ţară. În cazul oraşelor mici, de sub 20.000 de locuitori, RPL indica o cifră de 36.480 persoane plecate temporar în străinătate, faţă de 40.635 în varianta de estimare dată de RCM.

experienţei de migrare în străinătate a populaţiei rurale ? Acestea nu sunt cele mai sărace zone rurale ale ţării. Întrebarea ar putea primi un prim răspuns prin examinarea profilului satelor în funcţie de experienţa lor migratorie.

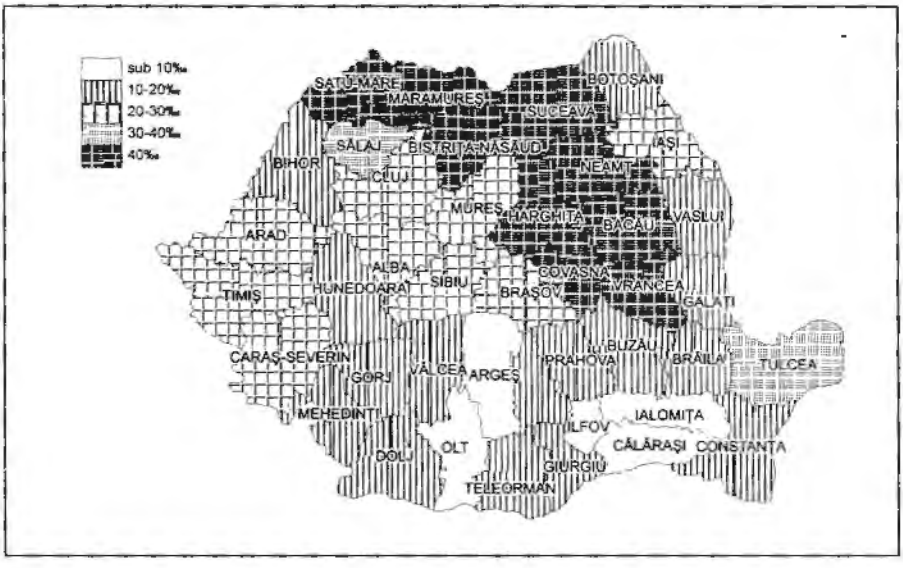

Figura 6. *Rata de prevalenţă a migraţiei din sate în străinătate, pe judeţe de domiciliu, 2001/2002*

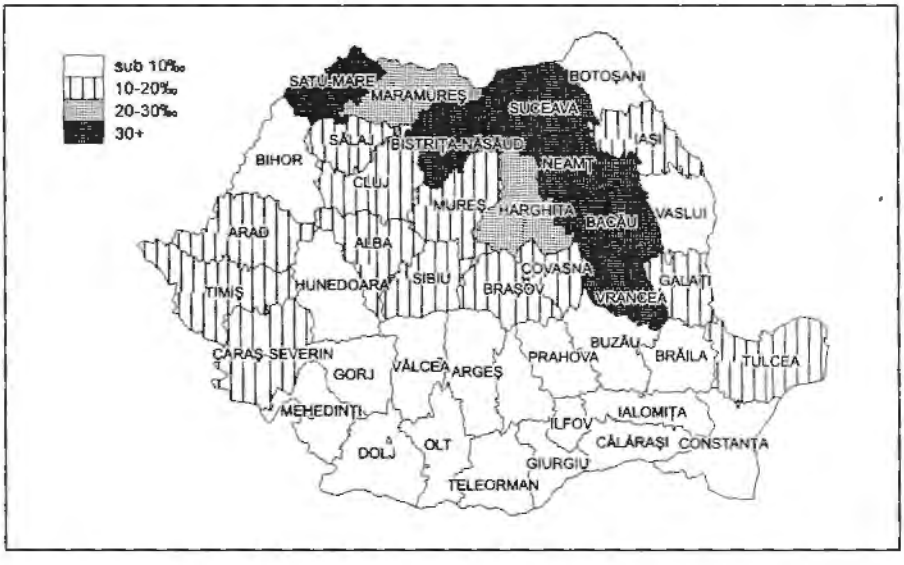

Figura 7. *Rata emigrării temporare din sate în străinătate, pe judeţe de domiciliu, 2002*

Satele cu rate ridicate ale emigrării temporare în străinătate au un profil distinct, bine conturat. Ele sunt caracterizate, în esenţă, printr-o pondere mare a minorităţilor etnice şi religioase, stoc ridicat de educaţie la începutul anilor '90 şi o localizare în zone cu probabilitate sporită de comunicare cu oraşul sau, în genere, cu societatea globală (figurile 8, 9) (vezi şi Sandu, 2003, p. 32).

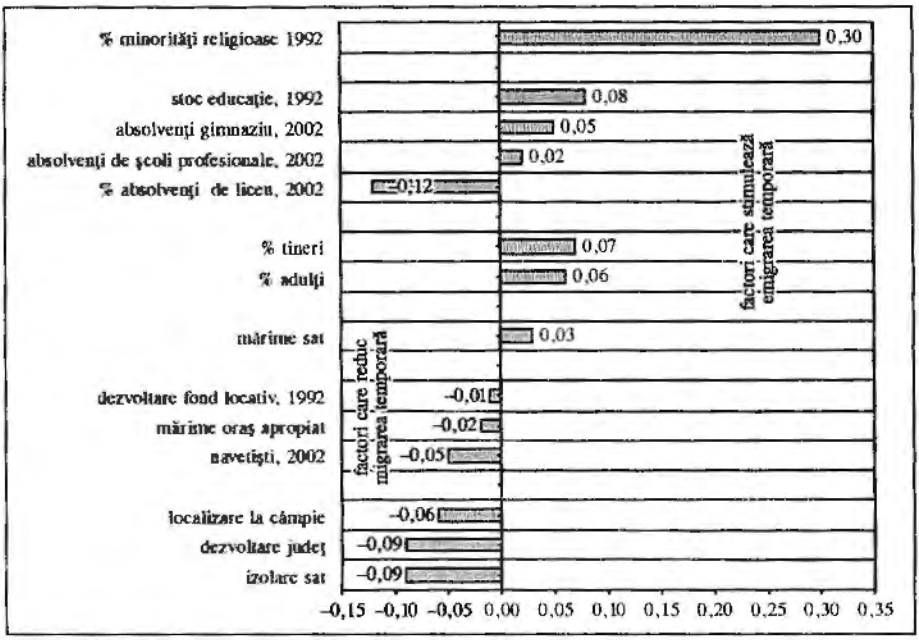

Figura 8. *Predictori ai ratei de emigrare temporară din sate, 2002*

Sursa : Recensământul populaţiei şi locuinţelor, INS, 2002, RPL, Recensământul comunitar al migraţiei, OIM, 2001, RCM, Baza de date COMREG, proiect de cercetare CNCSIS C8-1999-2002. Graficul prezintă coeficienţii beta dintr-un model de regresie multiplă cu rata de emigrare temporară din sate ca variabilă dependentă.

„Localizarea la câmpie" este măsurată prin ponderea de teren arabil în totalul terenului agricol în cadrul comunei de care aparţine satul ; „mărime oraş apropiat" este valoarea logaritmată a populaţiei oraşului de peste 30.000 locuitori, care se află. Stocul de educaţie este măsurat prin EDSTOCK, izolarea satului prin ISOLATE, dezvoltarea fondului locativ prin QBUILDING, conform specificărilor descrise în Sandu, 2003, p. 259. Pentru „dezvoltarea judeţului", vezi DEVJUD98 la cea mai mică distanţă de satul de referinţă, pe cel mai bun drum ; „mărime sat" este logaritmarea populaţiei satului în 2002 ; % de minorităţi religioase în 1992 este calculat ca rădăcina pătrată din (100 – ponderea populaţiei ortodoxe în 1992) ; % de tineri este ponderea populaţiei de 0-17 ani în populaţia totală a satului în 2002 ; % de adulţi este ponderea populaţiei de 18-59 ani în populaţia totală a satului în 2002. Calculele ne aparţin.

Experienţa diversităţii culturale este una care pregăteşte migrantul potenţial pentru asumarea riscurilor de a trăi în străinătate, într-o lume ce diferă mult de cea de „acasă". O pondere mare de minorităţi etnice şi/sau religioase este nu numai o premisă favorabilă pentru experienţa alterităţii, ci şi pentru existenţa unui stoc ridicat de capital relaţional şi uman la nivel comunitar. Satele cu o pondere sporită de populaţie minoritară etnic sau religios sunt, în acelaşi timp, caracterizate prin stoc ridicat de relaţii utile în instituţii, prin toleranţă etnică sporită şi prin consum ridicat de cultură mediatică[1]. Altfel spus, există o tendinţă de autorecrutare a migranţilor pentru lucrul temporar în străinătate în special din satele cu un nivel sporit de capital sociouman.

Faptul că stocul de educaţie la nivel de sat contează mai puţin prin valorile sale din anii 2000 decât prin valorile de la începutul anilor '90 sugerează că diferenţierea educaţională a satelor a fost un factor semnificativ pentru migraţie, mai ales la începutul procesului de structurare a fluxurilor de migraţie temporară în străinătate. Ulterior, pe măsură ce procesul de difuziune a inovaţiei sociale de a găsi de lucru în străinătate avansează, intră în funcţiune tot mai mult mecanisme de contagiune socială, factori asociaţi cu capitalul relaţional, independent de experienţa locală a alterităţii.

ETNIE ŞI RELIGIE	→	• cu nivel ridicat de diversitate locală, 1992
EDUCAŢIE	→	• de nivel ridicat în 1992
		• nivelul actual al educaţiei contează puţin
VÂRSTĂ	→	• pondere mare a populaţiei adulte de 30-60 ani, 2002
NAVETISM	→	• de nivel redus, 2002
AMPLASARE SAT	→	• în zonă de comunicare intensă
		• nu la câmpie

Figura 9. *Profilul satelor cu număr mare de persoane plecate temporar în străinătate*

Figura 9 este o prezentare simplificată a modelului de regresie multiplă din figura 8.

1. Constatarea este bazată pe analize de corelaţie Bravais-Pearson pe 8.226 persoane din mediul rural intervievate în sondajele Fundaţiei pentru o Societate Deschisă în perioada 1998-2002.

Desigur, în seria factorilor comunitari care au favorizat emigrarea temporară în străinătate apar şi cei legaţi de structura demografică a localităţii şi de ocuparea locală a forţei de muncă : o pondere mare a populaţiei active în condiţiile în care navetismul de la sat la oraş este redus, deci ocuparea salarială a forţei de muncă este diminuată şi favorizează propensiunea spre emigrarea în străinătate.

Profilul satelor cu o pondere mare de persoane plecate temporar în străinătate are variaţii considerabile în funcţie de regiunea istorică (tabelul 8). Numai trei factori favorizanţi ai migraţiei se află în profilul tuturor regiunilor rurale cu procent mare de persoane plecate temporar în străinătate. Este vorba de ponderile ridicate de populaţie în intervalul de vârstă 30-59 ani, despre minoritari sub aspect etnic sau religios şi despre localizarea satului în contexte local-regionale favorabile comunicării cu oraşul şi, în genere, cu alte localităţi.

Satele care :

- au o pondere mai mare decât media la nivel naţional sub aspectul prezenţei maghiarilor, catolicilor, protestanţilor sau neoprotestanţilor,
- au o pondere mare de populaţie de 30-59 ani,
- sunt de tip centru de comună şi
- se află aproape de oraşe sau de drumuri de circuit european

furnizează, tendenţial, un număr mai mare de plecări temporare în străinătate.

Tabelul 8. *Profilul satelor cu o pondere mare de persoane plecate temporar în străinătate, pe regiuni istorice, 2002*

Categorii de indicatori	Sate din Moldova	Sate din Muntenia, Dobrogea şi Oltenia	Sate din Transilvania, Banat, Crişana-Maramureş
Educaţie	Nivel relativ ridicat de educaţie în 1992		Nivel relativ ridicat de educaţie în 1992
	Pondere redusă a absolvenţilor de liceu, 2002		Pondere redusă a absolvenţilor de liceu, 2002
	Pondere mare de absolvenţi de şcoli profesionale şi de ucenici		

Categorii de indicatori	Sate din Moldova	Sate din Muntenia, Dobrogea şi Oltenia	Sate din Transilvania, Banat, Crişana-Maramureş
Educaţie		Pondere mare de absolvenţi de gimnaziu, 2002	
Vârstă			Pondere mare a tinerilor de 18-29 ani, 2002
	Pondere mare a adulţilor de 30-59 ani, 2002	Pondere mare a adulţilor de 30-59 ani, 2002	Pondere mare a adulţilor de 30-59 ani, 2002
Religie şi etnie	Pondere mare de minorităţi religioase, 1992	Pondere mare a minorităţilor religioase, 1992	Pondere mare a minorităţilor religioase, 1992
Navetişti	Rată redusă a navetismului din sat, 2002		Rată redusă a navetismului din sat, 2002
Mărime sat			Sat cu număr mare de locuitori
Oraş apropiat		Oraşul cel mai apropiat este mic	Oraşul cel mai apropiat este mare
Fond locativ	Fond locativ dezvoltat, 1992	Fond locativ dezvoltat, 1992	
Comunicare	Sat cu oportunităţi de comunicare	Sat cu oportunităţi de comunicare	Sat cu oportunităţi de comunicare
Relief	Sate de câmpie	Sate de deal-munte	
Dezvoltare judeţ	Sat în judeţ dezvoltat	Sat în judeţ sărac	Sat în judeţ sărac

Dincolo de această regularitate generală, pot fi înregistrate conjuncturi regionale specifice care favorizează sau frânează propensiunea spre plecarea temporară în străinătate:

- în sudul ţării, în Dobrogea, Muntenia şi Oltenia, plecarea temporară cea mai intensă nu s-a făcut din satele cu stoc mare de educaţie, ca în celelalte regiuni ale ţării;
- la nivelul Moldovei, propensiunea spre emigrare a fost potenţată în satele cu o pondere mare de absolvenţi ai şcolilor profesionale şi de ucenici;
- plecarea accentuată a tineretului din mediul rural este specifică satelor ardeleneşti;

- deficitul de ocupare salarială prin navetism rural-urban a favorizat plecarea temporară mai ales în satele din Moldova şi din Transilvania ;
- mărimea celui mai apropiat oraş a contat ca factor de diferenţiere a propensiunii de migraţie mai ales pentru satele din sudul ţării şi din Transilvania ; a contat însă diferit, pentru că în sudul ţării plecările rurale temporare în străinătate au fost făcute în special din satele apropiate de oraşe mici ; în schimb, în Transilvania, ratele similare s-au înregistrat pentru satele apropiate de oraşe mari (este probabil că prezenţa oraşului-capitală Bucureşti în sudul ţării joacă un rol important în această diferenţiere a sensului relaţiilor de favorizare a comportamentului migratoriu) ; deficitul de ofertă de forţă de muncă pentru populaţia rurală pare să fi fost maxim în regiunile sudice, în special în apropierea oraşelor mici, caracterizate de cele mai multe ori prin profil monoindustrial (cazul oraşului Roşiori de Vede, spre exemplu) ;
- o importantă variaţie regională se înregistrează şi în legătură cu rolul pe care îl are nivelul mediu de dezvoltare al judeţului în care se află satul de emigrare ; în regiunile sudice şi central-vestice, plecările temporare în străinătate s-au făcut în special din judeţe relativ slab dezvoltate ; pentru Moldova, regularitatea este de sens invers - aici plecările au fost mai intense din judeţele relativ dezvoltate.

Tipologia culturală a satelor

Constatările anterior amintite sugerează criterii ale unei tipologii a satelor din punct de vedere cultural, relevantă pentru comportamente de alegere de tipul migraţiei. Evident, cultura este înţeleasă în acest context în sensul larg al conceptului antropologic, statuat de Edward Tylor : „această totalitate complexă care include cunoaşterea, credinţa, arta, morala, dreptul, datinile şi orice alte capacităţi şi habitusuri dobândite de om în calitatea lui de membru al societăţii", ca set de cunoştinţe, credinţe, valori şi obiceiuri transmise prin socializare (Bonte, Izard, 1999, p. 682). Constatările evidenţiate cu ocazia analizei comportamentelor de migraţie temporară în străinătate trimit la ipoteza condiţionării alegerilor sociale în funcţie de valorile conjugate ale capitalului uman, simbolic şi relaţional existent la nivel comunitar. Informaţia de care dispun oamenii, valorile pe care le susţin şi relaţiile pe care le au determină, probabil, comportamentele sociale de alegere ale populaţiei la nivel comunitar (tabelul 9). Satele cu un nivel ridicat de stoc educaţional sunt

mai bogate nu numai în capital uman, ci şi în capital relaţional şi în orientări valorice de tip modern, cu accent pe raţionalitate şi deschidere la schimbare.

Pornind de la aceste criterii se poate avansa ipoteza metodologică a unor tipuri culturale de sate pentru România anilor 1990-2000 structurate în funcţie de :

- diversitatea etnico-religioasă ;
- stocul de educaţie sau de capital uman ;
- gradul de izolare a comunităţii ;
- experienţa de migraţie internă.

Tabelul 9. *Criterii pentru tipologia culturală a satelor*

Variabile latente ale tipologiei	Variabile manifeste (efectiv folosite pentru tipologie)[1]				
	Stoc de educaţie 1992 (EDSTOCK)	Ponderea imigranţilor interni în localitate, 2002 (IMIG)	Ponderea grupurilor minoritare de tip religios, 1992 (MINREG)	Ponderea maghiarilor în sat, 1992 (MAGH)	Gradul de izolare a localităţii, 1992 (ISOLATE)
Capital uman	+ + +	+ +		+ +	- -
Capital simbolic de modernitate	+	+	+/-	+/-	- - -
Capital relaţional	+ +	+ + +	+ +	+ + +	-

\+ = relaţie de semnificare de directă proporţionalitate ;
\- = relaţie negativă de semnificare de inversă proporţionalitate.

1. Stocul de educaţie şi ponderea grupurilor minoritare sunt măsurate cu ajutorul unor valori date de recensământul din 1992. Opţiunea pentru a opera cu valori din 1992, şi nu din 2002 este dată de ideea că fenomenul analizat, migraţia circulatorie în străinătate în anii 1990-2002, este determinat de valori anterioare ale structurilor culturale. Variabilele EDSTOCK şi ISOLATE sunt construite conform procedurii descrise în Sandu, 2003, p. 259. Ponderea minorităţilor etnice şi religioase din sat (MINREG) este estimată ca rădăcină pătrată din (100 – ponderea populaţiei de religie ortodoxă). Corelaţia Bravais-Pearson între MINREG şi ponderea populaţiei maghiare în sat, la nivelul anului 1992, pentru satele cu peste 19 locuitori, era de 0,50, semnificativă la nivelul p = 0,01. Ponderea populaţiei maghiare în sat este considerată la nivelul anului 1992.

În funcţie de ipoteza anterior formulată şi cu ajutorul unei analize *cluster* a rezultat o tipologie culturală a satelor României (tabelul 10). În funcţie de caracteristica definitorie, acestea pot fi tradiţionale, moderne, cu pondere mare de minorităţi religioase, cu pondere mare de minorităţi etnice, cu pondere mare de imigranţi sau, în alt registru, izolate. Primele cinci tipuri sunt date de compoziţia socioculturală a populaţiei, iar ultimul poartă marca situaţiei ecologice, de context de comunicare. Cele şase tipuri trebui înţelese nu în sensul de „clase", ci de „tipuri ideale" fundamentate teoretic şi empiric. Acelaşi sat poate fi, spre exemplu, şi izolat, şi cu stoc redus de educaţie. El va fi considerat însă ca aparţinând tipului izolat în măsura în care caracteristicile de izolare se abat mai puternic de la media naţională decât cele de educaţie.

Cele patru măsuri empirice propuse sunt relevante nu numai pentru cele trei tipuri de capital menţionate. Ele pot fi interpretate şi ca măsurători indirecte pentru propensiunea comunitară spre adoptarea atitudinilor de acceptare a alterităţii sociale. Simplul fapt de a avea în acelaşi sat persoane care au fost născute în alte localităţi, sunt de religii sau etnii diferite sau au un nivel de educaţie mai ridicat contribuie la sporirea probabilităţii de structurare a unei mentalităţi comunitare, caracterizată prin toleranţă, disponibilitate de comunicare, nivel ridicat de empatie şi de acceptare a riscului sau, altfel spus, printr-o cultură a deschiderii. Cultura comunitară a deschiderii este de aşteptat să fie mai bine structurată în comunităţile rurale cu un grad redus de izolare în raport cu oraşul, cu reţeaua rutieră.

Tipul tradiţional de sat cu stoc redus de educaţie se întâlneşte în special în judeţele sărace din estul şi sudul ţării (figura 10). Concentrarea cea mai mare de populaţie rurală cu un nivel redus de educaţie este specifică judeţelor Vaslui, Călăraşi şi Ialomiţa. În satele de tip tradiţional locuieşte aproximativ 14% din populaţia rurală a ţării. Desigur, populaţie cu un nivel redus de educaţie există într-o mult mai mare măsură în lumea rurală românească. Cifra anterioară se referă însă numai la populaţia care are domiciliul în sate de tip tradiţional.

În satele de tip izolat trăieşte aproximativ 14% din populaţia rurală. Locuirea în astfel de sate este specifică Olteniei, dar şi Brăilei, judeţelor Tulcea, Vrancea şi Botoşani. În satele care au minorităţi religioase în proporţie semnificativ mai mare decât la nivel naţional, locuiesc aproximativ 30% dintre săteni. Vestul Moldovei şi nord-vestul Transilvaniei concentrează satele cu cea mai numeroasă populaţie de acest tip. Satele cu o concentrare maximă de populaţie maghiară se află în Covasna, Harghita, Mureş şi Satu Mare. Populaţia

rurală de tip modern, cu un nivel ridicat de educaţie, este asociată în special satelor din nordul Munteniei şi din nordul Olteniei. Satele de imigranţi sunt specifice Banatului şi judeţelor cu tradiţie industrială, precum Constanţa, Braşov, Hunedoara şi Arad.

Tabelul 10. *Distribuţia satelor pe tipuri culturale*

Tipuri culturale de sate	Caracteristică definitorie	Sate		Populaţie rurală	Mărimea medie a satului
		N	%	%	
Tradiţionale	stoc de educaţie redus	2.592	21,5	14,7	571
Asociate cu izolarea	sate periferice, depărtate de oraş şi de drumuri europene	2.492	20,7	13,7	554
Cu minorităţi religioase	cu pondere de minorităţi religioase mai mare decât pe totalul mediului rural	2.284	18,9	29,2	1.286
Minoritar etnice	cu pondere mare de maghiari	741	6,1	7,0	947
Moderne	cu stoc sporit de educaţie	2.456	20,4	18,8	770
De imigrare	cu pondere mare de imigranţi veniţi din alte localităţi ale ţării	1.492	12,4	16,6	1.117
		12.057	100	100	834

Sursa: Baza COMREG, Facultatea de Sociologie şi Asistenţă Socială, Universitatea Bucureşti, 2001, recensământul populaţiei şi locuinţelor INS, 1992, 2002.

Ultimul recensământ din martie 2002 indică un număr de 13.623 sate cu cel puţin o persoană ca număr de locuitori. Dintre acestea, 12.638 sunt sate în mediul rural, iar la nivelul ruralului, satele cu peste 19 locuitori erau în număr de 12.402. Sunt clasificate numai satele care au peste 19 locuitori. 345 de sate pentru care nu am dispus de date complete au fost eliminate din analiză. Pentru fiecare dintre satele României, cu peste 19 locuitori, a fost determinat un profil cultural în funcţie de indicatorii din tabelul 9. Profilurile respective au fost clasificate automat, prin analiză *cluster*, în şase tipuri culturale de sate. Calculele ne aparţin.

Pe ansamblu se constată o puternică diferenţiere a tipurilor culturale de sat în funcţie nu atât de judeţul de domiciliu, cât mai ales în legătură cu aria culturală. Constatarea este susţinută de date indiferent dacă analiza se face în raport cu ponderea de sate de un anume tip din judeţ (figura 10) sau cu

ponderea de populaţie rurală în raport tipologia satelor)[1]. Satele de tip tradiţional cu un nivel redus de educaţie şcolară sunt specifice estului Moldovei, sudului şi vestului Munteniei şi sudului Olteniei. Satele izolate apar cu pondere mare în special în cele două arii culturale ale Olteniei, în Alba-Hunedoara şi în Dobrogea (prin Tulcea).

Tipul de sat cu populaţie consistent marcată prin diversitate religioasă este specific vestului Moldovei şi Transilvaniei, exceptând aria Covasna-Harghita (figura 10). Satele cu specific maghiar sunt localizate mai ales în Covasna, Harghita şi Maramureş-Satu Mare. Satele al căror specific cultural decurge în principal din stocul sporit de educaţie – în condiţii de omogenitate etnic--religioasă de populaţie românească ortodoxă – sunt cele din nordul Munteniei şi din Oltenia. În fine, ariile culturale rurale cu profil marcat în special prin ponderea mare a imigranţilor din alte localităţi ale ţării sunt Banat, Arad--Bihor, Alba-Hunedoara şi Braşov-Sibiu[1].

Atât satele tradiţionale, cât şi cele izolate sunt sărace. În primul caz însă, sărăcia este asociată mai mult cu compoziţia populaţiei – stoc redus de educaţie, pondere scăzută a salariaţilor etc. –, iar în cel de-al doilea cu izolarea satului (tabelul 11).

Satele de imigrare au compoziţia de populaţie de maximă favorabilitate pentru dezvoltare, cu mulţi tineri şi un stoc ridicat de educaţie şcolară. Firesc, acestea au şi nivelul general de dezvoltare cel mai ridicat. În ordinea descrescătoare a nivelului mediu de dezvoltare urmează satele cu maghiari şi cele „moderne".

---

1. Asocierea puternică dintre tipul cultural de sat şi aria culturală ca tip regional nu este un artefact statistic, ci reflectă o relaţie stabilă în planul realităţii. Un singur indicator este comun în cele două clasificări. Este vorba despre măsurarea compoziţiei religioase a populaţiei prin referire la ponderea minorităţilor de rit neortodox. Aceasta apare, în expresii de calcul diferite, atât în tipologizarea satelor, cât şi în cea a judeţelor pe arii culturale. În tipologia judeţelor pe arii culturale am operat, spre deosebire de tipologia satelor, cu indicatori referitori la nivelul dezvoltării rurale, nivelul dezvoltării urbane, ponderea de teren arabil din totalul de teren agricol şi localizarea pe regiuni istorice (Sandu, 1999, pp. 146-148). Rezultă că suprapunerile puternice între tipul cultural de judeţ şi tipul cultural de sat au un fundament de realitate socioculturală, şi nu unul de mod de calcul. În fapt, cele două tipologii se susţin reciproc sub aspectul validităţii.

1. Aceste constatări se bazează pe analiza reziduurilor standardizate ajustate pentru un tabel de contingenţă dat de intersectarea tipului cultural de sat cu aria culturală, folosind satul ca unitate de analiză. Au fost avute în vedere numai satele din mediul rural cu mai mult de 19 locuitori.

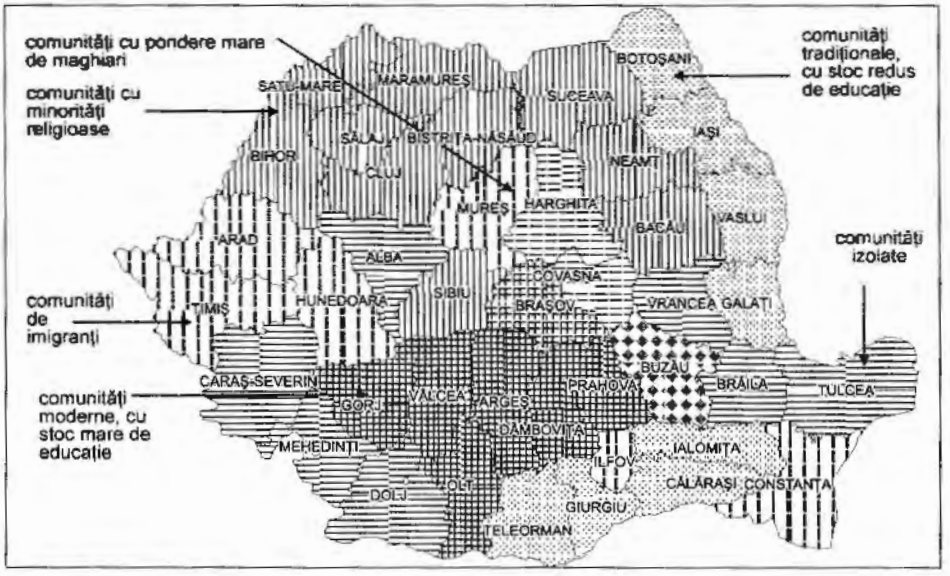

Figura 10. *Judeţele în funcţie de tipul cultural dominant de sat*

Cultura rurală dominantă a judeţului este aproximată prin tipul dominant de sat din judeţ (ponderea tipului de sat specific în totalul satelor din judeţ la recensământul din 2002). De exemplu, tipul cultural dominant de sat la nivelul judeţului Alba este cel „izolat". La fel se întâmplă cu Tulcea, Vrancea, Brăila şi sudul Olteniei. Calcule proprii.

Indicatorul agregat cel mai relevant pentru tipul de cultură locală este cel care estimează rata de fertilitate. Cu cât aceasta este mai ridicată, cu atât este mai probabilă prezenţa unor mentalităţi tradiţionale în legătură cu reproducerea populaţiei, cultura sanitară sau cultura de tip religios. Indicele respectiv are valori maxime, aşa cum era de aşteptat, pentru satele tradiţionale şi valori minime în cele de imigrare.

Nu este încă suficient de clar din ce anume derivă profilul specific al satelor cu o pondere ridicată de minorităţi religioase. Este vorba despre implicaţii ale diversităţii religioase sau ale altor factori încă neidentificaţi, asociaţi însă cu diversitatea religioasă? Ridic această întrebare ca eventual temei pentru cercetări viitoare. Datele disponibile sugerează ipoteza unui profil specific asociat cu diversităţi sociale cumulative, de tip religios, educaţional şi de experienţă de migraţie.

Tabelul 11. *Profilul sociodemografic al fiecăruia dintre cele şase tipuri culturale de sate*

Caracteristici ale tipului de sat	Tipul cultural de sat						Total
	Tradiţional	Asociat cu izolarea	Cu minorităţi religioase	Minoritar-etnic (cu maghiari)	Modern	De imigrare	
Vârsta medie a populaţiei adulte (ani), 2002	50,4	49,6	47,3	47,2	48,2	46,1	48,0
Stoc mediu de educaţie, 2002	7,1	7,4	7,7	8,1	8,2	8,4	7,8
Ponderea populaţiei care a absolvit şcoli postgimnaziale	23,1	25,3	30,1	34,7	38,2	40,9	32,1
Copii născuţi vii la 1.000 femei de 15-49 ani, 1992	1.905,5	1.894,8	1.811,5	1.651,9	1.692,1	1.621,5	1.771,7
Salariaţi la 1.000 locuitori, 2002	100,1	109,3	160,1	208,9	194,8	251,8	169,8
Navetişti la 100 salariaţi	44,8	38,7	49,3	44,8	59,1	52,1	49,2
Indicele dezvoltării satului DEVSAT*	-3,7	-4,5	5,0	10,8	7,5	14,2	4,8

Indicatorii sunt calculaţi pe totalul satelor, cu date ale recensământului populaţiei şi locuinţelor din 1992 sau din 2002. Mediile pe sat au fost ponderate cu populaţia satului.

* Pentru modul de calcul, vezi Sandu, 2003, p. 139. Scorul factorial a fost înmulţit cu 10. Calculele ne aparţin.

Specificitatea culturală a celor şase tipuri de sate este pe deplin argumentată şi cu ajutorul datelor de sondaj; la acest nivel de analiză rezultă cu claritate o susţinere a ipotezei iniţiale de clasificare a satelor în funcţie de configuraţia formelor de capital (tabelul 12).

Tabelul 12. *Profilul sociocultural al fiecăruia dintre cele şase tipuri culturale de sate*

Caracteristici ale tipului de sat	Tipul cultural de sat						Total
	Tradiţional	Asociat cu izolarea	Cu minorităţi religioase	Minoritar-etnic (cu maghiari)	Modern	De imigrare	
% merg la oraş cel puţin o dată pe săptămână pentru cumpărături	6	4	10	13	17	17	12
Capital relaţional RELAŢII*	0,66	0,92	1,15	2,10	0,88	0,95	1,03
% cu autoturism	15	17	21	33	25	26	23
% citesc ziare cel puţin o dată pe săptămână	19	21	26	45	26	31	27
% vizionează emisiunile televizate cel puţin o dată pe săptămână	76	79	79	85	82	83	80
% au încredere în Biserică	95	85	92	85	90	90	90
% au încredere în guvern	40	44	28	27	33	21	31
% au încredere generalizată în oameni	29	25	33	43	34	33	33
% optimişti (cred că vor trăi mai bine peste un an)	19	32	26	11	25	26	24

Indicatorii au valori estimate pe baza datelor de sondaj BOP-FSD, 2003 - date cumulate (numai mediul rural - 1.857 persoane).

* Indice de numărare a instituţiilor/situaţiilor la nivelul cărora persoana intervievată are relaţii utile (spital, tribunal, primărie, poliţie, bancă, pentru obţinerea unui loc de muncă, la conducerea judeţului, pentru afaceri, în străinătate). Calculele ne aparţin.

Capitalul relaţional maxim este înregistrat în satele cu minorităţi etnice sau religioase. Consumul mediatic, semn al capitalului uman, este mult mai mare în satele de imigranţi, cu maghiari şi de tip modern, comparativ cu cele

tradiţionale, izolate şi cu minorităţi religioase. Cultura critică, parte a capitalului simbolic, este prezentă în special în satele de imigranţi şi de maghiari. Aici neîncrederea în guvern este maximă. Tradiţionalismul religios (încredere mare în Biserică) este specific satelor tradiţionale şi cu minorităţi religioase. În fine, definirile sociale ale situaţiei personale diferă puternic de la un tip de sat la altul. Izolarea aduce cu ea optimism.

Întreaga dinamică de tip cultural poartă amprenta compoziţiei sociale a populaţiei şi intensităţii interacţiunii cu oraşul. Satele cu un nivel de dezvoltare peste medie şi cu o orientare valorică accentuată spre modernitate sunt mult mai active sub aspectul interacţiunii cu oraşul. Ponderea celor care merg cel puţin o dată pe săptămână la oraş pentru cumpărături este de aproape trei ori mai mare în satele de imigrare şi în cele moderne, comparativ cu situaţia din satele tradiţionale sau izolate (tabelul 12).

Între tipul cultural de sat şi tipul de experienţă de plecare temporară în străinătate există o puternică asociere (tabelul 13): lipsa de experienţă de migraţie este specifică, aşa cum era de aşteptat, satelor de tip tradiţional şi izolat; comunităţile cu maximă experienţă de migraţie temporară în străinătate sunt caracteristice satelor cu o pondere mare de maghiari; comunităţile cu un nivel mediu de experienţă migratorie sunt specifice satelor de imigrare (cu populaţie sosită din alte localităţi ale ţării); comunităţile în faza incipientă a procesului de migraţie circulatorie externă sunt prezente în special în satele moderne, cu stoc mare de educaţie.

Deşi datele disponibile sunt de tip sincronic, măsurate la un moment dat, ele sugerează o ipoteză interpretativă asupra valurilor de emigrare temporară din mediul rural în străinătate. Primul val, la începutul anilor '90, pare să fi fost cel al emigranţilor din satele cu o pondere mare de minorităţi etnice. A urmat valul din satele în care experienţa alterităţii şi capitalul social necesar au fost asigurate prin diversitate religioasă şi prin experienţă de migraţie în interiorul ţării. Cel de-al treilea val pare să fie cel al plecărilor din satele omogene din punct de vedere religios şi etnic, fără experienţă de migraţie internă, dar cu stoc mare de educaţie.

Tabelul 13. *Tipuri de sate în funcţie de profilul cultural dominant şi de experienţa de migraţie circulatorie internaţională*

Sate de cultură**	Tipul de sat în funcţie de experienţa migratorie*				Total
	Fără experienţă de migraţie (sub 1‰)	În fază incipientă (1‰-10‰)	În fază intermediară (10‰-30‰)	În fază avansată (peste 30‰)	
Tradiţională	36,5	29,5	22,8	11,1	100
Asociate cu izolarea	33,6	29,2	25,3	11,9	100
Minoritar religioasă	8,9	27,5	34,7	28,9	100
Minoritar etnică	6,7	16,2	31,8	45,2	100
Modernă	19,3	38,1	28,1	14,6	100
De imigrare	13,6	28,6	36,0	21,8	100
Total sate	22,5	29,9	28,8	18,8	100

* Măsurată prin rata de prevalenţă a migraţiei temporare externe. Sunt considerate numai satele cu peste 19 locuitori.

** Tipologia culturală a satelor a fost generată prin analiza *cluster* în funcţie de variabilele referitoare la izolarea satului, ponderea imigranţilor, ponderea minorităţilor religioase şi ponderea maghiarilor.

Câteva concluzii privitoare la tipologia culturală

- Înţelegerea migraţiei circulatorii româneşti (şi, în genere, a oricărui fenomen de alegere socială) nu se poate face decât specificat şi în sistem. „Specificat" se opune lui „global", pe ansamblul fenomenului, iar „în sistem" se opune abordării atomate, punctuale, care rupe migraţia externă de cea internă. Specificarea este necesară pe etape, modalităţi de realizare a migraţiei şi tipuri de comunităţi de origine, iar pentru mediul rural, pe tipuri culturale de sate.
- La momentul actual se disting patru tipuri de comunităţi rurale din punctul de vedere al intensităţii migraţiei externe: fără migraţie, cu migraţie de nivel redus, mediu şi ridicat. Ultimele trei tipuri corespund unui număr de trei faze ale procesului de constituire a experienţei comunitare de migraţie, incipient, intermediar şi avansat.
- Există şase tipuri culturale de sat, identificate în funcţie de configuraţia capitalurilor de tip uman, simbolic şi relaţional: tradiţional, izolat, cu minorităţi religioase, cu minorităţi etnice (maghiară, în special), moderne, de imigrare.

- Tipurile trebuie să fie înţelese nu în sensul de „clase", ci de „tipuri ideale", de clasificări în care se pune accent diferenţiat pe caracteristici diferite ale clasei, în funcţie de opţiunile teoretice sau de argumentele empirice. Acelaşi sat poate fi, spre exemplu, şi izolat, şi cu stoc redus de educaţie, dar el va fi considerat de tip izolat dacă abaterea sa de la media de izolare este mai mare decât abaterea de la media de educaţie.
- Cele şase tipuri culturale de sat se prezintă în bună măsură ca blocuri regionale (figura 10). Ele nu sunt distribuite aleatoriu pe teritoriul ţării. Principalul bloc al satelor de imigranţi este localizat în vestul ţării, în zona Timiş, Arad şi Hunedoara. Blocul satelor cu o pondere semnificativă de maghiari este în vestul Transilvaniei. Satele tradiţionale cu stoc redus de educaţie sunt distribuite în două blocuri, în estul Moldovei şi în sudul Munteniei. Aria continuă cea mai extinsă de sate izolate este identificabilă în vestul Olteniei şi în sudul Banatului. Nordul Munteniei şi nordul Olteniei constituie regiunile dominate de satele aşa-zis moderne, cu capital educaţional ridicat. Satele cu o pondere sporită de minorităţi religioase sunt specifice nordului ţării şi vestului Moldovei. Exceptând tipul de sat cu o pondere mare de maghiari, toate celelalte sunt distribuite pe configuraţii spaţiale care transgresează graniţele de regiune istorică.
- Harta satelor pe faze de migraţie se suprapune în bună măsură cu harta satelor pe tipuri culturale. Perechile de „faze-tip cultural de sat" sunt: experienţă avansată de migraţie-cultură de tip minoritar etnică; experienţă de migraţie de nivel intermediar-cultură de tip minoritar religioasă şi de imigrare; fază incipientă de emigrare temporară în străinătate-cultură rurală de tip modern.
- Pentru începutul procesului, tipul cultural de sat a contat, se pare, mai mult decât nivelul de dezvoltare al acestuia.
- Migraţia rurală externă a fost în mare măsură şi un răspuns la modificările din cea internă, la declinul navetismului rural-urban adus de declinul industrial-urban şi la migraţia de revenire de la oraş la sat.
- Cele şase tipuri de sate – tradiţional, izolat, cu minorităţi religioase, cu minorităţi etnice, moderne şi de imigrare – definesc o tipologie posibilă a satelor ţării. Pot exista şi altele. Ideea centrală de structurare a tipologiei este cea de „cultură a deschiderii" (Sandu, 2003, pp. 111-119). O astfel de cultură este cu atât mai puternic structurată cu cât potenţialul de acceptare a diversităţii şi riscului calculat este mai mare. Valorile ridicate ale toleranţei, capitalului relaţional şi comunicării cu lumea exterioară sunt indicatori ai unei astfel de culturi. Satele de tip modern, de imigrare şi cu minorităţi etnice au o mai mare probabilitate de a practica modelele asociate

propuse, comparativ cu cele care operează numai pe criterii de nivel de dezvoltare. Este probabil ca o tipologie culturală a satelor, de genul celei propuse prin acest studiu, să servească cercetării sociologice şi antropologice în mai mare măsură decât tipologiile centrate pe ideea de dezvoltare sau sărăcie comunitară.

- Pe linie de consecinţe ale migraţiei, circulaţia migratorie din mediul rural în străinătate este de aşteptat să contribuie:
  - în primul rând, la reducerea sărăciei comunitare din zonele nesărace;
  - la accentuarea decalajelor de dezvoltare dintre ruralul sărac în capital socioumanşi ruralul bogat în capital sociouman.
- Din perspectiva politicilor de dezvoltare rurală ar fi de menţionat nevoile de:
  - considerare a particularităţilor şi consecinţelor migraţiei în proiectarea politicilor respective;
  - dezvoltare microregională pe zone rurale/urbane centrate pe oraşe mici;
  - facilitare a antreprenoriatului bazat pe resurse de migraţie.

Satele pe scala sărăcie-dezvoltare comunitară[1]

Identificarea satelor sărace de pe teritoriul ţării constituie o problemă de interes practic major. Diferite programe sau proiecte de dezvoltare rurală ţintesc tocmai astfel de comunităţi. Ce înseamnă un sat sărac? Şi, după ce am adoptat o definiţie sau un set de criterii, cum identificăm, cu eforturi minime, satele sărace? Unde sunt situate acestea pe teritoriul ţării? Dar satele bogate? În afară de multitudinea de factori istorici, greu de captat în abordări cantitative, ce explică nivelul de dezvoltare al unui sat? Toate acestea sunt întrebări de „atlas social rural". Lor le este consacrată secţiunea de faţă.

Mai exact, ceea ce avem în vedere nu este totuşi un atlas social al României rurale. Întreprinderea ar fi una de anvergură şi ar necesita un alt gen de context decât acesta. Ceea ce vizăm aici este prezentarea caracteristicilor esenţiale ale unui atlas social al dezvoltării comunităţilor săteşti ale ţării. Dezvoltarea ca set de oportunităţi pentru satisfacerea nevoilor socioumane (Sen, 1999) va fi urmărită la nivel comunitar, de sat. Interesul major va fi acela de a identifica nivelul relativ de dezvoltare al satelor, în raport cu media naţională. Măsuri de tip absolut, de genul celor încercate prin indici ai sărăciei absolute, sunt greu, dacă nu imposibil de realizat pe o realitate

1. O formă prescurtată a subcapitolului a apărut în „Raportul Naţional al Dezvoltării Umane. 2003-2005".

multidimensională, în condiţiile unui fond redus de date relevante de cuprindere naţională. Centrarea pe dezvoltarea comunitară relativă şi pe disparităţile de dezvoltare dintre sate, din perspectiva socială, definesc abordarea pe care ne-o propunem în continuare.

„Perspectiva socială" în măsurarea nivelului de dezvoltare al comunităţilor locale se defineşte, în cazul de faţă, prin interesul pentru :

- capitalul uman ;
- capitalul social ;
- locuirea.

Indicele dezvoltării satului

Desigur, dacă mergi şi vezi direct, îţi poţi da seama (cu riscurile de rigoare asociate conceptualizării explicite sau implicite pe care o adopţi) dacă satul este bogat sau sărac. Dar când ai de-a face cu o realitate care „trăieşte" prin aproximativ 13.000 de „fiinţe sociale", cum pot fi considerate satele, decizia este mai greu de luat. Punctul de pornire trebuie să îl constituie un set redus de indicatori care să satisfacă două condiţii. Pe de o parte să aibă un grad sporit de relevanţă pentru dezvoltare, iar pe de altă parte, să existe date disponibile pentru măsurarea lor la nivel naţional, sat după sat. Pornind de la aceste premise şi de la interesul explicit pentru aspectele sociale ale dezvoltării, vom opta pentru un indice al dezvoltării satului (DEVSAT) construit prin agregarea a patru indici componenţi[1] referitori la capitalul uman, capitalul vital, condiţiile de locuire (capitalul material) şi gradul de izolare a comunităţii (vezi figura 11).

DEVSAT realizează o măsurare indirectă a bunăstării comunitare prin raportare la condiţiile de capital uman, material şi social care fac posibil un consum sporit de bunuri publice şi private[2].

1. În varianta anterioară de construire a indicelui pentru anul 1998 (Sandu, 2003) au fost folosite în plus şi variabile referitoare la capitalul simbolic (rata generală a fertilităţii) şi caracteristicile demografice ale comunei din care face parte satul. Noua variantă a indicelui este menită să asigure comparabilitatea estimărilor pentru 1992 şi 2002. Ca funcţionalitate şi mod de calcul, DEVSAT este similar cu „indicele deprivării multiple" IMD2000 calculat pentru arii mici (*wards*) în Marea Britanie, DETR, 2000.
2. Măsurările directe ale bunăstării, de tipul ratelor de sărăcie, sunt realizate prin estimarea nemijlocită a veniturilor sau a cheltuielilor de consum.

Capitalul uman al unei comunităţi este estimat atât prin stocul de educaţie, cât şi prin caracteristici ale ocupării (agricolă/neagricolă, salarială/nesalarială). Gradul de izolare a satului este presupus a fi cu atât mai mare cu cât distanţa faţă de cel mai apropiat oraş este mai mare, iar satul este de tip periferic (pe teritoriul său nu se află sediul primăriei). Izolarea în sine este o estimare indirectă a capitalului relaţional intercomunitar. Cu cât satul este mai izolat, cu atât este mai probabil ca locuitorii săi să dispună de mai puţine relaţii în afară, la nivelul altor comunităţi. Aceeaşi izolare semnifică însă şi şansele de accesibilitate la servicii sociale extracomunitare sau la oportunităţi de loc de muncă. Altfel spus, izolarea este o variabilă de estimare indirectă pentru nivelul pe care îl au toate stocurile de capital comunitar.

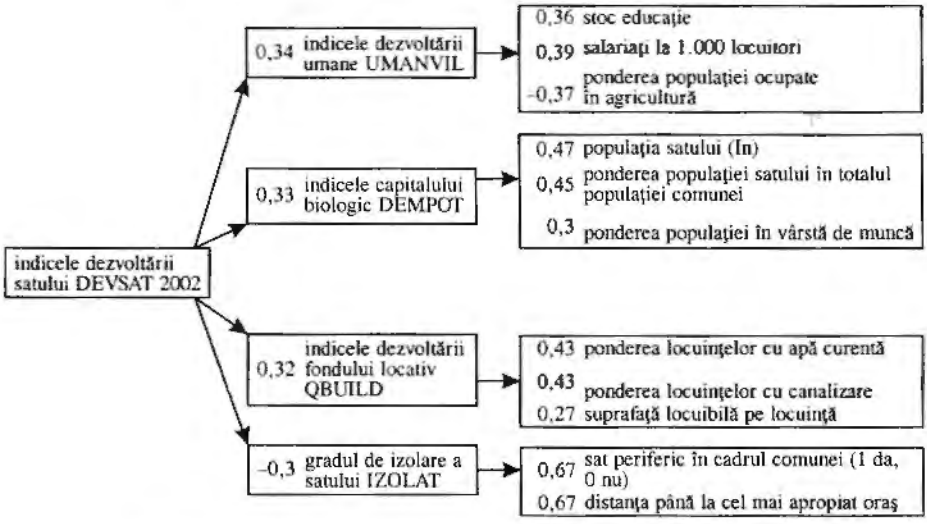
indicele dezvoltării satului DEVSAT 2002
0,34 indicele dezvoltării umane UMANVIL
0,36 stoc educaţie
0,39 salariaţi la 1.000 locuitori
-0,37 ponderea populaţiei ocupate în agricultură
0,33 indicele capitalului biologic DEMPOT
0,47 populaţia satului (ln)
0,45 ponderea populaţiei satului în totalul populaţiei comunei
0,3 ponderea populaţiei în vârstă de muncă
0,32 indicele dezvoltării fondului locativ QBUILD
0,43 ponderea locuinţelor cu apă curentă
0,43 ponderea locuinţelor cu canalizare
0,27 suprafaţă locuibilă pe locuinţă
-0,3 gradul de izolare a satului IZOLAT
0,67 sat periferic în cadrul comunei (1 da, 0 nu)
0,67 distanţa până la cel mai apropiat oraş

Figura 11. *Indicatorii componenţi ai indicelui de dezvoltare a satului DEVSAT2002*[1]

Graficul prezintă în mod simplificat o factorială de factoriale. Cifrele indică valorile coeficienţilor scorului factorial pentru fiecare dintre cele 5 factoriale rulate independent. Indicii pentru UMANVIL, DEMPOT şi QBUILD au fost generaţi pe baza datelor de recensământ RPL-INS, 2002. Responsabilitatea calculelor ne revine în întregime. În analiză au fost reţinute numai satele din mediul rural cu peste 19 locuitori

1. DEVSAT92 calculat după acelaşi algoritm ca şi pentru 2002, dar folosind date din 1992, are la bază configuraţii factoriale foarte asemănătoare cu cele din 2002. Coeficienţii scorurilor factoriale pentru indicele DEVSAT92 sunt 0,35 pentru UMANVIL şi, în continuare 0,35, DEMPOT, 0,30 QBUILD şi, respectiv -0,34 IZOLAT.

(12.402). După eliminarea cazurilor pentru care nu am dispus de măsuri ale distanţei faţă de cel mai apropiat oraş, în calculul pentru factorială au rămas 12.092 cazuri. Factorul generat prin PCA-VARIMAX explică 58% din variaţia din matricea de date.

Gradul de izolare pare să fie condiţionarea fundamentală pentru stocurile de capital uman şi biologic (vital) existente la nivelul comunităţii[1]. Satele periferice în cadrul comunei şi relativ depărtate de oraşe sunt cele mai sărace. La nivelul lor, populaţia are o compoziţie foarte puţin favorabilă dezvoltării - cu nivel redus de educaţie, pondere mare a ocupării în agricultură, puţini salariaţi, pondere redusă a persoanelor în vârstă de muncă şi localizare în comunităţi de dimensiune redusă. Dotarea gospodăriilor şi calitatea fondului locativ nu depind direct de gradul de izolare. Ceea ce contează pentru calitatea fondului locativ sunt în special stocul comunitar de capital uman, nivelul mediu de educaţie şi de ocupare salarială, neagricolă a populaţiei locale (figura 12).

Indicele DEVSAT[2] construit după metodologia anterior descrisă se dovedeşte a fi valid inclusiv în modele de explicare a unor comportamente economice şi culturale ale populaţiei rurale.

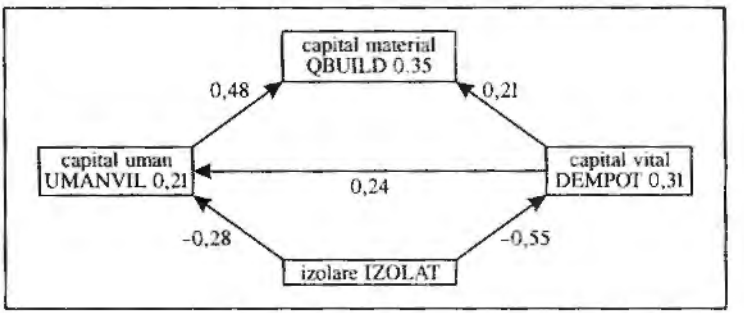

Figura 12. *Structura relaţiilor între formele de capital comunitar la nivel de sat*

Modelul a fost testat în AMOS5 şi are o bună adecvare la date: P = 0,04, AGFI = 0,998, RMSEA = 0,016. În grafic sunt prezentaţi coeficienţii beta. P este dat în ipoteza că datele ar reprezenta un eşantion temporal.

1. Un posibil model *path* cu cele patru variabile componente ale indicelui DEVSAT indică o variaţie direct proporţională a capitalului material de locuire (QBUILD) în funcţie de capitalul uman şi de cel vital. Gradul de izolare a satului are influenţe directe negative, de inversă proporţionalitate asupra capitalului uman şi asupra celui vital.
2. O variantă redusă a indicelui DEVSAT a fost construită prin eliminarea variabilei IZOLAT atunci când am avut de operat analize care să pună în evidenţă numai condiţionările de capital uman şi material ale sărăciei comunitare.

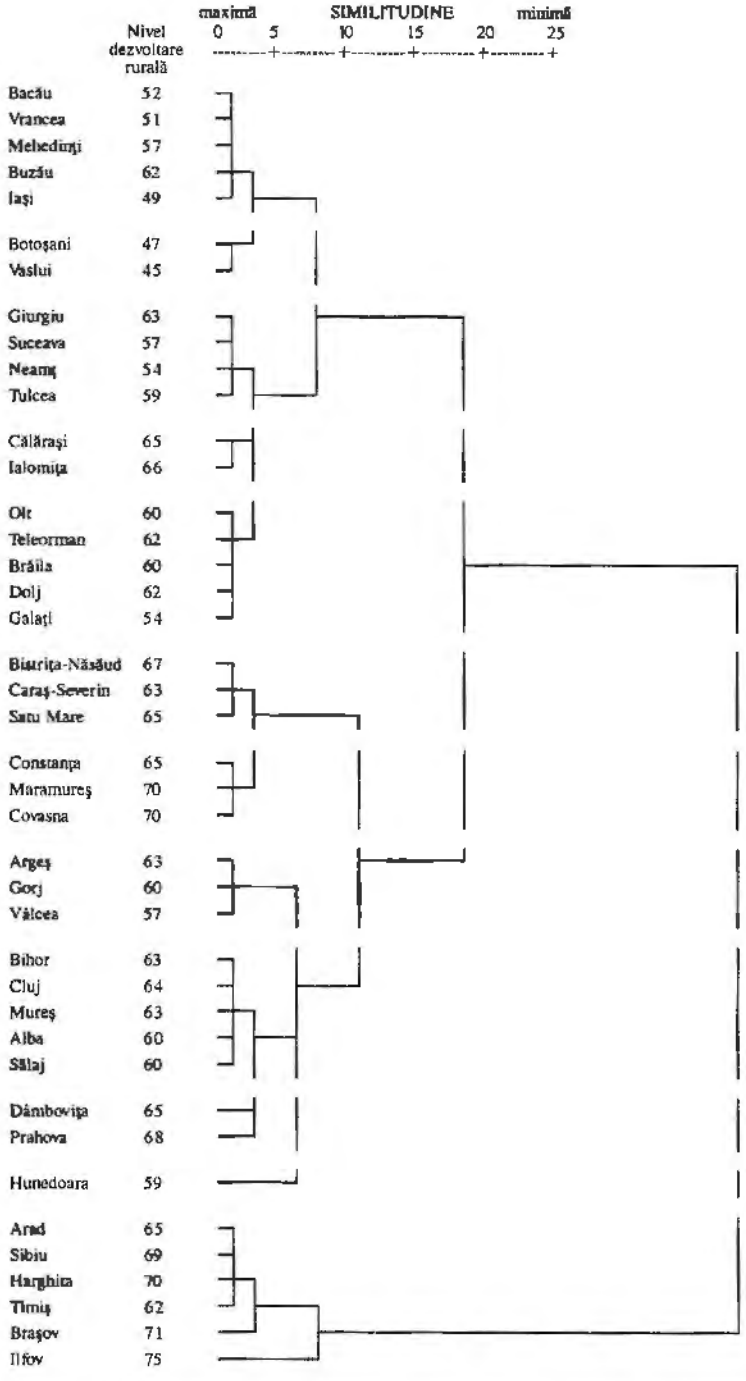

Figura 13. *Gradul de similitudine a județelor în funcție de nivelul și profilul de dezvoltare socială rurală*

Scorul factorial DEVSAT a fost transformat prin scoruri Hull cu media 50 şi abaterea standard 14. Valorile judeţene au fost calculate ca medii ale valorilor DEVSAT ponderate cu populaţia satului în 2002. Gruparea judeţelor a fost realizată prin analiza *cluster* (distanţe euclidiene, metoda celui mai depărtat vecin).

Unde sunt satele de maximă dezvoltare/sărăcie

Nivel regional

Sărăcia comunitară rurală atinge, la nivelul anilor 2000, cel mai ridicat nivel din estul Moldovei pe banda Botoşani-Iaşi-Vaslui (vezi figurile 13 şi 14). Cea de-a doua arie de concentrare a satelor sărace (la un nivel de sărăcie mai redus decât în Moldova) se află în Oltenia (cu excepţia Doljului) şi în sud-vestul Transilvaniei (Alba şi Hunedoara). Nucleul estic de sărăcie Botoşani-Iaşi--Vaslui se continuă pe axa nord-sud prin judeţele sudice ale Moldovei, Bacău--Vrancea, şi în nordul Munteniei, în Buzău.

Compararea celor două hărţi din figura 14 realizate cu date de la ultimele două recensăminţanturi indică acţiunea unor procese de puternică reconfigurare a dezvoltării sociale rurale la nivel judeţean. În intervalul 1992-2002 s-au desfăşurat procese care au dus la[1]:

a) concentrarea sărăciei comunitare rurale severe în judeţele din Moldova;
b) declin de dezvoltare: judeţele foarte sărace ale Moldovei – Botoşani, Iaşi şi Vaslui – au devenit şi mai sărace la nivel de mediu rural; cel mai puternic declin de nivel relativ de dezvoltare socială se înregistrează pentru judeţele Galaţi şi Neamţ; în decursul celor zece ani intercensitari, acestea au trecut din categoria judeţelor sărace în cea imediat inferioară, de „foarte sărace";
c) reducerea sărăciei: sărăcia din satele din sudul Munteniei, puternic manifestă în anii '90, s-a diminuat considerabil în anii 2000; judeţele Ialomiţa, Teleorman şi Giurgiu au înregistrat creşteri ale indicelui mediu de dezvoltare a satelor de peste 8%; judeţele care au realizat cea mai spectaculoasă ieşire din starea de sărăcie severă se află în Oltenia (Mehedinţi şi Vâlcea), la care se adaugă Ialomiţa, Maramureş şi Satu Mare;
d) diminuarea decalajelor de dezvoltare: pe ansamblu pare să fi acţionat un proces de reducere a disparităţilor sociale de dezvoltare rurală; numărul

1. În formă sumară, fără detalii de argumentare, concluziile sunt prezentate şi în capitolul la care am colaborat pentru *Raportul Naţional al Dezvoltării Umane. 2003-2005. România. Guvernare locală şi dezvoltare umană*, PNUD, Bucureşti, 2005, p. 68.

judeţelor care se aglomerează spre centrul scalei de dezvoltare creşte de la 11 în 1992 la 15 în 2002 ; cele patru judeţe care în 1992 aveau gradul maxim de dezvoltare rurală – Sibiu, Braşov, Harghita şi Ilfov – înregistrează, la nivelul anului 2002, o mai mică distanţare faţă de media naţională ; amplitudinea de „dezvoltare- sărăcie comunitară rurală" s-a menţinut la un nivel foarte apropiat la cele două momente de referinţă.

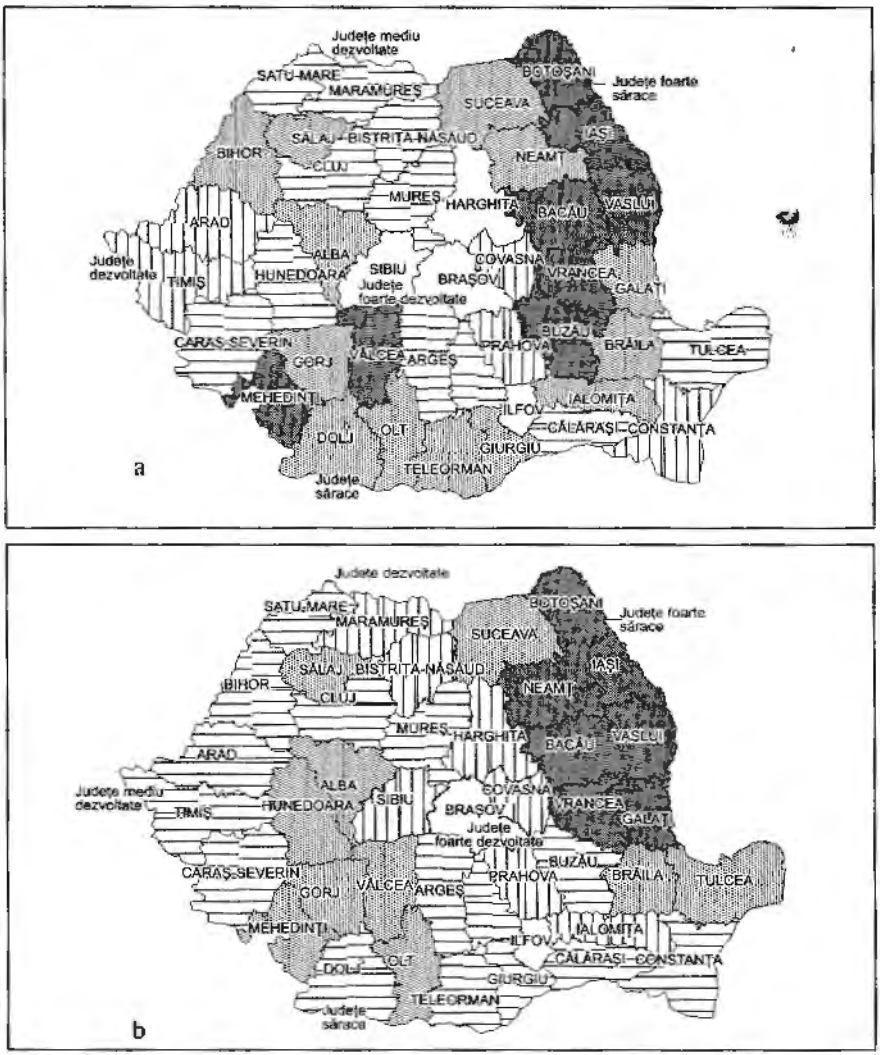

Figura 14. *Nivelul mediu de dezvoltare socială a satelor pe judeţe : 1992 (a), 2002 (b)*

Nivel comunal

Reprezentarea cartografică a sărăciei la nivel de comună evidenţiază faptul că, exceptând estul Moldovei, marcat de sărăcie compactă la nivel de judeţ, în restul ţării sărăcia rurală se manifestă pe arii subjudeţene (vezi figura 15). Comunele sărace din insulele de sărăcie se află situate, majoritar, la marginea judeţelor, departe de marile axe de circulaţie rutieră. Constatarea este în linie cu ideea geografilor şi sociologilor care susţin că „drumul face viaţa socială". Drumurile de rang european trec de obicei prin centrele judeţene, iar acestea, la rândul lor, se află situate preponderent în centrul judeţului. În conseeinţă, satele de la margine de judeţ ajung frecvent să fie departe şi de drumurile modernizate, şi de marile oraşe.

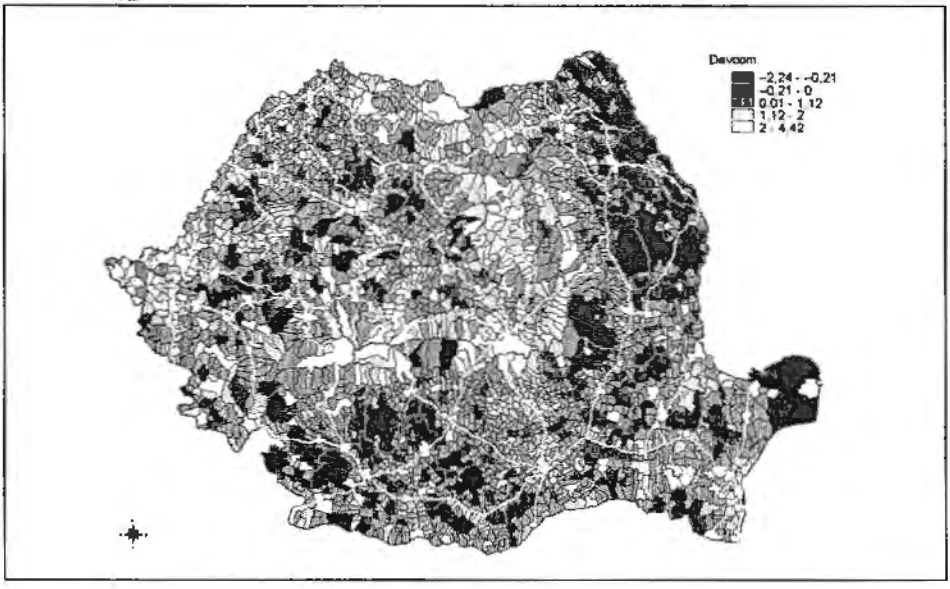

Figura 15. *Comunele în funcţie de nivelul de dezvoltare, 2002*[1]

1. Harta la nivel de comună a fost prezentată iniţial în cadrul dezbaterilor CASPIS asupra hărţilor sărăciei. Aplicaţia pentru realizarea hărţii a fost rulată de Amalia Virdol de la CASPIS.

Nivel de sat

Viaţa socială a satelor este puternic dependentă de localizarea lor, de oportunităţile pe care le oferă oraşul, drumul şi accesibilitatea instituţională. Satele cele mai sărace sunt cele izolate în câmpie, departe de drumuri modernizate şi de oraşe mari şi cu statut periferic în cadrul comunei de care aparţin. La celălalt pol, cu şanse sporite de bunăstare, sunt satele de deal/munte, apropiate de drumuri europene şi de oraşe mari, cu statut de centru la nivel de comună.

Satele „centrale"[1] în cadrul comunei sunt cele pe teritoriul cărora se află primăria şi, de regulă, principalele centre de furnizare a serviciilor comunitare de tip sanitar, educaţional şi economic. Prezenţa sediului primăriei pe teritoriul satului este un fapt administrativ care, în timp, aduce beneficii în special sub aspectul şanselor de modernizare a infrastructurii fizice şi sociale. Funcţionează şi relaţia de sens invers: anumite sate au fost desemnate centru de comună dat fiind nivelul lor sporit de dezvoltare. Cum inerţia satului centru de comună este foarte mare, rezultă că o serie de bunuri comunitare ajung să fie asigurate preponderent pentru satul „cu primăria" tocmai în virtutea centralităţii sale administrative şi, de multe ori, spaţiale. Şansele sporite de comunicare cu oraşul şi de accesibilitate instituţională acţionează ca principală forţă de atracţie a migranţilor dinspre satele periferice spre cel central în spaţiul aceleiaşi comune. Migraţia intracomunală ajunge astfel să contribuie la accentuarea decalajelor de dezvoltare dintre satele centrale şi cele periferice. Ca urmare a acţiunii tuturor mecanismelor menţionate, satele centrale înregistrau, în 2002, un nivel mediu de dezvoltare socială de 1,3 ori mai mare decât cele de tip periferic.

Oportunităţile de comunicare asociate cu plasarea satului în apropierea unui drum modernizat sporesc considerabil şansele de dezvoltare socială (vezi tabelul 14), independent de statutul central sau periferic al satului de referinţă.

Tot în seria condiţionărilor de dezvoltare de factură ecologică este de menţionat şi mărimea oraşului vecin: satele apropiate de oraşele mari tind să fie mai dezvoltate decât cele aflate în preajma unor oraşe mici.

1. La recensământul din anul 2002, la nivelul mediului rural, se înregistrau 12.401 sate cu peste 19 locuitori. Populaţia mediană a unui sat periferic de peste 19 locuitori era de 392 persoane, faţă de 1.415, cifra corespunzătoare pentru satul de tip central. Satul central median era de 3,6 ori mai mare decât cel periferic, iar satul mediu central avea de 3,4 ori mai mulţi locuitori decât cel periferic. Din totalul populaţiei rurale, 52% locuiau în sate periferice.

Mediul natural, situarea satului în zone de deal/munte sau de câmpie, influenţează şansele de dezvoltare prin intermediul structurii ocupaţionale a populaţiei. Ocuparea agricolă specifică zonelor de câmpie are asociate venituri mai reduse şi, implicit, un nivel de viaţă mai scăzut decât în cazul satelor de deal-munte. Diferenţierile asociate cu zona geografică nu sunt însă numai de tip agricol/neagricol. Contează şi natura ocupării agricole. Satele de deal--munte au în mai mare măsură condiţii favorabile pentru creşterea animalelor, activitate căreia îi sunt asociate venituri mai mari decât cele din cultura plantelor cerealiere, specifică zonelor de câmpie.

Tabelul 14. *Nivelul mediu de dezvoltare a satelor* în funcţie de localizare, 2002*

Localizarea satului faţă de drumul european	Oraşul cel mai apropiat are	Sat central		Sat periferic		Total sate
		de deal-munte	de câmpie	de deal-munte	de câmpie	
Departe	sub 100 mii locuitori	65,4	55,8	48,5	42,4	49,2
Departe	peste 100 mii locuitori	62,8	59,4	47,8	44,3	49,1
Aproape	sub 100 mii locuitori	70,1	61,6	52,9	46,5	53,2
Aproape	peste 100 mii locuitori	69,7	70,5	51,9	51,9	55,9
Total sate		65,3	59,3	48,9	44,6	50,1

* Pentru calcule a fost utilizată varianta DEVSAT2002 redusă, fără variabila „grad de izolare", folosind scorul factorial rezultat din indicii UMANVIL, DEMPOT şi QBUILD, normalizat cu scorul Hull. N = 12.092. Datele asupra celui mai apropiat oraş se referă la momentul 1998.

Factorii ecologici menţionaţi acţionează cumulativ. Satele cele mai sărace sunt cele izolate, departe de drumuri modernizate şi de oraşe mari, cu statut periferic în cadrul comunei şi localizate la câmpie. La polul opus, cu şanse maxime de dezvoltare socială, se află satele centrale, din apropierea oraşelor mari. Regularitatea respectivă este vizibilă nu numai la modul agregat, prin cumularea mai multor indicatori de dezvoltare socială, ci şi pe indicatori specifici. Suprafaţa locuibilă pe locuinţă, spre exemplu, este minimă în cazul satelor periferice, depărtate de drumurile modernizate, situate la câmpie (tabelul 15). Suprafaţa locuibilă maximă este specifică satelor de câmpie, din apropierea drumurilor modernizate şi a marilor oraşe.

Tabelul 15. *Suprafaţa locuibilă pe locuinţă, pe tipuri de sate, 2002*

Localizarea satului faţă de drumul european	Oraşul cel mai apropiat are	Sat central		Sat periferic		Total sate
		de deal-munte	de câmpie	de deal-munte	de câmpie	
Departe	sub 100 mii locuitori	40,2	37,8	37,0	35,4	37,5
Departe	peste 100 mii locuitori	38,5	39,9	36,1	36,4	37,8
Aproape	sub 100 mii locuitori	41,3	38,5	39,4	37,6	38,9
Aproape	peste 100 mii locuitori	41,0	43,1	37,0	39,3	40,6
Total sate		39,9	39,4	36,9	36,5	38,1

Mediile pe tip de sat au fost calculate prin ponderarea mărimii medii a locuinţei pe sat cu populaţia care locuieşte pe teritoriul acestuia.

Regularităţile menţionate anterior cunosc o puternică variaţie regională. Modelul schiţat prin descrierile de mai sus este valabil în special pentru satele din Muntenia şi din Moldova. În aceste regiuni, satele mai dezvoltate sunt situate în apropierea drumurilor europene, aproape de centrul de judeţ, în zone de deal-munte.

Apropierea faţă de drumurile modernizate şi faţă de centrul judeţului sunt singurele criterii care condiţionează în acelaşi mod dezvoltarea satelor la nivelul tuturor regiunilor istorice ale ţării. Peste tot, satele sărace apar ca fiind departe de drumurile modernizate şi cu localizare la margine de judeţ. A locui la margine de judeţ implică, de obicei, accesibilitate redusă la serviciile sociale care au maximă concentrare în oraşul capitală de judeţ. Marginea de judeţ contează cel mai puţin pentru dezvoltarea satelor la nivelul regiunilor istorice cu grad ridicat de modernizare, în speţă, în cazul Transilvaniei şi al regiunii Crişana-Maramureş. În schimb, apropierea faţă de marginea de judeţ favorizează sărăcia în special pentru satele din Banat şi Moldova.

Apropierea faţă de drumurile modernizate favorizează dezvoltarea în cel mai înalt grad în Transilvania, în Banat şi în Moldova.

Condiţionarea ecologică naturală – localizarea geografică – este mai puţin importantă în regiunile de peste munţi, în Transilvania, Crişana-Maramureş şi Banat. Dobrogea este o regiune de excepţie din perspectiva criteriului respectiv. Numai aici satele mai dezvoltate sunt situate în zonele de joasă altitudine.

O comparaţie între condiţionările ecologice ale dezvoltării satelor la momentele 1992 şi 2002 indică o sporire considerabilă a rolului pe care îl are drumul în viaţa rurală. Apropierea faţă de drumurile modernizate, de rang european, are un impact din ce în ce mai mare.

Dependenţa dezvoltării comunitare de apropierea faţă de centrul de judeţ pare să fi fost în creştere pentru satele din Moldova şi Oltenia, regiuni predominant sărace, şi în scădere în Muntenia şi Transilvania. Condiţionarea naturală legată de zona geografică s-a menţinut relativ constantă în intervalul de timp menţionat.

Pentru comparabilitate voi introduce în continuare o scurtă descriere a unui alt procedeu de măsurare a sărăciei comunitare dat de grila folosită de către Fondul Român de Dezvoltare Socială (FRDS) pentru identificarea unui sat sărac.

Sărăcia comunitară ca izolare (grila FRDS)[1]

Iniţial, începând din 1998-1999, FRDS a lucrat, în primele runde de selectare a proiectelor, cu o grilă, considerând la modul convenţional (dar şi în funcţie de resursele financiare de care dispunea) că un sat este sărac dacă satisface cel puţin patru din 10 criterii[2], operând ulterior cu o grilă mai suplă, de trei din opt criterii (vezi caseta 13). Grila care operează cu numai opt criterii a fost realizată prin renunţarea la patru itemi de sărăcie comunitară (mortalitatea infantilă, ponderea vârstnicilor, numărul de aparate TV şi număr de autoturisme proprietate personală), a adăugat doi (referitori la sectorul economic privat şi la transportul public) şi a adus specificări pentru unii dintre indicatorii menţinuţi din vechea grilă. Deoarece valorile pentru indicatorii de sărăcie nu există, la nivel de sat, în statistici oficiale, completarea datelor pentru aplicarea grilei se face de către localnici, de către membri ai grupului de iniţiativă care propune proiectul la FRDS. În consecinţă, în varianta a doua a grilei, sociologii care au fundamentat-o au propus eliminarea criteriilor ce erau asociate frecvent cu erori de raportare de către comunităţi, dar şi cu ambiguităţi marcate de interpretare.

1. Această secţiune este preluată din Sandu, 2003, pp. 141-146.
2. Fundamentarea iniţială a metodologiei de identificare a unui sat sărac printr-un set de criterii a fost făcută de către o echipă complexă, coordonată de Ana-Maria Sandi (coordonator de program din partea Băncii Mondiale) şi alcătuită din Despina Pascal, Maria Şandor, Cristina Vladu, Mariana Moarcăş şi, ca sociologi, Alfred Bulai şi subsemnatul. Practic, la grila de sărăcie a satului s-a ajuns după ce au fost efectuate multiple analize, cu datele statistice disponibile, pentru a măsura sărăcia/dezvoltarea la nivel de judeţ şi comună (a rezultat un indice al dezvoltării comunei COMDEV, care a lucrat destul de bine în relaţie cu alţi indicatori) (Sandu, 1998).

Dintre cele opt criterii ale grilei, cinci sunt explicit corelate cu distanţa ca factor de accesibilitate la diferite servicii comunitare. În mod particular contează distanţa faţă de cel mai apropiat oraş de cel puţin 5.000 locuitori (criteriile 4, 5, 6). Rezultă că sărăcia estimată prin grila FRDS este asociată preponderent cu accesibilitatea la bunuri şi servicii publice (electricitate, servicii de sănătate, servicii şcolare, servicii de transport şi comunicare, servicii comerciale). Deşi nu se înregistrează decât distanţa până la cel mai apropiat oraş, este foarte probabil că în spatele valorilor pe care le au aceşti indicatori se află încă alte două tipuri de distanţe: de la majoritatea gospodăriilor din sat la locul unde funcţionează instituţia sau serviciul de referinţă şi distanţa de la satul în cauză la cel care este centru de comună.

Caseta 13

Grila FRDS pentru identificarea satelor sărace

Varianta I

Un sat este sărac dacă satisface cel puţin patru dintre următoarele 10 criterii:

1. „Nu există acces normal la o sursă de apă sigură (nu există apă în sat, iar pentru mai mult de 50% dintre locuitori accesul la apa potabilă se face cu dificultate).
2. Peste 60% dintre case nu au electricitate.
3. Peste 50 % dintre copiii de vârstă şcolară au nevoie de mai bine de o oră pentru a ajunge la şcoală cu mijloacele de transport obişnuite.
4. Pentru a ajunge la un doctor cu mijloacele de transport obişnuite, majoritatea locuitorilor au nevoie de mai bine de două ore.
5. Satul se găseşte la o distanţă de peste 30 km de oraş, de care nu este legat nici prin cale ferată, nici printr-o cursă rutieră.
6. Rata mortalităţii infantile în sat a fost de peste 50 la mie în perioada 1995-1998.
7. Mai mult de 30% din populaţia sa depăşeşte vârsta de 60 ani.
8. Numărul aparatelor TV la suta de locuitori este mai mic de 4.
9. Nu există telefon în sat.
10. Sub 2% dintre gospodării posedă automobil proprietate personală".

Varianta II

Un sat este sărac dacă satisface cel puţin trei dintre următoarele 8 criterii:

1. „Mai puţin de 50% dintre gospodării au acces la apă potabilă în curte sau la poartă.
2. Mai mult de 60% dintre gospodării nu sunt conectate la reţeaua de electricitate.

3. Mai mult de 50% dintre copiii dintre clasele I-IV şi/sau V-VIII fac mai mult de o oră până la şcoală folosind mijloacele de transport obişnuit.
4. Pentru a ajunge la un doctor, majoritatea locuitorilor au nevoie de mai mult de două ore.
5. Distanţa faţă de cel mai apropiat oraş cu mai mult de 50.000 locuitori este mai mare de 25 km.
6. Nu există nici un mijloc de transport în comun (privat sau de stat) care să treacă cel puţin o dată pe zi prin sat sau care are staţie la o distanţă mai mică de 2 km de sat.
7. Mai puţin de 5% dintre gospodării au telefon funcţional.
8. Singurii agenţi economici din sat activează în domeniul comerţului sau al alimentaţiei publice".

Sursa : Manualele de operare ale FRDS, diferite variante.

Pentru autorii grilei, sărăcia satului apare deci ca fiind predominant un fenomen de slabă dezvoltare instituţională locală şi de relativă izolare (intrasătească, intracomunală şi intraregională, în raport cu oraşul). La nivel local, în comunităţile care au formulat cereri la FRDS, criteriile cu care operează Fondul au o receptare predominant bună (Voicu *et al.*, 2002). Cu toate acestea, o serie întreagă de judeţe cunoscute ca sărace, în special cele din Câmpia Română, au o prezenţă relativ redusă sub aspectul cererilor formulate pentru granturi FRDS. De unde derivă această situaţie, plus inegalitatea foarte mare între judeţe sub aspectul numărului de sate care ajung să formuleze cereri de grant? În astfel de diferenţieri îşi spun cuvântul o multitudine de factori: numărul de sate din judeţ, numărul de sate sărace, capacitatea comunitară de autoorganizare, efectele de difuziune spontană a informaţiei despre oportunităţile FRDS, gradul de implicare a instituţiilor locale şi judeţene în desfăşurarea procesului, intervenţia facilitatorilor de la Fond sau a celor care vin din partea altor instituţii, posibilele reţele de firme interesate în accesarea fondurilor pentru proiectele FRDS etc.[1]. Dincolo de aceştia, o influenţă semnificativă pare să aibă însă şi modul în care a fost proiectată grila de identificare a satelor sărace. Particularităţile de localizare a satelor care au formulat cereri la Fond ne pot permite o evaluare corectă a funcţionalităţii efective a acestui instrument de diagnoză socială[2].

1. Pentru o excelentă analiză a acestor factori, vezi Voicu *et al.*, 2002.
2. Fişierul de bază pe care desfăşurăm analiza în continuare cuprinde 1.281 de sate care au depus la FRDS 1.604 proiecte de grant. Accesul la aceste date mi-a fost

Datele disponibile pentru comparaţia între satele care sunt considerate sărace prin aplicarea grilei FRDS şi restul satelor României[1] indică, în mod convingător şi clar, că grila FRDS „lucrează", duce la identificarea unor sate care sunt realmente mai puţin dezvoltate sau mai sărace decât restul satelor ţării.

Cererile care sosesc la Fond vin, majoritar, din sate cu o populaţie mai redusă decât media naţională, localizate mai departe de oraşe[2]. Infrastructura satelor identificate drept sărace prin grila FRDS este mai săracă decât în restul comunităţilor – au mai puţine locuinţe cu apă curentă, mai multe locuinţe construite din chirpici sau paiantă. Izolarea satelor sărace este dată nu numai de distanţa lor sporită faţă de oraşe, ci şi de faptul că tind să fie mai depărtate şi în raport cu drumurile europene şi cu centrul de judeţ.

Regăsim în datele analizate ideea formulată anterior a sărăciei comunitare ca expresie a combinării mai multor distanţe – faţă de centrul comunei, faţă de oraşul cel mai apropiat, faţă de oraşele mari, faţă de drumurile moderne, de circulaţie europeană şi, de asemenea, faţă de centrul judeţului.

Dintre toate distanţele menţionate, cele mai importante sunt cele de la sat la oraş şi de la sat la centrul comunei. Dacă satul se află la o distanţă mare faţă de un oraş mare şi nu este centru de comună, atunci probabilitatea ca sărăcia comunitară să fie mare este semnificativ mai ridicată decât pentru satele apropiate de oraşe şi care sunt centru de comună.

În pofida faptului că nivelul de sărăcie al judeţului în care se află satul a fost considerat un criteriu important pentru orientarea facilitării, între numărul de criterii de sărăcie pe care le satisface în medie un sat cu grant FRDS şi dezvoltarea judeţului nu apare o legătură semnificativă. De ce?

Factorii care oferă o posibilă explicaţie sunt, după cum am menţionat deja, mai mulţi. Prin grilă nu se măsoară sărăcia tuturor satelor României, ci numai cea a satelor care au depus cereri de grant la FRDS. Acestea au intrat într-un

---

facilitat prin amabilitatea doamnei directoare Liliana Vasilescu şi a domnului Alexandru Trică, şeful compartimentului de sistem informaţional din cadrul Fondului. Modul de prelucrare, integrarea fişierului respectiv în baza de date COMREG pe care am elaborat-o la nivel de sat, în cadrul proiectului menţionat al Universităţii Bucureşti, îmi aparţine, după cum îmi revine şi responsabilitatea asociată cu modul de interpretare a datelor. Evaluările cuprinse în această secţiune sunt strict personale şi nu vizează Fondul sau calitatea mea de fost membru (1998-2002) în Consiliul director al acestei instituţii.

1. Analiza are în vedere numai satele din mediul rural, din comune, nu şi pe cele care au statut de sate componente ale unor oraşe.
2. Pentru argumentările cantitative, vezi lucrarea din care provin extrasele acestei secţiuni, Sandu, 2003, pp. 141-149.

proces de contagiune socială, de transmitere a informaţiei pe cale multiplă, prin regularităţi de vecinătate şi de istorie.

Fie pentru că grila cu care se măsoară sărăcia are anumite deficienţe, fie pentru că facilitarea promovată de Fond şi de alţi agenţi a fost slab asociată cu sărăcia judeţeană, fie din cauza puternicelor mecanisme de contagiune socială, numărul de sate sărace identificate prin grila FRDS nu pare să fie semnificativ asociat cu nivelul de dezvoltare al judeţului.

După cum a rezultat din analizele anterioare, grila de măsurare a sărăciei satului operează în mod consistent. Satele identificate ca sărace, cu mai multe criterii de sărăcie satisfăcute, sunt prezente în contexte regionale ce favorizează sărăcia - distanţă mare faţă de oraş, sat periferic, sate cu număr de locuitori relativ redus, cu infrastructură proastă etc. Surprinzătoare este relaţia dintre GRILĂ şi tipul de relief unde este localizată comunitatea. Satele din zona de câmpie (cu pondere mare de teren arabil în totalul terenului agricol) satisfac, tendenţial, un număr mai mic de criterii de sărăcie, indiferent de regiunea istorică. Este, într-adevăr, sărăcia comunitară mai puţin prezentă la câmpie în comparaţie cu zonele de munte sau de deal? Sau imaginea rezultă pur şi simplu din limitele pe care le are GRILA în a măsura sărăcia comunitară în funcţie de relief? Este foarte probabil că tipul de relaţie statistică înregistrată indică o deficienţă serioasă a GRILEI, şi nu o realitate socială.

Tipologia socială a comunităţilor de romi din România[1]

Intervenţiile sociale în comunităţile de romi (CR) pot fi orientate mult mai bine dacă se lucrează cu tipologii fundamentate empiric. Clişee de genul „toţi romii sunt la fel" sau „nu există două comunităţi de romi la fel" pot crea probleme serioase în asistenţa sau în dezvoltarea comunitară pentru romi. În ambele cazuri se poate ajunge uşor la o irosire a resurselor şi aşa limitate pentru intervenţiile în astfel de comunităţi. Dacă „toate comunităţile sunt la fel de sărace", evident că se renunţă la orice tentativă de ierarhizare a lor din perspectiva gravităţii sau a naturii problemelor sociale pe care le au. În varianta opusă, care susţine că fiecare comunitate este un unicat, temeiul de intervenţie socială rămâne acelaşi - preferinţă sau intuiţie a agentului de dezvoltare

1. Subcapitolul este elaborat prin reanalizarea unor date din sondajul PROROMI şi prin dezvoltarea unora dintre analizele redactate în primă formă în raportul de cercetare (Sandu, 2005). Responsabilitatea pentru analiză şi interpretare îi revine în întregime autorului. Pentru detalii tehnice poate fi consultat raportul de cercetare.

comunitară. Soluţia unor clasificări sau tipologii care să pornească de la criterii relevante pentru sărăcia comunitară merită toată atenţia. Este ceea ce voi încerca să fac în continuare pornind de la datele unui sondaj (PROROMI) realizat în 2005 de către Banca Mondială şi Agenţia Naţională pentru Romi pe un eşantion reprezentativ de 848 comunităţi de romi relativ compacte, cu cel puţin 20 de gospodării în componenţă.

Tipologia „accesibilitate, infrastructură, venit" (AIV)

Pornind de la datele din sondajul PROROMI se poate argumenta că variaţiile de sărăcie, structură socială şi culturală sunt date, la nivelul comunităţilor de romi, de locul în care trăiesc, de infrastructura de care dispun şi de principalele surse de venit pe care le au. Altfel spus, voi pleca de la premisa că periferialitatea localizării, accesul redus la servicii publice şi sursele modeste de venituri sunt principalele variabile care permit identificarea CR în funcţie de gradul lor de sărăcie (tabelul 16). Accesibilitatea redusă a fost estimată prin trei indicatori referitori la:

- amplasarea comunităţii la marginea localităţii;
- absenţa unor drumuri de acces sau interioare care să fie asfaltate sau pietruite;
- amplasarea comunităţii în apropierea unei gropi de gunoi.

O CR este considerată ca având probleme foarte severe (CR de tip HIGHPROB) dacă reuneşte toate criteriile legate de ACCES, INFRASTRUCURĂ şi VENIT. Acest tip de CR deţine o pondere de cca 14% din numărul total de comunităţi de romi. Dacă se întrunesc doar două din cele trei criterii de cuantificare a sărăciei comunitare, comunitatea este considerată ca având probleme severe (CR de tip MIDPROB, cu o pondere de 45%); CR de tip LOWPROP, în proporţie de 31%, îndeplinesc un singur criteriu, în vreme ce comunităţile nonproblematice (NONPROB, 10%) nu îndeplinesc nici unul dintre criterii. Comunităţile sărace, cele din categoriile HIGHPROB şi MIDPROB, reprezintă 59% din total şi au o populaţie de 53% romi[1].

1. Datele de recensământ din 2002 permit o estimare a numărului de romi săraci pe localităţi sau pe sectoare de recensământ. Estimările PROROMI şi cele de recensământ se suprapun numai parţial pentru că: măsoară aspecte diferite ale sărăciei (comunitar în PROROMI, individual-familial în înregistrarea Institutului Naţional de Statistică – INS), pot fi comparate prin raportare la unităţi teritoriale diferite (comunităţi „naturale" recunoscute ca atare în spaţiul local faţă de unităţi artificiale din recensământ precum sectoarele de recensământ), se referă la ani diferiţi şi sunt afectate de erori diferite de înregistrare.

Tabelul 16. *Indicatori pentru tipologia „accesibilitate, infrastructură, venit" (AIV)*

Dimensiuni	Indicatori	Indici
Unde trăiesc? (ACCESibilitatea)	CR de la marginea localităţilor	O CR are probleme de accesibilitate dacă cel puţin unul din indicatori prezintă valoarea 1. Contrariul este valabil dacă toţi cei trei indicatori iau valoarea 0
	Fără drumuri modernizate (pietruite sau asfaltate) în zona comunitară	
	CR aflate lângă gropile de gunoi	
Cum trăiesc? (INFRAStructura)	Mai mult de 50% dintre gospodăriile din comunitate sunt fără surse de apă potabilă	O CR are probleme privind infrastructura de apă şi de electricitate dacă cel puţin unul dintre indicatori ia valoarea 1. Contrariul este valabil dacă ambii indicatori iau valoarea 0.
	Mai mult de 50% dintre gospodăriile din comunitate sunt neconectate la reţeaua de energie electrică	
Ce resurse au? (surse de VENIT)	Principala sursă de venit este venitul minim garantat sau activităţile ocazionale	O CR prezintă probleme serioase (codate prin 1) privind veniturile dacă mai mult de 50% dintre gospodării au VMG şi activităţi ocazionale ca sursă principală de venit. Invers, am notat cu 0 dacă mai puţin de 50% dintre gospodării trăiesc din VMG sau din activităţi ocazionale.

Populaţia de romi din mediul rural este mai săracă decât cea din urban dat fiind faptul că 62% dintre romii din rural trăiesc în comunităţi sărace faţă de numai 40% cât este procentul corespunzător pentru mediul urban. Toţi indicatorii din coloana a treia a tabelului sunt codificaţi cu 1 şi 0 pentru prezenţa şi, respectiv, absenţa atributului.

Cine trăieşte în comunităţile sărace?

Romii care trăiesc în comunităţile sărace au un stoc educaţional scăzut, o rată/experienţă scăzută a migraţiei în străinătate, o valoare medie mai ridicată a dimensiunii gospodăriei şi o orientare/înclinaţie mai pronunţată spre a vorbi curent limba romanes (tabelul 17). Desigur, relaţiile dintre caracteristicile menţionate şi sărăcia comunitară sunt multiple, de sensuri diferite. În esenţă

regăsim în acest caz regularitatea generală a educaţiei scăzute ca rădăcină a sărăciei. În al doilea rând se constată că migraţia temporară în străinătate este mult mai redusă din CR sărace decât din cele cu un nivel redus al problemelor. Lipsa de resurse – capital uman, informaţie, bani, relaţii etc. – este o cauză a stabilităţii rezidenţiale în condiţii de sărăcie nu numai pentru romi, ci în genere la nivelul României anilor 2000. Tradiţionalismul identitar dat de ponderea celor care vorbesc limba romani frecvent este mai mare în CR foarte sărace, comparativ cu cele care nu sunt sărace[1]. Tradiţionalismul şi sărăcia contribuie, de asemenea, la manifestarea unei fertilităţi mai mari în comunităţile sărace decât în cele nesărace.

Tabelul 17. *Profilul social al romilor care locuiesc în comunităţi sărace sau nesărace (%)*

	Comunităţi nesărace		Comunităţi sărace		
	NONPROB	LOWPROB	MIDPROB	HIGHPROB	Total
% de persoane care au cel puţin educaţie primară	65,3	61,3	58,6	45,1	58,6

1. Desigur, estimarea exactă a ponderii celor care au o caracteristică sau alta este afectată de serioase erori de înregistrare, dat fiind faptul că datele au fost culese prin experţi locali/informatori-cheie. Relaţiile, regularităţile identificate prin variaţii mari ale variabilelor intersectate sunt însă, foarte probabil, realităţi de profunzime, capabile să se manifeste dincolo de imperfecţiunile instrumentului de înregistrare. Menţionez totuşi că eşantionul PROROMI este reprezentativ sub aspectul distribuţiei teritoriale a populaţiei de romi înregistrate la recensământul din 2002. O cheie de validare suplimentară este dată de faptul că dimensiunea medie a gospodăriei de romi pe baza sondajului PROROMI este de 4,67 persoane pe gospodărie faţă de 4,66, valoare corespunzătoare de la recensământul din 2002 (conform datelor publicate de INS în volumul IV al recensământului referitor la structura etnică şi confesională). Luând ca bază informaţiile din sondajul PROROMI din 2005 şi cele din Recensământul populaţiei şi locuinţelor din 2002 privind populaţia de etnie romă şi rata analfabetismului în fiecare localitate, putem să estimăm (în baza unui model de regresie multiplă) că numărul celor care, probabil, se autodeclară ca aparţinând etniei rome, la nivel naţional, este cuprins între aproximativ un milion în variantă maximală, 750.000 în variantă minimală şi 850.000 în variantă medie.

	Comunităţi nesărace		Comunităţi sărace		
	NONPROB	LOWPROB	MIDPROB	HIGHPROB	Total
% de foşti emigranţi	12,4	10,4	8,9	5,1	9,4
% de actuali emigranţi	6,9	6,4	4,3	2,8	5,2
% de persoane care vorbesc, în principal, romanes	48	42	38	61	44
Numărul mediu de persoane pe gospodărie*	4,33	4,57	4,77	4,80	4,67

Exemplu de lectură a datelor din tabel: 45,1% din populaţia care locuieşte în comunităţile de tip HIGHPROB a absolvit forma de învăţământ primar.

* Medii simple folosind comunităţile ca unităţi de analiză, fără ponderarea cu populaţia comunităţii. Cele patru tipuri sociale sunt în acelaşi timp valori ale unei scale a sărăciei comunitare a romilor dacă sunt codificate de la 0 pentru NONPROB la 3 pentru HIGHPROB. Este un indice de numărare a criteriilor de sărăcie care pot fi identificate în CR. În funcţie de modul în care a fost generată scala va fi denumit în continuare indicele AIV „accesibilitate-infrastructură-venit".

Cele mai sărace comunităţi de romi sunt cele omogene, formate numai din romi. În condiţiile în care romii sunt risipiţi în interiorul unui alt grup etnic – români sau maghiari, în principal, în cazul României –, nivelul de sărăcie comunitară este mai redus: 66% dintre CR omogene şi compacte sunt sărace faţă de numai 50% cât este procentul de comunităţi sărace în cazul grupărilor de romi localizate în interiorul unei alte comunităţi etnice (tabelul 18).

Tabelul 18. *Sărăcia comunitară şi omogenitatea comunităţii de romi*

Tip de comunitate de romi	Componenta etnică a comunităţii			Total
	Sunt numai romi	Sunt şi alte grupuri etnice, dar romii sunt cei mai mulţi	Sunt şi alte grupuri etnice, iar romii sunt minoritari	
NONPROB	8	14	9	10
LOWPROB	25	38	42	31
MIDPROB	50	36	40	45
HIGHPROB	16	12	10	14
Total	100	100	100	100

Exemplu de mod de citire a datelor: 16% dintre comunităţile formate numai din romi sunt foarte sărace (HIGHPROB).

Există şi variaţii ale nivelului de sărăcie nu numai în legătură cu limba vorbită, ci şi în funcţie de grupul cultural („neamul") căruia îi aparţin membrii comunităţii. Cele mai sărace grupuri cultuale par a fi[1] cele ale cărămidarilor cu 80% dintre comunităţile locuite de aceştia, considerate, conform criteriilor studiului nostru, ca fiind sărace, urmate în ordine descrescătoare de cele ale rudarilor şi de cele ale vătraşilor (tabelul 19).

Tabelul 19. *Sărăcia comunitară la romi în funcţie de grupul cultural căruia îi aparţin membrii acestuia („neamuri") %*

Grup cultural de romi	Comunităţi nonsărace	Comunităţi sărace*	Total comunităţi	
			%	N
Cărămidari	20	80	100	35
Rudari	31	69	100	99
Vătraşi/de vatră	35	65	100	48
Alţi romi	43	57	100	262
Căldărari	51	49	100	67
Romi românizaţi	53	47	100	34
Ursari	57	43	100	61
Nonrăspuns	38	62	100	242
Total	41	59	100	848

Cifrele fac referire doar la procentele (%) din numărul CR.

În general, dimensiunea medie a comunităţilor de romi creşte astfel:

- de la cele din mediul rural la cele din mediul urban;
- de la cele amplasate periferic la cele amplasate central;
- de la comunităţile de tip HIGHPROB la cele de tip NONPROB.

Este greu să identificăm comunităţi de romi nonproblematice în locaţii rurale marginale/periferice şi comunităţi de romi de tip HIGHPROB în locaţii urbane nonmarginale. În general, comunităţile de romi sărace tind să aibă dimensiuni mai mici decât comunităţile de romi nonproblematice şi, de asemenea, tind să aibă şi o locaţie rural-marginală.

1. Folosesc expresia „par a fi" pentru că există o rată/un număr mare de nonrăspunsuri.

Dacă se iau în seamă simultan factori legaţi de compoziţia socială şi de localizare, atunci se poate afirma că există o probabilitate sporită de a identifica un nivel mai mare de sărăcie în CR cu un nivel de educaţie foarte scăzut, formate aproape exclusiv din romi, fără alte grupuri etnice aşezate pe teritoriul lor şi cu localizare preponderentă în Moldova, Transilvania şi Crişana-Maramureş. Alţi factori care condiţionează sărăcia CR – mediul rezidenţial, mărimea comunităţii, tradiţionalismul indicat de limba vorbită, mărimea oraşului sau nivelul de dezvoltare a comunei – sunt mai puţin importanţi decât cei anterior menţionaţi. Rezultă că segregarea rezidenţială şi analfabetismul sunt principalele semne ale sărăciei CR. Alţi factori care au fost discutaţi în cuprinsul acestui subcapitol sunt relevanţi pentru sărăcia romilor numai în măsura în care contribuie direct sau indirect la segregare şi la menţinerea educaţiei la un nivel redus[1].

Ignorarea sărăciei comunitare în practica DEVCOM

Deşi este evident că nivelul de sărăcie este puternic diferenţiat la nivelul CR, programele de ajutorare sau de dezvoltare comunitară au acţionat neselectiv. Acelaşi procent de aproximativ 20% CR care au fost supuse unor intervenţii de ajutor/dezvoltare apare şi în cazul comunităţilor sărace şi în cazul celor nesărace. Este o confirmare nedorită a necesităţii de a introduce tipologii de genul celei prezentate în practica de asistenţă şi dezvoltare comunitară pentru romi.

Dacă urmărim practica regională (tabelul 20) de intervenţie comunitară pentru combaterea sărăciei şi a excluziunii sociale, se constată uşor că modelul dominant în Moldova, Crişana-Maramureş, Banat şi Bucureşti-Ilfov este cel de a interveni cu programe de ajutorare dezvoltate mai mult în comunităţile nesărace decât în cele sărace.

1. Formulările din acest paragraf se bazează pe interpretarea unui model de regresie multiplă în care variabila dependentă a fost indicele AIV – accesibilitate-infrastructură-venit –, iar ca predictori mediul rezidenţial, ponderea populaţiei din CR care are cel puţin un nivel elementar de educaţie, ponderea celor care se autoidentifică (probabil) ca fiind romi, ponderea neromilor în comunitate, ponderea celor care de obicei vorbesc romani, localizare în Moldova, Transilvania, Crişana-Maramureş sau în regiunile sudice, localizare în oraşe mici sau în comune dezvoltate.

Tabelul 20. *Ponderea comunităţilor de romi implicate în programe de ajutor sau dezvoltare comunitară*

	Comunităţi de romi		Total
	nesărace	sărace	
Moldova	24	16	19
Regiuni sudice	16	23	19
Transilvania	20	21	20
Regiuni nord-vestice	29	15	18
Bucureşti	46	14	35
Total	21	19	20

Exemplu de mod de citire a datelor : 16% din totalul comunităţilor de romi sărace din Moldova au beneficiat în ultimii cinci ani de programe de ajutor sau dezvoltare comunitară, faţă de 24% din totalul comunităţilor nesărace din aceeaşi regiune istorică.

Greu de spus cât revine necunoaşterii, tendinţei de minim efort a agenţilor comunitari sau rezistenţei la schimbare din partea comunităţilor.

Dicţionar de termeni folosiţi în analiza dezvoltării comunitare/DEVCOM[1]

Agent comunitar – persoană, grup sau organizaţie care preia spre îndeplinire, cu contract sau nu, o cerinţă comunitară. Animatorul, facilitatorul sau promotorul comunitar sunt exemple de agent comunitar.

Animator comunitar – agent de dezvoltare comunitară cu funcţie limitată la „trezirea conştiinţelor" locale, la mobilizarea populaţiei locale pentru a deveni activă în procesul de recunoaştere a unor probleme şi, eventual, de orientare spre identificarea unor soluţii.

Antreprenor social – actor care îşi asumă riscuri de iniţiere sau coordonare a producerii şi/sau susţinerii unui bun public ori a unor valori sociale. Este un antreprenor pentru care misiunea socială este mai importantă decât profitul personal (Dees, 2001).

Asistent comunitar (*community worker*) – „o persoană plătită sau neplătită care lucrează în parteneriat cu altele în cadrul unei acţiuni de cooperare. Un asistent comunitar trebuie să fie format pentru a acţiona ca facilitator sau catalizator pentru acţiune, ca agent de energizare. El sau ea trebuie să fie capabil(ă) să asigure informaţii, suport şi consultanţă persoanelor astfel încât acestea să poată face alegerile pe care le doresc" (Harris, 2001, p. 310).

Asistenţă comunitară (*community work*) – „un proces prin care oamenii oprimaţi obţin deprinderile, cunoaşterea şi încrederea pentru a acţiona asupra surselor problemelor pe care le au şi pentru a genera schimbările pe care le doresc" (Harris, 2001, p. 310).

Bugetare participativă – „procesul prin care o mare diversitate de actori dezbat, analizează, stabilesc priorităţi şi monitorizează deciziile asupra cheltuielilor şi investiţiilor publice" (Narayan, 2002, p. 169).

Cadru comprehensiv de dezvoltare (*Comprehensive Development Framework, CDF*) – set de principii considerate dezirabile pentru reglementarea relaţiilor dintre

1. Unii dintre termenii definiţi sunt mai generali, trec dincolo de domeniul strict al DEVCOM şi specifică opţiuni conceptuale ale autorului în analiza socială, sistemul conceptual cu care lucrează. Funcţional, aceştia pot fi însă o bună temelie pentru clarificarea discursului în domeniul DEVCOM şi al analizelor asupra dezvoltării.

guverne și donatorii internaționali, pentru modul în care trebuie folosite împrumuturile/donațiile internaționale, pentru definirea și implementarea strategiilor de dezvoltare la nivel național. *CDF* susține că este de dorit ca strategiile de dezvoltare să fie: globale și orientate spre dezvoltare durabilă; susținute prin consens și participare voluntară de actorii naționali ai dezvoltării (să fie „asumate", *owned by the country*); realizate prin parteneriate cu toți actorii dezvoltării, sub coordonarea guvernului țării beneficiare; corectate prin luarea în considerare a efectelor produse prin aplicări anterioare, parțiale ale strategiilor de dezvoltare.

Capital public – infrastructura unui spațiu de locuire.

Capital social – concept evaluativ referitor la capacitatea unei relații sociale de a reduce costurile de tranzacție sau de convertire a unui stoc de valori (materiale, umane, sociale) în alt stoc de valori. Prin extensie, sunt denumite „capital social" relațiile care satisfac proprietățile menționate de reducere a costurilor de tranzacție sau de convertire a diferitelor forme de capital ce pot fi asociate unui agent uman.

Comunitate – grupare umană caracterizată prin probabilitate sporită de unitate valorică a membrilor ei. Sursele orientării comunitare pot fi asociate în principal cu interacțiunea, similitudini de status sau opțiuni personale. Dacă probabilitatea de unitate valorică este dată de similitudinile de status (rezidență, ocupație, vârstă, etnie etc.), atunci avem de-a face cu comunități de tip „etic". Comunitățile de tip „emic" sunt cele în care unitatea valorică nu mai este de tip potențial, ci actual, și pot fi comunități de credință, de prietenie, ideologice etc. Comunitățile acționale sau pragmatice își au fundamentul în acțiuni sau interacțiuni comune. Comunitățile de unitate multiplă sunt bazate pe similitudini de status, pe interacțiune și pe orientări valorice efective. Principalele tipuri de comunități umane sunt cele de status, de orientare valorică și de interacțiune.

Comuniune – relație socială și formă de grupare umană caracterizate prin unitate valorică și identificare afectivă a celor aflați în interacțiune actuală sau potențială. În funcție de domeniul de manifestare, de valorile care o fundamentează, comuniunea poate fi religioasă, familială, fraternă, de credință, de iubire etc. Din multe puncte de vedere, comuniunea este prototipul comunității.

Consolidare a potențialului de acțiune (*capacity building*) – acțiuni pentru sporirea stocului de capital uman la nivelul actorilor implicați, în vederea creșterii șanselor lor de contribuție eficientă la realizarea proiectelor de dezvoltare (adaptare după Schnftan, 1996). Inițial, sintagma a fost folosită pentru a desemna activitățile de *training* destinate ONG-urilor, actorilor instituționali implicați în DEVCOM[1].

1. „Consolidarea potențialului de acțiune (*capacity building*): conceptul este folosit de obicei pentru a semnifica procesul de consolidare a capacității comunității sau a organizațiilor voluntare pentru a-și realiza sau extinde obiectivele proprii, uneori prin implicarea în

Corporație de dezvoltare comunitară (*Community Development Corporation, CDC*) – organizație nonprofit cu bază comunitară, specializată în dezvoltarea infrastructurii în comunitățile sărace (în special în SUA) (Stoecker, 2001).

Dezvoltare – extinderea spațiului de oportunități pentru satisfacerea nevoilor socioumane. Prin „dezvoltare" sunt identificate sau evaluate aspectele funcționale ale schimbărilor din perspectiva gradului în care satisfac nevoile socioumane. În fapt, există schimbări care au funcții multiple. „Dezvoltarea"[1] abstractizează consecințele evaluate ca fiind pozitive pentru satisfacerea nevoilor umane, pentru calitatea vieții.

Dezvoltare comunitară – schimbare voluntară realizată în, prin și pentru membrii unei comunități.

Dezvoltare comunitară durabilă – „set de politici și activități care lucrează împreună pentru a crea viabilitate economică, protecția mediului și echitate socială" (Rainey *et al.*, 2003, p. 709). „Vitalitatea economică" implică nu numai asigurarea unui nivel de trai ridicat pentru moment, ci și competitivitatea economică a comunității în viitor. Sub aspect ecologic, este necesar ca în timp comunitatea să nu devină mai puțin atractivă sau productivă sau favorabilă sănătății oamenilor. Echitatea socială vizează asigurarea unor beneficii ale dezvoltării pentru toți membrii ei, descurajarea tendințelor de accentuare a disparităților sociale.

Dezvoltare orientată comunitar (*community-driven development, CDD*) – proces de participare la luarea deciziilor privind dezvoltarea propriei comunități.

Empowerment – capacitatea unui actor social de a se autosusține, de a-și controla mediul de viață; procesul prin care actorul respectiv este sprijinit pentru a se autosusține sau a câștiga mai multă putere. Vizează atât starea de a avea putere și conștiință a puterii, cât și procesul de câștigare a stării respective. Întărirea capacității unui actor social pentru a-și soluționa singur problemele se face prin sporirea spațiului de oportunități și prin orientarea psihologică spre controlarea mediului de viață într-o mai mare măsură. Conceptul este multinivel și multidimensional (Zani, 2003, p. 69). Se referă atât la individ (*empowerment* psihologic, individual), cât și la comunități sau organizații (*empowerment*

---

scheme și parteneriate locale. Poate fi folosit însă și pentru alte sectoare, spre exemplu cu referire la consolidarea capacității autorităților locale de a interacționa cu comunitățile locale. Sensul central inițial se referea la activități de training, dar acum se extinde pentru a include și alte forme de dezvoltare și, în consecință, ajunge să se suprapună în bună măsură cu dezvoltarea comunitară. În sinteze recente din *Treasury Cross Cutting Review*, sintagma este folosită în patru sensuri: «Există, în sens larg, patru tipuri de capacitate: organizațională, tehnică (de furnizare a unor servicii), asociată cu infrastructura și comunitară»" (Community Development Foundation UK, http://www.cdf.org.uk/html/whatis.html, site consultat pe 18 noiembrie 2004).

1. Pentru detalii asupra conceptelor evaluative asociate cu schimbarea socială poate fi utilă raportarea la Sandu, 1987, pp. 47-50.

social). Cu referire la persoanele sărace, procesul de abilitare (*empowerment*) implică, în esență : accesul la informație, incluziunea și participarea, responsabilizarea organismelor publice (*accountability*) și capacitatea de autoorganizare locală (Narayan, 2002, pp. 13-18). În contextul politicilor de combatere a sărăciei, *empowerment*-ul se confundă aproape cu un anume gen de dezvoltare : „*Empowerment*-ul reprezintă îmbogățirea cu bunuri și capacități a oamenilor săraci pentru a participa la actul decizional, a influența, a controla și a face responsabile instituțiile care le afectează viața" (Narayan, p. XVIII).

Eveniment – schimbare caracterizată numai prin raportarea unei stări finale la o stare inițială.

Extremism – negare a unor drepturi umane fundamentale, precum libertatea și egalitatea, prin adoptarea unor mijloace radicale, bazate pe forță. Conceptul de *extremism* este unul de tip descriptiv-evaluativ. El descrie în esență modul în care oamenii se raportează unii la alții, în condiții de diversitate socio-culturală și de diferențiere a resurselor de putere. Evaluarea implicată în conceptul de extremism este dublă. Pe de o parte, se referă la raportul între modelele de interacțiune umană și normele democrației, iar pe de altă parte, vizează natura radicală sau normală a mijloacelor de acțiune. Acest conținut evaluativ face ca granițele conceptului să fie fluctuante, imprecise. Diferiți judecători, în funcție de diferite scări de valori sau interese politice, operează cu extensii diferite ale conceptului. Extensia maximă a conceptului este cea în care se asimilează extremismului orice formă de prejudecată, discriminare sau toleranță redusă, indiferent de intensitatea ei sau de mijloacele folosite pentru a o susține. Extensia minimă este dată de limitarea noțiunii la cazurile de negare explicită a valorilor democratice prin mijloace violente sau prin acțiuni/ ideologii de segregare. În varianta extinsă, extremismul se confundă cu discriminarea, intoleranța și prejudecata. În cea restrânsă se reduce la terorism politic, antisemitism, rasism, pogrom etc.

Facilitator comunitar – agent comunitar cu rol secuudar, în sensul că ajută, dar nu dă soluții, lansează, dar nu duce până la capăt procese de dezvoltare sau organizare comunitară.

Fenomen social – agregare de evenimente sociale de același tip. De exemplu, schimbarea rezidenței ca eveniment prin agregare devine migrație, similar, divorțul-divorțialitate, căsătoria-nupțialitate etc. „Nu există «fenomene sociale» ca entități ontologice, ci perspectivă de tip fenomen social care privește comportamentele și acțiunile umane la modul abstract, ca mulțime de evenimente de același tip." (Sandu, 2003, p. 16)

Ideologie – credințe și sisteme de formulări aferente lor care pot fundamenta acțiuni sau pot justifica aranjamente instituționale. În funcție de scara de manifestare, ideologiile pot fi individuale sau sociale, grupale sau comunitare, naționale sau regionale. Elaborarea lor poate fi sistematică, atunci când sunt produse de

un actor specializat, sau difuză, în condițiile în care nu sunt formulate prin concepte specializate și cu argumentația care se pretinde a fi științifică. În construcțiile ideologice, sistematice sau difuze, discursul vizează de cele mai multe ori o problemă, un obiectiv și o cale de a ajunge la rezolvarea problemei. Limbajul este divers, cu o plajă largă de variație, de la metaforic, eseistic până la științific sau pretins științific. Pregnanța ideologiilor este maximă în luptele politice pentru putere. În astfel de cazuri, ideologiile sunt efectiv instrumente de acaparare sau menținere a puterii. Construcțiile ideologice sunt prezente însă și la nivelul unor strategii de viață individuale sau familiale. Astfel, se poate vorbi despre ideologii ale migrației, antreprenoriale etc. Ideologiile sociale (difuze) nu au o elaborare sistematică, instituțională sau de autor. Ele circulă sub formă de credințe, opinii mai mult sau mai puțin structurate, la nivelul populației. Preconcepțiile care susțin că ideologiile sistematice și cele sociale trebuie citite la fel pentru simplul fapt că poartă nume identice sau asemănătoare trebuie abordate critic. Ideologiile sociale, față de cele sistematice ale elitelor, sunt contradictorii, cu cauze multiple și efecte diferențiate în funcție de context, cu componente multiple sub haina aceloraşi opinii etc. Este greu de găsit în științele sociale un domeniu în care să fie mai pregnantă relația de incertitudine în procesul de măsurare comparativ cu dificultățile de măsurare a ideologiilor sociale. Aici, setul de indicatori folosiți pentru a identifica orientările ideologice pot influența foarte mult rezultatele măsurătorii. Separarea între ideologia pe care o măsori și cea proprie autorului este greu de făcut. Șansa de a reduce distorsiunile date de o astfel de relație este cu atât mai mare cu cât definițiile sunt mai clare, datele de intrare mai bine culese și algoritmul lor de prelucrare mai adecvat datelor. La nivelul populației României, în anii 2000 au putut fi identificate mai multe tipuri de ideologii sociale: liberal-individualist, liberal-comunitar, pragmatic-individualist, pragmatic-comunitar, conservator-individualist, conservator-comunitar (Sandu, 1999, pp. 59-61); democrat, comunitarist, autoritarist și rebel (Sandu, 2004a).

Inconsistență de status (*status inconsistency*) – inegalitate a rangurilor pe care același subiect le deține pe dimensiuni diferite ale poziției sale în spațiul social.

Intervenție comunitară – influență realizată de către sau cu ajutorul unui agent social asupra unui client social din cadrul comunității, cu sau fără participarea acestuia din urmă la înfăptuirea proiectului de intervenție.

Locuire – „ansamblul activităților de refacere și dezvoltare a capacității de muncă și a relațiilor sociale, condiționate de caracteristici ale cadrului construit sau amenajat dintr-un teritoriu dat. Cunoașterea și evaluarea locuirii se face în principal prin analiza condițiilor, calității și modului de locuire la nivelul unor unități de locuire (locuință, clădire de locuit, vecinătate, ansamblu de locuit, cartier, localitate etc.). Condițiile de cadru construit ale locuirii sunt analizate în special de către urbanism. Sociologia analizează locuirea din perspectiva

utilizatorilor cadrului construit pentru locuire, urmărind identificarea, explicarea şi prognozarea cerinţelor, problemelor şi modurilor de locuire specifice diferitelor grupuri sociale. *Modurile* de locuire sunt ordonări specifice, relativ recurente ale comportamentelor umane în funcţie de constrângerile şi oportunităţile specifice mediului de locuire, resurselor disponibile pentru accesul la diferite condiţii sau servicii şi de orientările valorice ale agenţilor de locuire. Prin mod de locuire se desemnează nu atât o sferă distinctă a modului de viaţă, cât mai ales o perspectivă specifică asupra acestuia, caracterizată prin interes pentru cunoaşterea dependenţei dintre diferitele ordonări ale componentelor vieţii oamenilor şi mediului lor de locuire. Calitatea locuirii desemnează gradul de satisfacere a cerinţelor de locuit prin condiţiile de locuire disponibile. Estimarea calităţii sociale a locuirii se face fie direct, prin măsurarea unor efecte ale condiţiilor de locuit (stare de sănătate, satisfacţie, mobilitate locativă, calitatea relaţiilor de vecinătate, consum de timp condiţionat de calitatea cadrului construit şi a serviciilor sociale, intensitatea unor fenomene demografice etc.), fie indirect prin indicatori ai unor condiţii ale confortului de locuire (densitatea de locuire, consumul de timp pentru procurarea de bunuri şi servicii etc.). Cercetarea sociologică a locuirii tinde să se constituie într-o ramură specifică a sociologiei – sociologia locuirii : nucleul ei îl constituie sociologia locuinţei, dar îi sunt subsumate şi o serie de alte probleme, precum cele referitoare la calitatea dotărilor social-culturale şi a serviciilor pentru populaţie, calitatea relaţiilor de vecinătate, condiţionare socială şi arhitectural-constructivă a consumului de timp, a comportamentelor deviante, a fenomenelor demografice etc." (Sandu, *apud* Zamfir, Vlăsceanu, 1993, p. 333)

Mediu construit – „totalitatea construcţiilor şi amenajărilor create de om pentru satisfacerea necesităţilor sale de producţie şi de locuire. Pentru fiecare dintre secvenţele majore ale procesului de reproducţie economică – producţie, circulaţie, repartiţie şi consum – sunt realizate structuri construite specifice (clădiri industriale, agricole, administrative şi de locuit, dotări social-culturale, infrastructură pentru transporturi etc.). La acestea se adaugă clădirile de locuit şi amenajările social-culturale. Funcţionalitatea socială a acestora este cercetată de sociologia mediului construit. Obiectivul practic al acestei ramuri a sociologiei este să contribuie la realizarea unor construcţii cu funcţionalitate socială şi economică optimă, la dezvoltarea unor structuri administrative şi culturale care să permită utilizarea obiectelor construite cât mai eficient din punct de vedere social şi uman, la care se adaugă explicarea şi prognoza interacţiunilor complexe dintre om şi mediul său construit. Conceptele-cheie cu care operează sociologia mediului construit sunt fie specifice – mod de locuire, cerinţe şi nevoi de locuire, mobilitate locativă, funcţiuni ale locuinţei, calitatea şi confortul de locuire, adaptabilitatea locuinţei, vecinătate, satisfacţie de locuire, eficienţă socială a utilizării obiectelor construite etc. –, fie mai generale – integrare socială, ciclu de viaţă familială, satisfacţie şi integrare în muncă etc.

Dintre multiplele caracteristici ale obiectelor construite, sociologia mediului construit le reţine în special pe cele cu influenţă directă asupra confortului şi modului de utilizare a spaţiului, mărimea obiectelor construite (suprafaţă, număr subunităţi, volum), partiu şi mod de dimensionare a spaţiilor funcţionale, mod de echipare, mobilare şi decorare, amplasare în raport cu alte obiecte construite, cu mediul natural şi cu mediul social în care funcţionează, microclimat interior, mod de grupare în teritoriu a obiectelor cu funcţiuni identice, complementare sau divergente. Principalele efecte ale mediului construit sunt urmărite la nivelul stărilor fiziologice, psihologice, sociale şi demografice, stări de oboseală, satisfacţie, sănătate, coeziune familială, relaţii de vecinătate, mobilitate locativă, migraţie, nupţialitate, divorţialitate, morbiditate, reuşită şi eşec, devianţă etc.) şi al activităţilor (de producţie, de utilizare a timpului, de creştere şi îngrijire a copiilor, de transformare a mediului construit de către utilizatori etc.). Principalele variabile de control în analiza efectelor sociale ale mediului construit sunt asociate cu caracteristici sociale ale utilizatorilor, calitatea serviciilor sociale, asigurarea obiectelor construite cu energia necesară funcţionării lor, cu structurile organizaţionale şi normative care reglementează accesul la anumite obiecte construite şi modul de utilizare a acestora. Date fiind natura şi complexitatea relaţiilor pe care le studiază, sociologia mediului construit îşi desfăşoară propriul demers de cercetare în context interdisciplinar, în colaborare cu urbanismul, arhitectura, medicina socială, demografia şi economia." (Sandu, *apud* Zamfir, Vlăsceanu, 1993, pp. 351-352)

Modernizarea – „este o schimbare de raţionalizare a unui domeniu sau de adaptare a unei activităţi la o altă activitate, supusă nemijlocit unui proces de raţionalizare." (Sandu, 1987, p. 48) Modernizarea poate fi asociată cu: „trecerea societăţilor de la stadiul agricol la cel industrial şi, ulterior, la cel postindustrial sau postmodern"; cu „opoziţia dintre aderenţa la rutină, la ceea ce este constituit, *versus* aderenţa la noutate, la ceea ce este în curs de constituire"; cu „caracteristici ale zonelor centrale *versus* tradiţionalismul zonelor periferice" (Sandu, 1999, p. 30).

ONG operaţional (*operational NGO*) – ONG cu funcţii de proiectare, facilitare şi implementare a subproiectelor, fără membri la nivelul comunităţii-ţintă. Sintagma este folosită în special în limbajul Băncii Mondiale. Acţionează mai ales la nivelul comunităţilor sărace şi are caracter de „organizaţie cu bază comunitară" (CBO) fără membri în comunitate (Kamat, 2003, p. 66).

Organizare comunitară (*community organizing*) – formă de dezvoltare comunitară orientată în special asupra mecanismelor de putere, asupra generării unor mişcări sociale comunitare. Sintagma este folosită cu acest sens în special în SUA (Stoecker).

Organizare comunitară radicală – „set dinamic de teorii, scopuri, ideologii, valori şi practici care sunt focalizate pe realizarea justiţiei sociale şi pe schimbări fundamentale de ordin structural şi instituţional în comunitate şi în societate.

Organizarea comunitară radicală se realizează printr-o combinare a cauzelor condițiilor sociale existente cu dezvoltarea sistemelor economice, politice și sociale alternative și prin folosirea strategiilor și tacticilor netradiționale" (Reisch, 2005, pp. 287-288).

Organizație cu bază comunitară (*community based organization, CBO*) – ONG ai cărei membri sunt localizați preponderent la nivelul unei comunități locale.

Proces social – schimbare socială caracterizată în esență prin precizarea stărilor, inițiale, intermediare și finale ale schimbării, fără sau cu slabă specificare a actorilor implicați.

Promotor local – agent de dezvoltare comunitară care contribuie la mobilizarea resurselor pe un proiect de acțiune comunitară. El nu este creator. Primește din partea unui actor comunitar un model la a cărui realizare contribuie hotărâtor. El poate avea și rol de facilitator sau animator, dar este, mai ales, omul de interfață între comunitate și o instituție care promovează un anumit model în dezvoltarea locală.

Reformă – „clasă de schimbări de tip societal declanșate de proiecte ale elitelor și implementate prin interacțiunea elite-mase, în baza unor mecanisme de persuasiune, contagiune sau constrângere" (Sandu, 1999, p. 9).

Relație socială – acțiuni orientate în funcție de așteptările reciproce ale unui set de actori. Probabilitatea de condiționare subiectivă reciprocă este cea care dă fundamentul relațiilor sociale. Acestea sunt de tip pozitiv sau negativ, de solidaritate sau de conflict. La rândul lor, relațiile de solidaritate pot fi comunale sau comunitare dacă sunt asociate cu sentimentul de apartenență comună sau de tip asociativ (distincție echivalentă cu cea a lui Tönnies dintre „comunitate" și „societate"). Ceea ce se cheamă sociabilitate poate fi identificat, în sens larg, cu relațiile sociale de tip solidar, aducătoare de beneficii reciproce. Acest sens al conceptului este mai aproape de concepția weberiană decât de cea a „sociabilității" lui Simmel (1964, pp. 40-57). Pentru Simmel, sociabilitatea este forma pură, de joc a „asociației" (formării de unități sociale). Caracterul formal al sociabilității este subliniat de Simmel prin analogia pe care o face între conținuturile concrete de viață și formele de sociabilitate, pe de o parte, și raportul realitate/artă. Sociabilitatea este formă artistică, autonomă în raport cu realitatea (Sandu, 2003, p. 16). Există și un alt sens al sociabilității, mai apropiat de cel din limbajul comun, și anume acela de capacitate de a intra ușor în relații cu ceilalți sau ca „aptitudine generală a unei populații de a trăi intens relațiile publice" (Agulon, *apud* Boudon *et al.*, 1995, p. 207).

Satisfacție de durată – „fenomen de agregare a stărilor particulare de mulțumire în legătură cu trecutul, prezentul și viitorul" (Sandu, 1999, pp. 50). Poate fi măsurată prin agregarea (sumativă sau multiplicativă) a stărilor de satisfacție față de viață în prezent, în raport cu trecutul și prin considerarea viitorului față de prezent (optimism/pesimism). Una dintre tipologiile derivate din abordarea centrată pe satisfacția de durată face distincția între pesimism cronic (este rău

şi va fi şi mai rău), pesimism recent (e bine, dar va fi rău), stabil temporal (va fi la fel), optimism de reacţie (e rău, dar va fi bine) şi optimism de continuitate (e bine şi va fi şi mai bine) (Sandu, 1999, p. 48).

Sărăcie comunitară – probabilitate sporită de consum redus de bunuri publice sau private la nivel de comunitate locală.

Selectivitate a unui fenomen social – probabilitate inegală de producere a evenimentelor co. :itutive ale fenomenului în funcţie de caracteristicile celor care pot cădea sub incidenţa sa.

Spaţiu de participare comunitară (*community participation space*) – mulţimi de condiţii şi reguli de promovare a participării comunitare.

Strat'.'ie de viaţă – structură de acţiune *raţională*, relativ *durabilă* la nivelul agentului c.:e o adoptă, caracterizată prin ordonare *algoritmică*, efort pentru *acumulare şi distribuire* de resurse în vederea realizării scopului în situaţii de *conflict sau cooperare* care impun *alegeri majore* ca mod de rezolvare.

Toleranţă – „mod de interacţiune socială bazat pe valorizarea egalităţii drepturilor de afirmare umană şi a relativităţii contextuale a valorilor" (Sandu, 2003, p. 24). „Discriminare" se referă la adoptarea unor comportamente de tratare inechitabilă a unor persoane în baza apartenenţei lor de grup. Referentul principal al noţiunii de toleranţă/intoleranţă este cel atitudinal, iar pentru „discriminare" acesta este de natură comportamentală. Altfel spus, discriminarea este o formă acţională de intoleranţă manifestată prin tratarea inegală a unor persoane în baza identităţii lor sociale.

Urbanizare – manifestare a caracteristicilor de tip urban într-un teritoriu dat, naţional sau regional. Conceptul desemnează atât procesul de restructurare a raporturilor dintre sat şi oraş, din perspectiva caracteristicilor urbane, cât şi gradul de manifestare a acestor caracteristici. Gradul de urbanizare poate fi estimat sub aspect demografic prin ponderea populaţiei urbane în totalul populaţiei din teritoriul de referinţă. Locuirea urbană este caracterizată în principal prin:

a) ocupare preponderent neagricolă şi valori ridicate de
b) densitate de locuire,
c) densitate instituţională,
d) eterogenitate socială şi
e) interacţiuni sociale bazate pe anonimat/reguli formale. Creşterea gradului de urbanizare în sens social se poate referi la accentuarea oricăreia dintre caracteristicile menţionate, în spaţiul urban sau rural.

Valoare – strategie de acţiune generalizată, dezirabilă. Cinstea, încrederea, curajul, hărnicia sunt exemple de moduri de orientare a acţiunilor umane în situaţii foarte diverse. Astfel de orientări sau strategii valorizate pozitiv pe spaţii sociale largi sunt, în consecinţă, dezirabile.

Vecinătate – 1. „relaţie socială constituită între persoane care locuiesc sau lucrează în apropiere. Persoanele aflate în situaţie de vecinătate adoptă unele faţă de altele

comportamente condiţionate de şansele sporite de intercunoaştere şi interacţiune pe care le au (cooperare sau conflict, evitare etc.). Modelul tradiţional al relaţiei de vecinătate de tip sătesc, caracterizat printr-o interacţiune intensă, tinde să fie înlocuit în noile ansambluri urbane prin relaţii de vecinătate cu intensitate minimă, bazate pe raporturi de anonimat. Chiar şi în astfel de condiţii, relaţiile de vecinătate pot câştiga în intensitate şi încărcătură afectivă odată cu creşterea vechimii de locuire, în funcţie de compoziţia socială a populaţiei învecinate şi de modul în care este realizat cadrul construit pentru locuire. 2. Grup social constituit în special în mediile cu o puternică orientare comunitară (sate tradiţionale, comunităţi etnice), structurat în baza unor puternice relaţii de întrajutorare şi intercunoaştere, a unor proiecte comune de acţiune şi a unor roluri specializate (precum «tatăl de vecinătate», casierul etc. în unele comunităţi săseşti din Transilvania). 4. Unitatea de vecinătate (Clarance Perry, 1928-1930) este considerată în teoria şi în practica de sistematizare drept unitate urbanistică de bază a zonei de locuit. Realizarea unei astfel de unităţi implică asigurarea unui raport optim între locuinţele, dotările de folosinţă zilnică, amenajările şi reţeaua stradală. Sunt urmărite în acest fel atât creşterea confortului de locuire, cât şi favorizarea unor relaţii de tip comunitar în cadrul unităţii de vecinătate." (Sandu, *apud* Zamfir, Vlăsceanu, coord., 1993, p. 668)